

3 1761 10183834 0

PH
3260
A2
1898
c.1
ROBARTS

Digitized by the Internet Archive
in 2019 with funding from
University of Toronto

<https://archive.org/details/leventeutazsegys00jkai>

JÓKAI MÓR
ÖSSZES MŰVEI

NEMZETI KIADÁS

XCV. KÖTET

LEVENTE * UTAZÁS EGY SIRDOMB KÖRÜL

BUDAPEST

RÉVAI TESTVÉREK KIADÁSA

1898

6407

LEVENTE

UTAZÁS EGY SIRDOMB KÖRÜL

JÓKAI MÓR

BUDAPEST

RÉVAI TESTVÉREK TULAJDONA

1898

L. & J. Konez
Collection

Presented to the
LIBRARIES *of the*
UNIVERSITY OF TORONTO
by
JUDITH KONCZ

LEVENTE.

Szereplő alakok.

Árpád fejedelem, Magyarország ura.

Regehű, neje.

Levente, 25 éves

Jellek, 23 éves

Jutócs, 21 éves

Tarkócz, 18 éves

Zsolt, 4 éves

} Árpád fiai.

Jahel, Jellek neje.

Marót csakán, Biharország ura, kazár fejedelem.

Csombord, Marót fia.

Büvellő

Illangó

Szemőke

Délibáb

Estilla, 4 éves

} Marót leányai.

Gönczöl, kincsúr Árpádnál.

Táltos.

Halvaél, leánya.

Tas

Szabolcs

Gyula

Kund

Örs

Töhötöm

} Árpád vezérei.

Lehel vezér, Tas fia.

Upolet

Apor

Ugron

} székely rabonbánok.

Tana	}	magyar hadnagyok.
Zila		
Tahó		
Kerencs		
Sudár		
Dancs		
Kusid, kun követ.		
Tarczal, követ.		
Privina, Szvatopluk követe.		
Főbokálábrás Marót udvaránál.		
Kurut, Marót bohócza.		
Tivatulus.		
Bagó	}	kazár örök.
Czikás		

Magyar nők, leányok. Kazár örpaták. Geisák. Czifrák. Legyezők. Tömlősök. Rabnók. Órló leányok. Igrezesek. Hegedősök. Kürtösök. Ijászok. Bokolábrások. Garabonczok. Lyükik. Medvés medvével. Étekhordók. Paszkonczák. Horkáz. Kádár. Billogos. Siratók. Gyászleányok.

Szintér az első szakaszban Halics Kárpátvidéke, a többiben Magyarország. Idő 992-től 996-ig.

ELSŐ FELVONÁS.

ELSŐ SZAKASZ.

Alirumnák.¹

Tájrajz : Szikladöbör. Holdvilágos éjjel, az égből csak egy szakadék látszik, a tele holddal, mely a szűk szikladöbörbe levilágít. Minden oldalról magasra meredő sziklacsompók zárják körül a szakadékot, melynek mélyéből nagy halommal merednek föl a szarvasagancsok, melyeket a szarvasok ide jönnek elhányni ez elrejtett zugba; közelebb rőt kokojszás² morotva, mely felett lidérczfények libegnek, a sziklákra szökellve. A magasban vad ludak, darvak, hattyúk repülnek végig, hangos «gá-gá», «kurr-kurr», «várj-várj» kiáltással; egy nagy kigyó tekeregve húzódik a morotva zsombikjai közé; két oldalt embermagasságú páfránbokrok.

I. JELENÉS.

Büvellő, Illangó, Szemőke, Délibáb.

A négy alirumna jó négy ellenkező oldalról. Viseletük lenge szövet, rendetlen ránczokba gyűrött. Büvellő derekán öv gyanánt egy hattyú átfonva, elől a nyaka, hátul a szárnyai; Illangó derekán átkötött kigyó; Szemőke öv helyett kantárt visel, Délibáb öv helyett repkényindát. Hajuk szétbontva. Büvellő koszorúja békakorsócska

virágjai és tokja (nymphaea), Illangóé mákvirág és máktok, Szemőkéé páponyavirág (physalis alkekengi), Délibábé fagyöngy.

BÜVELLŐ. (Futtában repülést mímél.)

ILLANGÓ. (Kigyócsuszamlást utánoz.)

SZEMŐKE. (Lovaglást mórrikál.)

DÉLIBÁB. (Úgy jó, mintha libegne.)

MIND A NÉGYEN. (Körülfutják a tért, aztán egymással szembe állnak.)

BÜVELLŐ. Köd előttem, köd utánam.

Honnan jöttök?

SZEMŐKE. Hogyha tudnád, nem kérdeznéd.

DÉLIBÁB. Hát ti honnan?

ILLANGÓ. Hogyha tudod, minek kérded?

BÜVELLŐ. Röpve röptem.

ILLANGÓ. Síkva siktam.

BÜVELLŐ. Hattyú voltam, úgy repültem.

ILLANGÓ. Kigyó voltam, úgy siklottam.

SZEMŐKE. Én varázskantárral jártam,
Veres kandur a paripám.

DÉLIBÁB. Én pávaszem pille voltam.

BÜVELLŐ. Én sót főztem békasóból,
Zsákot tömtem, telve is volt,
Rajtam ütött Csaba népe
Sokasága, mint a sáska,
Vezetőjük fehér szarvas.
Elfutottam, mind ott hagytam
Ebadóba a föld savát.
— Most már tudják: jobban jönnek.

ILLANGÓ. Én virágport, lepke vérét,
Arany bogár bűzös mézét,
Miből a kantair³ készül,
Szitán szedtem, tálba csentem,
Tetézve volt már a tálam.
Rajtam hajtott Csaba népe,
Vezetője tüzes lidércz,

Nyila felleg! Elriadtam,
Kantairt is ott feledtem.

— Most már tudják, jobban jönnek.

SZEMŐKE. Én kútágast fejtem, fejtem:

Tejet elébb, azután bort,
A kút vizét megköpültem,
Vajat mostam. Abban leltek
Csaba vaklincz⁴ ivadéki,
Vezetőjük veres farkas.

Tömlőt borral, sajtárt tejjel
Ott veszítém: megtalálták.

— Most már tudják, jobban jönnek.

DÉLIBÁB. Én harmatot szedtem fűben,
Szedtem minden termés felét,
Azt mind egy kobakba gyűjtém,
Csaba népe ott lepett meg.

Vezetőjük tarajos sas,
Megriadtam, ott feledtem
Ebadóban a föld zsirját.

— Most már tudják, jobban jönnek.

ILLANGÓ. Mit hallottál? Mit beszéltek?

Kinek híják a vezérük?

BÜVELLŐ. Álmos volt, ki eddig hozta.

Vén ember már: azt beszélük,
Lelket csinálnak belőle,
Deli férfi kell a gátra,
Neve Árpád, híre hangos,
Még mostan csak «úr»-nak híják.⁵

Fia négy van: mind legények,
Kit én láttam, az a «Jellek»
Zord tekintet, széles vállak,
De a szemei tüzesek.

ILLANGÓ. Tarkócz neve az enyimnek,

Ifjú, szőke, piros arcú.

SZEMŐKE. Enyim Jutócs, szelid képű,

A haragja is mosolygás.

Bárányt visel a nyakában,⁶
De oroszánt a szivében.

DÉLIBÁB. Az, a kire én futtomban
Vissza-vissza tekingettem,
Az maga egy mese-bálvány,
Annak a neve Levente.

BÜVELLŐ. Mind a négy itt lelje holtát!

SZEMŐKE. Olyan ifjan, mint ma élnek!
Valamennyit eltemesse
Édes apja, édes anyja.

MIND A NÉGYEN. (Egymás kezét megfogva, karójban lejtének.)

Rontsuk, rontsuk ellenséget,
Kurittoló⁷ szittyá népet,
Csináljuk meg a bűvszérűt,⁸
Beleszédül: ott veszítjük.

ILLANGÓ. Osztozzunk meg mind a négyen,
Válaszszuk ki vőlegénynek,
Ki milyen halállal haljon?

BÜVELLŐ. Jellek az én szivem kinja,
Azt én szépen elveszitem
Törbe csalva, cselbe rontva.

SZEMŐKE. Jutócsra fáj az én fogam,
Annak harczban kell megesni
Kopjavastól átnyilalva,
Harci bárdtól összevágva,
Paripáktól eltaposva.

Ezt viszem magam a nászba.

ILLANGÓ. Szép Tarkócz lesz vőlegényem,
Az meghal, de bárzsing-ágyon;
Az kiadja lelkét csókban:
Édes méreg lesz halála,
Ölelő kar temetője.

DÉLIBÁB. Nekem marad hős Levente,
Én együtt halok meg véle.

(A morotvából sűrű fehér ködoszlop omelkedik elő, mely a háttért eltakarja.)

ILLANGÓ. Nézd, már guvad a hegy lelke.

BÜVELLŐ. A föld búszsza.⁹

SZEMŐKE. Az ég dőge.¹⁰

DÉLIBÁB. Másnak láz, mi nekünk élet.

MIND A NÉGYEN. Vesszen a más, mi meg éljünk!

Hopp hirével! Ki merre lát!

Engem senki meg ne lásson. (Négy felé elosonnak.)

(A sűrű köd eltakarja a tájat.)

MÁSODIK SZAKASZ.

Az elrejtőzött.

Tájrajz: A Kárpátok északi hegylába. A háttérben magas bérczek emberalakú idomokkal, a népmese kövé vált óriásai.¹¹ Jobbról síkság, tábori sátorokkal, melyek szekérsánczczal vannak elzárva. Elől Árpád vezér biboros sátra, hegyében a kétágú turulos zászlóval. Az előtérben a ker-teskő¹² nagy kolonczokból összerakva, kerek asztal formára, annak a tetején izzó parázshalom; mellette a hét fából faragott kerék két szoborhoz kötve, mely az új tűzgyújtáshoz való. Az oltárkö mellől forrás buzog fel, mely egy sziklahasadékba folyik alá. Túl a kövön terebélyes száldokfa, melynek ágaira szarvas- és vadkan-fők vannak fölaggatva. Balról egy sziklaodú, előtte sziklapad; az odú száda harántfekvő kőlappal letakarva. Künn a táborban örtüzek égnek. Csillagos ég: a tele hold balra a havasok mögé aláhanyatlik.

I. JELENÉS.

Örök, Asszonyok.

1. ÉS 2. ŐR. (Dárdával, paizszsal, oldalán kürt, hátán puzdra és tegez, Árpád sátora előtt gunnyaszt.)

NŐK. (Énekelnek a leáldozó holdhoz.)

Áldott légy hold anyánk,

Áldást hints vissza ránk
 Te szereleméltető,
 Reménység keltegető.
 Virágoknak, állatoknak
 Megszaporítója,
 Ábrándoknak, barangóknak
 Megvigasztalója
 Hints áldást, hintsed!
 Mindenféle kincset,
 Fűben, fában és fa levelében,
 Szemben, szájban, emberek szívében.
 A tehenünk jól tejeljen,
 A virágunk mind kikeljen,
 Neked illatozzon
 Édes anyánkasszony!
 Áldott, áldott, áldott holdvilágunk. (Hold lemegy.)

II. JELENÉS.

Elébbiek, Táltos, Tivatulus.

TÁLTOS, TIVATULUS. (A szikla mögül előjönnek.)

TÁLTOS (felmegy az oltárhoz, kancsóval eloltja a parazsat.)

TIVATULUS. (Kürtjébe fú.) Tuhudúnok! Tüzet eloltsátok!

(Künn a táborban minden tüzet eloltanak.)¹³

NŐK. (Kardalt énekelnek a kioltott tüzhöz.)

Jaj! Jaj! Megjött jajok éjszakája!

Megérkezett a tüzek halála.

Táltos oltja kertes kövön áldozat parazsát,

Asszony oltja a tűzhelyén perlekedő társát,

Nem pislákol a szövétnek,

Be kell állni nagy sötétnek,

Elalszik minden világ,

Nagyot lobban régi láng.

Az áldott tűz, milyen kincs ez,

Akkor tudjuk, mikor nincsen

Nincsen, a ki melegítsen.

Mi lenne szegény fejünkből, hajna!

Ha élő tűz örökre meghalna?

Eget verne, föld áztatna emberek siralma,

A *kertes kő*, Isten köve hidegen maradna.

Boldog Isten, adj új tüzet az új áldozatra.

(Virrad.)

TIVATULUS. (Kürtjébe fuj.) Hajnal van, szép piros hajnal!

ŐRSZEMEK. (Künn, tovább adják a kiáltást.) Hajnal van, szép piros hajnal!

III. JELENÉS.

Elébbiek, Levente, Jutócs, Tarkócz, Szabolcs, Gyula, Kund, Vérbulcsú, Őrs, Töhötöm, Tana, Szila, Tahó, Kerencs, Sudár, vezérfiak, vezérek. (Sátraikból előjönnek.)

Levente. (Öltözete vászon és darócz, mellén aczélvért, sugárküllős arany nappal, fején aczélsisak, rárótollal, derekán aczélöv, melyről hosszú egyenes kard függ alá; hátul csákány függ le övéről, vállán keresztül csatolva veres farkasbőr kaczagány; bő lábravaló, hosszúszerű saruk, sarkantyúval; bajuszt visel; az ősmagyarok már a tüzön felavatott gyermeknél tüzes vassal billangozták meg az állat, a mi a szakállnövést meggátolta.)

Jutócs. (Fiatalabb Leventénél, fején sastollas vidrabőr süveg, hasonló irhából készült ködmen, a fölött pánczél-ing, szűk nadrág, bakancs, átkötött sarkantyúval, oldalán görbe kard, hátul az övéről lecsüggő gerezdes buzogány; nyakában lánczon függő «agnus Dei». Haja kerekre nyírva göndör fürtökben nyakáig ér.)

Tarkócz. (Legfiatalabb a három közt, gyermek arc; viselete bő redős, virágokkal himzett kantus, feje födetlen, hosszú szőke haját félkörű arany fésű szorítja hátra, a honnan vállára omlik; fegyvert nem visel; vállán átvetett lánczon koboz függ.)

Vezérek. (Fejükön három varkocs, melyek közül kettő

hátra vetve, a sisak két szárnya által fedeztetik, harmadik, az üstök, a homlokra csügg; viseletük bársony és selyem, arany boglárokkal ékesítve.)

IV. JELENÉS.

Elébbiek, Árpád.

Árpád. (Viselete ezüst sisak, kiterjesztett szárnyú napmadárral, vállán párduczbőr kaczagány, természetén ezüst pikkelypánczél, az alatt selyem öltöny; csizmája sárga szattyán, arany sarkantyúval, kardja görbe, S-alakú.¹⁴ Haja, bajusza őszbe csavarodó.)

TÁLTOS. Itt jő az «Úr!»

ÁRPÁD. Isten minket

TÁLTOS. Megsegítsen, el ne hagyjon.

ÁRPÁD. Mi jelt láttatok az éjjel? [dom.

TANA. (Árpád elé lép.) Nehéz jel volt, a mit láttunk, bizony mon-
Nem mondanám, ha sokan nem látjuk,
Hogy *imelle*¹⁵ a *berezenytűznél*¹⁶
Körül ülénk: a lovak legeltek,
Csillagfutást néztük, találgatánk,
Ki hal meg ma? Anyányi tűzsárkány
Futott végig s egyszer csak szótpattant.
Pukkanása vezérhalált hirdet.
Egyszer csak megzendül árva fejünk
Felett a *kiterjesztett erősség*.¹⁷
Ezernyi ezerben, egész tábor
Sas, kerecseny, keselyü és karvaly,
Rohan ránk rikács sivalkodással,
Vágnak goromba csőrrel, karmaikkal.
Embert, lovat, barmot kegyetlenül
Még a szavuk is mind csak azt kiáltozza:
Előre magyarok! Mit *süttök itt makkot!*¹⁸
Tul a havas hegyeken a hazátok!

Attila apátok gazdag öröksége!
 Embertül félték? Féljetelek sasoktul!
 Mit ámolyogtok itt *ofrányiak*?¹⁹
 Alig birtuk magunktól elterelni
 A szárnyas tábort bottal, kopjanyéllal,
 Erdőbe futva menténk meg magunk.

TÁLTOS.

A bocskorod vitézebb, mint magad.

TANA.

Ne mondd azt, Táltos! Voltam én *iralló*,²⁰
 Tudom, hogy mikettett «ármány» az az ocsmány,
 De azt a sas tábort bizony nem ő küldte,
 Nem a *Patvar* hozta, nem a *Szösz* vezette,²¹
 A kiket pokolban költött a «bünasszony»
 Bűvös turulmadár arany taréjos
 Vezette azokat, zászlónk csodajele
 Álmosunk nemzője. A ki megteremté,
 El is emésztheti. Rakva már a máglya,
 Ezüst haju Álmos nyergében ül rajta
 Várva dicsőhődő mennybepülését.

Nehéz sor bizonynyal a nagy megvénhedés,
 Hősnek és vezérnek százszorosan nehéz,
 A ki a halált már ohajtja, nem féli,
 A kinek ott fenn a napban már a helye.

ARPÁD.

Állj félre! Adj helyet a következőknek.

SZILA. (Árpád elé lép.) Kémül valék kiküldve a hegyekbe,

Ki a kövekkel vagyok ismerős. [drágakő.]

Találtam ezt. (Táskájából egy sókoczkát vesz elő.) Ehető
 Drágább, mint a *kovácsolt tűz*,²² a kit
 Aranynak hínak. Itt egész hegyek
 Merednek fel ilyen becses kövekből,
 Ez embert éltet, barmot felteremt,
 Isten savának hiják e követ,
 Tenger vizéből főztük hajdanonta
 S most hegygyé válva állja el utunkat. (Hátra lép.)

TAHÓ. (Előre jön.) A síkra küldtél engem kémlelődni,

Magammal hoztam e kalászsokat,

(Buzakalászsokat vesz elő iszákjából.)

Olyan fű ez, melyen kenyér terem,
 Meg e tobozt, melynek parányi magja
 Az édes álmod hozza meg szemünkre

(Máktokot vesz elő.)

Meg egy aszu fürtöt, melynek leve
 Kis istenné teszi azt, a ki iszsza.

(Aszu szőlőfürtöt mutat fel.)

S ez áldott földnek messze nincs határa.

(Hátra lép.)

KERENCS. (Előre jön.) Én két *dinkát*²³ hozék : egész teher volt.

Meg egy tarisznya földet rónaságból.

A föld korom ; s a földön elterülő

Indák gyümölcse, a mit elhozék.

Az egyik zöld, a húsa, mint a vér,

Másik reczés, belül aranyszínű,

Az ize méz, zamatja illatos.

A dédapám mesélt nekem ilyenről,

Hogy őshazánkban voltak ily csodák,

A hol Ögyek volt még a fejdelem,

Öntözgeté Emős nagyasszonyunk.

De a nevére nem emlékezett már,

Talán a táltos *zár*²⁴ fejébe megvan.

TÁLTOS. A zár fejem őrzi, de ki nem adja.

SZILA, TAHÓ, KERENCS. (A magukkal hozott sót, gyümölcsöket egy kosárba lerakják. Kerencs a tarisznyájában hozott földet egy vederbe önti.)

SUDÁR. (Előlép.) A mit én elhoztam, az nincs tarisznyában,

Két szemem szedte fel, a fejembe' tartom.

Buja fűvel benőtt rónatájak képét.

Kengyelvasig érő vad borsók, bagolesák

Mikben csordaszámra legel szarvas és őz.

Ligetes csallitban bölénybika bömböl,

Bölénytehén híja eltévedett borját.

Édes vizű folyók csendes kanyargással

Szelik át a rónát, partjaikra járnak

Estenden a gímek szomjukat elverni.

S mikor a folyóvíz el kezd virágozni,

Azt hinnők, most mingyárt eleven lesz a hab,
 Özöne a hálnak ugrál ficzánkodva,
 Nagy bajuszú harcsák, csuka, viza, potyka
 Csak úgy hemzseg, egymást üzve, előzgetve,
 Egy-egy óriás tok szélyel csap közöttük.
 S ezen a nagy rónán soha kaszás ember
 Buja kaszanyügből még rendet nem vágott,
 Szarvasok csordáit vadásznyil nem irtá,
 Vad bölény üstökét gerely át nem járta,
 Se halász hálóval, se pákász szigonynyal
 Halak sokaságát meg nem fogyasztotta.
 A mit én bejártam hetedhét országot
 Mondhatom Istentől terített asztalnak,
 A ki vár vendéget: elbujdosott fia
 Dédunokájában megtérő vendégét.

TÁLTOS.

Árpád úr! Meghallád kémek hírhozását,
 Ők elmondtak mindent, a mit láttak tegnap.
 De azt nem mondhatták, hogy mit hoz a holval,²⁵
 Holval homályába ők bele nem látnak.
 De van, a ki elment fényes túlvilágba
 Jövendőt meglátni, onnan visszatérni:
 A nap mezejéről izenetet hozni.
 Az én szemem fénye, tulajdon leányom
 Egyetlen szülötte magzatom «Halvaél»
 Ím itt van a birgej,²⁶ kővel letakarva,
 Csillaghullás éjén lefeküdt a lányom,
 Megmondá, fölédred új tűz reggelére.
 S akkor majd elmondja, mi van az egekben,
 Meghagyva számodra s négy fiad számára.

ÁRPÁD.

Meghallom. Fiaim is hallják meg együtt.
 Fiaimnak atyjok vagyok, de nem urok,
 Szabad akaratát kövesse mindenik.

TÖHÖTÖM.

Árpád úr! A fiad Jellek nem lehet itt,
 Őt előre küldénk száguldó csapattal,
 Utat kitanulni, útba eső népet
 Szép szóval megnyerni, hozzánk édesgetni.

Tege előtti nap hajnal pitymallatán
 Lehellel indult el. Ezóta pihennek
 Laborcz fejdelemnél, magas Ung várában.

ÁRPÁD. Hiják hát a nejét, ő szóljon helyébe.

LEVENTE. (Bemegy Jahel táborába s Jahelt kivezeti.)

V. JELENÉS.

Előbbiek, Jahel.

Jahel. (Első rendbeli viselete, feje arannyal áttört veres szövettel átkötve, melynek arany rojtjai válláig lecsüggnek, az alól varkocsi tűnek elő, két rétből felkötve, öltözete körülcsavart veres és sárga sávós gyapjúszövet, varrás nélkül; nyakán többsoros láncz arany pénzemből, keblén sokszínű koczkákra osztott takaró, kettős övet hord, filigránmunka érmekből, egyik a derekán, másik az ágyékon alul, szoknyája hátul a földet seprő, elől térdig fölcsiptetve. Lábain szandálok, melyeknek gyöngyös szíjai egymáson keresztül fonva térdig föltekergőznek s ott drágaköves boglárrel vannak bekapcsolva, fülkagylóira akasztva filigránmű körte alakú függőket visel.²⁷ Árpád elé lép.)

Ipam. Te hivattál. Mi kérdésed hozzám?
 ÁRPÁD. Menyem, Jahel asszony, azért hivattalak,
 Hogy légy ez időben a férjed képmása.
 Ősi szokásaink az özvegy asszonynak
 A tanácskozásban férfi számot adnak.
 S a kinek a férje kinn jár táborozni,
 Lába még a földön, feje már az égben,
 Annak megadják az özvegy igazságát.

JAHHEL. Vállalom. Add tudnom, miről tanakodtok?

ÁRPÁD. Sírvermet felnyitunk, halottat felköltünk,
 Jövendőkre látó elrejtözött szűznek
 Istentől leizent beszédét meghalljuk.

JAHÉL. Kiáltó szót mondok, veled szembeszállva,
 Árpád úr, férjemnek apja, édes ipam.
 Izraél népének vallása a hitem,
 Mózes törvényei én parancsolatom;
 Lelkem hites társam is hitemet vallja.
 Jehova megtiltja a lélekidézést,
 Halott feltámasztást, jövődő mondatást.
 Saul királyt, mert az endori boszorkányt
 Lélekidezésre a király felhivta,
 A harcban elejté, önkardjába ejté,
 Nádlevélre írva, khaldei cifrákkal
 Itt van a bizonyág, az én erősségem.

JUTÓCS (Jahelhoz). Mit beszélsz Mózesről, Izraélről nekünk?
 Nádlevélre firkált kúsza ákombákról?
 Ócska limek-lomok! Én, Messiás hívó,
 Tanúságul hívom a nagy Isten fiát,
 Ki Lázárt felkölté halottai közül,
 A ki csodát mivelt az alvó leánynyal,
 Felköltve e szóval: nem halt meg, csak alszik.
 Cserzett irhabőrön olvasható mindez
 Görög nagy betűkkel, a mi szent igazság!

JAHÉL. Hagyd el, jámbor Jutócs. A te Messiásod
 A zsidó ács fia: — jobb, ha elfelejtik.
 Az igazi neve: Józje Ben Hanóczri,
 Mindannyi csodája csupa szemfényvesztés.

JUTÓCS. Asszony! Ne ingereld öklelő egyszarvút!
 Kapom a keresztet hirtelen-kezembe,
 Lesújtok frigyládád rozsdás tetejére,
 Azzal mehetsz vissza a vörös tengerhez,
 Visszaimádkozni Fáraók rablánczát,
 Vizből kihalászott Mózeseddel együtt,
 Egész földönfutó nemzetteddel együtt.

JAHÉL. Hogy most földönfutó az egész nemzetem,
 Azt is Messiásod tette, ki megmondá,
 Hogy ő Jéruzsálem templomát lerontja,
 S azzal saját népét a földön szétszórta.

JURÓCS. De a porba ontott Jéruzsálem helyett
Megnyitá az eget az egész világnak.

JAHEL. Szegény csere az ég a vesztett hazáért!

LEVENTE. (Közéjük lép.)

Hagyjátok el már a sok szószátyárkodást!
Meddő szót idegen istenségek fölött,
Mit tudom a nevük? Nem is kérdezgetem.
Mit isteneljem azt, a ki nem Istenem? ²⁸
Rovást sem ismerek. Nekem mondhatjátok,
Ócska irhabőrre ez meg az van róva,
Pókláb, tyúkkaparás, hasztalan ákombák.
Én csak az egy Istent ismerem. Magyarok
Örök nagy Istenét, a ki senki másé,
Ki együtt jár velünk, ki együtt él velünk,
Szenved, ha szenvedünk, vigad, ha vigadunk,
Vezet, ha bújdosunk, megtart, ha megszállunk.
S ha elestünk holtan dicső csatamezőn,
Felragad magához a nap mezejére.
Nincs annak más neve, csak egyetlen «Isten»,
Nevét nem czifrázzuk, mondjuk «boldog Isten,
Örök Isten, élő, igaz, édes Isten». ²⁹
Az én hitvallásom nincs rovásra vésve,
Olvasztott szurokkal kutyabőrre írva.
Itt lakik szivemben, mindnyájunk szivében,
Meglátom a napban, melegszen tüzénél,
Hüselek vizénél, pihenek a földjén.
Nekem anyám mondta, anyjától hallotta ³⁰
Annak is az anyja, úgy szállt ivadéokra.
Most is azon állok, min őseim álltak,
A tuhudún vallás igaz magyar hitén.
Lelkem Istenemé, vérem a hazámé,
Szerelmem szülémé, kardom ellenemé.
Ez az én vallásom, s bizony állok érte.

ÁRPÁD. Jól van fiam, jól van. Te, a legidősebb
Még az ősi pusztán tanultad ismerni
Magyarok Istenét. Téged még a «gyula»

Avatott fel tűzön: hited megtartottad.
 Három öcsédet már barang-út hordozta,
 Idegen népek közt, idegen szokás közt,
 S a magyarnak mindig az volt a törvénye:
 «Tiszteld Istenedet, más Istenét ne bántsod».
 Ez tartott bennünket annyi néppel özsze.
 Isteneink fölött nem *vikotilódtunk*.³¹
 Egyik halomra mink tűztük Hadúr kardját,
 Másikra meg a kun maga balitáját.³²
 Monnóra³³ egyformán süt a nap az égbői.
 Hordhatja egyitek maga frigyládáját,
 Másik a keresztjét: csak népét szeresse,
 Istenét tisztelje, asszonyát becsülje.
 Hát te fiam, Tarkócz! Mit tartod a szádon
 Tenyeredet? Tán csak nem szopod az újjad?
 Máskor birokra is keltél bátyáiddal,
 Most még a nyelved is kurta zablán tartod?
 TARKÓCZ. No hát eleresztem. Én sem vagyok *tatar*³⁴
*Tikombakom ember*³⁵, se nem *félnederes*,³⁶
 Tudom, mit imádjak. Bizony méltó is rá.
 Kun atyánkfiái hordják azt magukkal.
 Bábólánának híják, aranyból van verve.
 Fölséges egy tündér: egy meztelen asszony.

LEVENTE, JAHEL, JUTÓCS. (Mindhárman egyszerre ráförmednek.)

Bálványimádó vagy! Bálvány képnek hódolsz.

TARKÓCZ. Nem én! Nem az arany bálványt imádom én;
 Hanem az elevent. Lelkem az után jár.

LEVENTE. Hiszen az még rosszabb. Az asszonyimádás.
 Ebben él a kazár, ki velünk egy nemzet,
 S még is leggonoszabb ellenségünk nekünk.
 Kivel nem békülünk, kivel egymást rontjuk.
 Lator királyukkal, buja Mén Maróttal,
 Kinek a hány újja, annyi felesége.

TARKÓCZ. A mit te szidsz rajta, azt én magasztalom.

LEVENTE. Ha nem szeretnélek, legkedvesebb öcsém,
 Bizony a fejedbe rontanám csákányom,

Hogy ezt a te véred, melynek minden cseppje
Méreg, ez idegen földdel felitassam.

Be ne hozd új honba, meg ne fertőzd véle.

TARKÓCZ. Legkedvesebb bátyám! Hát nem hoztál nékem
Sokszor czifra bábút, tarka tollú bankát,
Játékos *czibabót*?³⁷ Gondold, ez is csak az.
Virág, a mely nyílik, virág, a mely lehull.
Egyik leszakítja, másik eltapossa.

ÁRPÁD. (Elbusultan fordul a táltoshoz.)

Öreg hiba, a mit felgerjedni látok.

A négy fiam, a hány, annyi más uton jár.

Szerteszét vezeti a maga ösvénye.

Mindnek más a hite, más az üdvössége.

De hátha útjaik megint összejönnek,

Szembehozzák őket, ellenkező szívvel?

Nem az lesz-e vége a magyar nemzetnek,

A mi volt a hunnak? Etele nagy ősök,

Mikor a világot már behódította,

Minden ellensége meglapult előtte:

A mint szemét örök álomra lehunyta,

Három fia három táborra szakítja

A szittya nemzetet: támasztott magából

Magának új ellent, saját fegyverével

Törte össze a hunt, s a kivívott hazán

Tetemhalmot rakott tulajdon népéből;

A ki még megmaradt, világtalan világ

Végéig bújdosott barang Csaba népe.

Ez lesz-e utánam vége a magyarnak?

TÁLTOS. Kérdezd meg ez iránt jövendők hozóját

Holvalnak látóját, az elrejtőzöttet.

ÁRPÁD. Fiaim! Vegyétek a követ a sírról!

JUTÓCS, TARKÓCZ. (A kőlapot el akarják emelni a sírról, de nem bírnak vele.)

LEVENTE. Ne rontsátok vele magatok, gyermekek,

Majd én elemelem magamban a követ.

(Odamegy a birgejhez s felemeli a szádát eltakaró követ.)

TÁLTOS. Most ne szólaljon férfi hang!

A lélek félénk, menten elriad,
Ha férfiszóót hall. Én megyek le érte.

(Leszáll a birgej szádán.)

NŐK. (Ébresztő dalt énekelnek.)

Jöjj, jöjj, jöjj elő a sírból,
Szállj, szállj, szállj alá az égből!
A nap a hegy ormán áll most,
Onnan egy lépés leszállnod,
Szellő elhoz, patak vezet,
Virág illatját érezed.

Illatos mező.

Nem kell se koboz, se igrecz,
Méhdöngéstől is felébredsz,
Ős apádtul egy lehellet
Lefújja a szemfödeled.

Illatos mező!

(A nők lassan elenyésző kardala közben a Táltos kihozza a sziklasírból a leányát,
két karjára véve.)

VI. JELENÉS.

Előbbiek, Halvaél.

HALVAÉL. (Termete a táltos karjai közt halottképen megdermedve, fejétől sarkáig fehér fátyolba burkolva, a fátyol alatt testhez tapadó fehér csalánszövetű köntös, melyet szalagok tartanak össze.)

TÁLTOS. (A földre letelepedik, leányát ölében tartja, arczát, termetét kiburkolja a fátyolból, szemeire rálehell.)

HALVAÉL. (Felnyitja szemeit.)

NŐK KARA. Ő néz!

TÁLTOS. (Ujjai hegyével végig simítja Halvaél arozát.)

NŐK KARA. Ő él!

TÁLTOS. (Megcsókolja Halvaélt.)

HALVAÉL. (Felnyitja ajkait.)

NŐK KARA. Ő szól.

HALVAÉL. (Fölül apja ölében, két kezével osókot vet a nap felé.)

1-SŐ NŐ. Ő bucsúzik.

- 2-IK NŐ. Kitől ?
- 1-SŐ NŐ. A naptól.
- 2-IK NŐ. Talán valakitől ?
- TÁLTOS. Ne szóljatok ! Kérdetlenül felel.
Tedd a füled leányom a szívemre :
Szívdobbanásaim beszélnek.
Meghallod tőlük, lelkem mit ohajt.
(Halvaél fejét kebléhez szorítja.)
- HALVAÉL. Atyám. Szived de hangosan beszél !
Ne verjen olyan nyugtalan : csitítsd el !
Nekem fáj, hogyha így ver a szived.
- TÁLTOS. Megnyugtatom. Emeld fel a fejed.
Nézz a szemembe.
- HALVAÉL. Nem, nem lehet oda.
A mit szemed kérdez, az én nekem
Még jobban fáj.
- TÁLTOS. A napba nézz tehát.
Az nem fog fájni, azt már megszokád.
- HALVAÉL. (Lassan felegyenesedik, fátyolát fázósan összehúzza két kézzel keblén.)
Onnan jövök, dicső nap-mezejéről,
A véghetetlen szép zöld rónatájáról,
Határa nincs annak köröskörül.
A messzeségben *bábabukra*³⁸ *déli*³⁹
Fényében *sályog*⁴⁰ s égbe olvad át.
Az ég nem kék ott, hanem hófehér,
Örök felhőkárpit takarja bé
A zöld mezőt, hogy napban el ne égjen.
Felhő fölött örök világu tűz ég,
Alatta mindig hulló permeteg száll.
S ha néha felszakad a boltozat, —
S az felszakad, a hányszor megdicsőült
Hősök alakja száll a napmezőre, —
Olyankor felhőnyiláson keresztül
A földre látni : megkivánt hazára.
*A hétvizek és hét erdők honára*⁴¹
— Az illatoktól terhes zöld mezőn

Ott száguldoznak boldog őseink,
 Alakjukról én mind megismerém.
 Hunyór, Magyar a két testvér vadász,
 Balambér a honkereső vezér,
 Etele, a világ reszkettető,
 Csaba, halottak újra ébresztője.
 Jámbor Ögyek és hét vezérei.
 — A mit beszélnek, az nem földi hang,
 Hattyúk haláldala, erdőzugás,
 Még is megérti, a ki köztük él.
 — Elmúltak ők, de folyton jó utánuk
 Nagy hosszú sorban késő ivadék.
 Kiket «ott» látni fáj az én szívemnek.
 Nagyon szerettem őket látni, «ittén».
 Legelső volt, a ki megérkezett
 Jellek

JAHEL. (Közbekiált.) Az én férjem? Háborgó beszéd!

Az nem megy innen a nap mezejére.

NŐK. Csitt! Ne szólj! Ne zavar!d!

HALVAÉL. Azt mondom, a mit láttam.

Búsan jött, senkit sem hozott magával.

Megölt ellen nem jött vele rabul,

Sebét takarta: nem dicsekedék.

JAHEL. Tagadom azt!

HALVAÉL. Nekem fáj jobban az!

ÁRPÁD. Jellek fiam? Ki békét kötni jár,

Hogy lenne az első véráldozat?

HALVAÉL. Utána jött Tarkócz.

ÁRPÁD. Miket beszélsz?

Ez a sima leányarczú fiú?

Hogy jönne ez még a hősök közé?

Még a haja sincsen üstökbe fonva

Az anyja fésüli arany fésüvel.

HALVAÉL. Leány volt nem csak arczban, fürtiben,

De még tarka ruházatában is.

Hanem rabot hozott magával.

- TARKÓCZ. Valyon ki volt az én rabom ?
- HALVAÉL. A harmadik előtt, mikor leszállt,
Ugyan ketté repedt az égi bolt.
Duzzadt felhők nagy tárt kaput nyitottak,
Jutócs jött. De egy egész seregét
Hajtá maga előtt halálra küldött
Vitézlett ellenséges bajnokoknak.
- JUTÓCS. Ezt vállalom.
- ÁRPÁD. A harmadik fiam !
- HALVAÉL. Nincs vége még. Most érkezik Levente !
Jöttét mennydörgés hirdeti előre,
Lova patkóitól dörög az ég.
Úgy jó a büszke ménen ülve fenn,
Turul zászlóját öklében emelve,
Lovát fékénél fogva vezeti
Ellenfele, a ki nagy hős lehet,
Mert hármas szarvat hord a süvegén.
De ám a hős mögött, nyergére véve
Tündér menyasszony karja fonja át,
Száz nyíltól átszegezve mind a ketten.
- LEVENTE. Ezt én magam is többször álmodám.
- ÁRPÁD. Hát mind a négy fiamat láttad ott ?
- TÁLTOS. Ne szólítsd meg. Nem hallja. Halld tovább :
- HALVAÉL. Aztán a megnyílt fellegen át
Lenéztem távol földi szép hazára.
Ott láttam Árpád fényes nagy személyét,
Vezérek által paizsra emelve.
Körültérdelve hódolt fejedelmektől.
S mögötte hosszú, hosszú nagy sorát
Véréből támadt fejedelmeknek,
Kiknek fejét arany abroncs szorítá,
Kettőét csillag koszorú köríté.
A sornak végét köd takarta el.
- ÁRPÁD. Ki értheti ezt meg? Ha mind a négy fiam
Áldozatul esik honfoglaló harcban,
Hogy kövessen engem véremből származott

Országvezetőknek hosszú fényes sora ?

Ti bölcsek, vezérek, feleljetek erre.

TÁLTOS. Isten három dolgot tartott ő magának :

A vezérválasztást, a fiú születést

És a hadrontásban adandó diadalt.

Ha elébb kérdezed, utóbb megfelel rá.

TAS. Ember szándékait boldog Isten bírja.

SZABOLCS. A hol Isten őriz, pókháló is megvéd.

GYULA. Kinek Isten mit ad, ember azt vállalja.

KUND. Lassan jő az Isten, de bizton érkezik.

ŐRS. Az Isten szavából nincs mit lealkudni.

TÖHÖTÖM. Kitől Isten éláll, reménysége hibál.

VÉRBULCSÚ. Isten porbul is tud embert teremteni.

ÁRPÁD. Négy fiamat adjam oda egy hazáért ?

Négy fiamnak vérét népem győzelméért ?

Egyiket sem tudnám holtta választani :

Hát még mind a négyet ! Szóljanak ők maguk.

Beszélj te legifjabb magzatom, Tarkóczom,

Te szólj legelől, ne bátyáid tapossák

Előtted az utat. Merre kívánsz menni ?

Előre-e, hegyentúli új hazába ?

Vagy vissza a régi elhagyott pusztákra ?

TARKÓCZ. Apám, Árpád vezér, tőlem kétszer se kérdd,

Merre kívánatos nekem az indulás ?

Kitudtam már annyit, hogy az új hazában

Van jókedvű rokon, dalos nép, szép lyányok,

*Pilla*⁴² öltözetben, csókkal adós szájjal,

Édes gyümölcs termő fák és tűzláng borok.

Délibáb ! — És aztán — ifjan meghalni szép !

Szólj te szelid *arla*,⁴³ napmezőn járt lányka :

Van-e a napmezőn is szép leány, édes ?

Versenyez-e a csók csalogány dalával ?

Álmodnak-e ott is ébren, a kik élnek ?

HALVAÉL. Bizony mondom néked, bár kigyul az arczom,

Hogy a nap mezején a lyányok még szebbek.

Almavirágszínű tagjaik ragyognak,

Szemük villogása olyan, mint a *napkő*,⁴⁴
 Igaz gyöngy a könnyük, csók az örvendésük,
 Soha nem vénülnek, mindennap ifjodnak,
 Puszta kívánságból párjukhoz akadnak,
 Gyönyörtül elhalnak, — attúl feltámadnak.

TARKÓCZ. Akkor én sietek a nap mezejére.

JUTÓCS. Jó apám, Árpád úr, te engem jól ismersz.
 Bárha messze földön jártam-keltem tőled,
 Bulesúval, Botonddal görög honban jártam,
 Föl is vettük hárman Messiás vallását⁴⁵
 S a mellett maradtunk igaz jó magyarnak,
 Megyünk, merre vezetsz, a nagy tengerekig.
 Az új hon határát tengerpart szabja meg.

— Élet, hosszú élet Isten adománya:

Halál, ifjú halál még szebb adománya.

Ifjan halt meg Isten fia, Messiásunk,

Szent lélek és turul két repülő madár,

Mind a kettő vezet: földön, égben vezet.

Hogy ha vértanúra van szükség a földön

Nem fél attól Jutócs, a Messiáshivő,

Van Isten az égben, ki ott megidvezít.

LEVENTE. Szólj, jó ángyom, Jahel. Most rajtad áll a sor.

JAHHEL. Én csak szánakozom jóslataitokon.

Férjemet, Jelleket, fegyver nem ejti el.

Én talizmánt adtam neki egy gyűrűben,

Kit nekem dédapám Eliézer hagyott.

Bölcs király Salamon pecsétje van rajta,

Világszemű kőbe felvésve a neve.

A ki azt viseli, teste sérthetetlen.

Nyil lepattan róla, kard kicsorbul rajta.

Ellenség fegyvere meg nem öli soha.

Rosz szem meg nem veri, sátán el nem kapja,

Az én férjem, Jellek, pokoltüztől sem fél,

Mint a hogy a halak nem félnek a víztől.

ÁRPÁD. (Leventéhez.) Fiaim örege, Levente, nem szólsz-e?

LEVENTE. Nem szólok: cselekszem. (Kardjára teszi kezét.)

ÁRPÁD.

Tehát mind a négyen.

(Kürtszó hallatszik távol, egész akkordban.)

ÁRPÁD.

Mi az? Minő kürtszó? Ez a tutuló jel
 Olyan méla, mintha gyászra hívogatna.
 Így csak Lehel tudja a kürtöt megfújni.
 Ki az, a ki onnan az erdő széléből
 Előjön ügetve? Mit hoznak utána
*Sellyére*⁴⁶ fektetve, gyolccsal letakarva?
 Szemem káprázik-e?
 Boszorkányok üzik velem játékkukat?
 Ez Lehel vezérem!

TÁLTOS.

Bizonyynyal Lehel az.

JAHEL.

Jehova szent Isten! Ha ez Lehel vezér,
 Hol van akkor férjem? Hol hagyta Jelleket?

TÁLTOS.

Majd megtudod mindjárt. Lányomnak nem
 hitted:

Elhiszed Lehelnek; el a két szemednek.

VII. JELENÉS.

Előbbiek, Lehel.

LEHEL. (Bejön, kezében harci bárdja, oldalán kürtje.)

ÁRPÁD.

Lehel! Te vagy? Honnan? Beszélj! Mi hírt
 hozol?

LEHEL.

Lehel vagyok. Jövök Ungból. Bár az anyám
 Szült volna némának, vagy sohse szült volna!
 Ne köllene néked, én jó uram, Árpád,
 Ezt a szót mondanom: holt fiad az ottan,
 Kit a sellyén hoznak, gyolccsal letakarva.

ÁRPÁD.

Fiamat, Jelleket!

JAHEL.

(Egyszerre felkiáltva.)

Férjemet, Jelleket!

ÁRPÁD.

Harcban ejtették el?

LEHEL.

Nem! orozva. Éjjel álmában ölték meg.

JAHEL.

Káprázát! Hisz nála volt talizmán gyűrűm.

LEHEL.

Majd azt is elmondom, mi lett a gyűrűddel?
 Előbb tartsunk rendet. Itt hozzák a testet.⁴⁷

VIII. JELENÉS.

Elébbiek, 1. és 2. vitéz.

1. ÉS 2. VITÉZ. (Behozzák a selyén a halott Jelleket, gyolocsal letakarva, kardja mellére fektetve, leteszik középen.)

JAHEL. (Sikoltva rohan a halotthoz, letérdel, feltakarja arczáról a leplet.)

Te vagy? Férjem! Jellek! Hát így térsz-e vissza?

HALVAÉL. (Jellek lábához borul, azt megcsókolja.)

Most már megmondhatom, hogyan szerettelek!
Te tőled bucsúztam, mikor fölbredtem.
Oda fenn láttalak, majd újra meglátlak.

JAHEL. Hát igaza legyen az álomlátónak?

LEHEL. Árpád úr, fiadat azért hoztam eléd,
Hogy a halott fölött tarts törvényt: íteld meg!
Mert én őt vádoló, mint vezér! Hibázott.
Saját hibájával okozta halálát.
Gyászt hozott te reád, gyászt a nemzetére.
Viszálkodást szerzett békekötés helyett.

ÁRPÁD. Halljam vádolásod. Ti többi vezérek
Álljatok fel sorban halott baloldalán.

JAHEL. (Feláll térdeiről.) Ha férjem vádolják, én megvédelmezem.

LEHEL. Csak aztán magadon ne üss vele sebet.

VEZÉREK MIND A HETEN. (Jellek ravatala mögé állnak, kardjukat kihúzva.)

ÁRPÁD. (Lehelhez.) Támadj! (Jahelhez) vedd kezedbe a férjednek kardját.

JAHEL. (Elvesz egy egyenes kardot Jellek holttestéről.)

LEHEL. Gyanus volt előttem vezérfia Jellek.
Mert haját nem fonta üstökbe, miként mi,
Igaz hű magyarok, három ágba fonva,
De *aztírozgatta*⁴⁸ illatos kenőccsel,
Homloka közepén kétfelé választva.

JAHEL. Izraél szokása

LEHEL. Azért nem a mienk.

Velünk együtt nem ett a közös bográcsbul.
Hét nap közül egyen nem ült a nyergébe,
Mind pereputyostul pihent, imádkozott.

JAHHEL. Jehova törvénye! Az a nap Istené!

Szombat nap.

LEHEL. Én nekem mindennap Istené
S minden éjszakája pihenésre való.

ÁRPÁD. Ne ortályozzatok Istenek dolgáról.

LEHEL. Hisz nagyon jól volna, ha elkerülhetnők.

De épen ez a kő, melyben elbotlottunk.

— Szépen eljutánk már magas Ungvár alá,
Zászlónkat csimbókos nép megsüvegelte.

Sót, kenyeret hozott elénk fatálon.

Piros arcú lánykák kancsót nyújtogattak.

Mást is adtak volna, ha ráértünk volna.

Szelid jámbor nép az, még csak tegzet sem hord.

— Mikor megérkeztünk magas Ungvár alá,

Annak a podrágyán, viskók közepében

Láttunk egy nagy bálványt, fábul kifaragva.

Ormótlan egy csoda: a fején két szarva,

Eltátott szájában két iszonyú agyar,

Kidülledt két szeme még szörnyebbé teszi.

A nagy falu népe áldozatot tartott,

Kecskegidót öltek, annak a vérével

Bekenték a száját iromba⁴⁹ bálványnak,

Attól még csufabb lett. De ha már a népnek

Igy tetszik, ő dolga. Ez az ő istenük.

Egymás közt a lakók hiják Cserni Bognak.

— Jellek elfordítá fejét és kiköpött.

Erre egy ősz ember odakiáltott rá.

Nem értettem mit, de az ökle rázása

Mutatta, hogy bálvány előtt ez nem illik.

— Erre odarugtat Jellek a lovával,

Kapja a kápából harczi szekerczójét,

Odasújt a bálvány vérpettyes fejére,

Hogy az e csapástól menten kétfelé hull,

- Egyik szarva erre, a másik meg arra,
A bálvány ott marad csonkán, feje nélkül.
- ÁRPÁD. Ez nagy bolond tett volt!
- JAHEL. De Istennek tetsző!
Jehova törvénye, hogy «a bálványt lerontsd!»
Igy tett Mózes saját népe bálványával,
Az arany borjúval, a kit porrá zúzott,
Igy dült össze Dagon. Igy törte darabra
Dániel jósoló a Baál hamis istent.
S áldozói fejét bárddal leüttette.
Azt tette a férjem, mit szent ősapáink.
- LEHEL. De ezzel a népet magára huszítja.
Egyszerre mindannyi köveket ragadott:
Mint a zápor omlott a sok parittyakő,
Mit a bálványtörő felé zudítottak.
- JAHEL. De sebet nem ütött rajta egy sem!
- LEHEL. Igaz.
Jellek sértetlenül tért sorunkba vissza.
- JAHEL. Salamon királynak gyűrűje megóvta.
- LEHEL. Én azt is elhiszem. — Nem álltunk vitába
A gyalogos néppel: hisz úgy sem érthettük,
Melyikünk mit beszél. Szitok, káromkodás
Nem a mi szokásunk, azt a kazár tudja.
Lehet, hogy majd mi is eltanuljuk tőle,
Mert vajmi derék az, ha az ember ugat.
- JAHEL. Az átkozódásban pedig nagy erő van.
- LEHEL. Átmentünk a falun: túl rajta, a mezőn
Voltak a sátorok számunkra felütve,
Miket Laborcz vajda sorba állíttatott.
— Ott szembe jöttek ránk az ő lovagjai,
Azok előtt maga *lurzott*⁵⁰ fejű Laborcz,
Ki lehetett tudni két sisakszarváról,
Karjait szorító arany *szijácsokról*.⁵¹
— Egymáshoz érkezte, kezét szorítának
Vezérfi és vajda, jó béke jeléül,
Tolmács nem kellett ott: Laborcz érti nyelvünk,

Kazár szomszédoktól — tán a szomszédnéktől
Ragadhatott rája : törte a kedvünkért.

— Elmondtuk, mért jöttünk : békés átvonulást

Kérünk seregünknek ; szert kötünk, ha tetszik.

Jó szomszédok leszünk, ha ősi honunkban

Letelepedhetünk. Mindenre jót mondott.

— Az alkudozásnak áldomás lett vége.

Kupákból, kürtökből méhsert, árpalevet

Nyakaltunk, egymásra kölcsön felköszöntve.

Nagy nyárson ökröket sütöttek a népnek.

— Laborcz fel sem hozta a maga panaszsát,

A széjjelhasított bálványisten miatt,

Ha Jelleknek ki nem fúrja az oldalát,

Hogy eldicsekedjék e vitéz tetteivel,

Mint hasítá szét a bálványt egy csapással.

«Nono, úrfi, ne köss te ki Cserni Boggal!

Agyara van, hasít, szarva van, megöklel!»

Jellek tovább füzte, biztatta Laborczot,

Hogy térjen hitére, láthatlan Istenhez.

JAHEL. Ebben is Jehova parancsát követte.

LEHEL. Szólhatsz. Hiszen özvegyasszony már a neved.

Azt felelte erre turzottfejű Laborcz :

«Hiszen ha láthatlan Istent fogadok el,

Kivel ijeszgessem akkor a népemet?»

A miben, meglehet, öreg igaza van.

— Erre sikongatni kezdett a tilinkó,

Kecskebőr dudának megnyilott a toroka,

Tizenkét szép lányok karéjba állottak,

Dali ugrabugrát kezdtek a sik gyepén.

De legszebb volt köztük, ki középen lejtett,

Jellek úrfi rajta felejté a szemét,

Annyira felejté, hogy magához inté,

S megkérdezte tőle, «hogyan híznak, csillagom?»

JAHEL. Csillagomnak mondta? Azt csak nekem szokta.

LEHEL. Tán neked nézte el : ámulatból mondta.

A tündérek tudnak mássá átváltozni.

Erre a tündér is jól szemébe nézett.
 Nem jó pedig tündérszembe mélyen nézni.
 Mert az ember páros galambot lát benne,¹
 A leány megmondta a nevét, «Büvellő».
 Királynak leánya, dicső Mén Maróté,
 Ki Biharországból jött fel látogatni,
 Vagy ángyát, vagy süvét, de nem is a jókat!
 No hát királyleány, meg a vezér úrfi.
 Ha valaki, hát ők egymáshoz illenek,
 Összeénekeltek: szebbnél szebb danákat.
 Szent Dávid zsoltárit?

JAHEL.

LEHEL.

Nem! A Dávidnéét.

Miben alkudtak meg, miben nem? Mit tudom?
 Csak azt tudom, mire feljött a holdvilág,
 A *balitás*⁵³ gyűrű Büvellő újján volt,
 Annak a gyűrűje meg a Jellek újján,
 Most is ott találod, nézzed Jahel asszony.

(Feltakarja a leplet Jellekről.)

Hajnal kelve holtan leltük sátorában,
 Szíve fölött a seb csak egy túsúrás volt.

JAHEL. (Elkeseredett dühvel a kardot Jellek mellének szegezve.)

Még egyszer keresztül szúrjam a szivedet?

HALVAÉL. (Hanyatt Jellek tetemére veti magát.)

Azt csak az én szívem átverve tehetnéd.

ÁRPÁD. (Halvaélhez.) Te vagy csak a fiam igaz megvédője.

(A vezérekhez.)

Vezérek! A vádat ime hallottátok,
 A ki védője volt, ellene fordítá
 Saját kardja hegyét szíve haragjában.
 Védte csak az, a ki hallgatva szerette.
 Itéljetez róla.

VEZÉREK. (Mind hüvelybe taszítják kardjaikat.)

ÁRPÁD.

Ez volt az ítélet.

Hüvelybe dugott kard halott ravatalán,
 Mit ti ítéltetek, élőszóban adom:
 — Ez a halott férfi, ki előttünk fekszik,

Akárki volt apja, egész nemzetsége,
 Nagy hibába esett, halálra rászolgált.
 Megszegte a törvényt, mit magunkra hoztunk,
 «Tiszteljed Istened, más Istenét ne bánts!»,
 Békét eloltotta, haragot meggyújtá,
 Hű hitvese iránt megtörte a hitét,
 A mi bűn volt köztünk ős időktől óta.
 Ezért büntetése, hogy nem üljük torát;
 Nem mennek előtte siratók, gyászlányok,
 Tokos lovát, ebét vele nem temetik.
 Sirjába nyilakat nem lönek százával,
 Vezérek arcukat meg nem hasogatják;
 Bajtársak, megtorlók nem birkóznak érte,
 Még csak a kardját sem fektetik melléje.
 Az a kard jó helyen van az én kezemben.

JAHHEL.

(Jellekhez fordul.)

Azért, hogy megcsaltál, hogy így elárultál,
 Megvert a Jehova, — én meg nem átkozlak,
 De átkozom azt, ki ily csúful meggyilkolt.
 Jahel vagyok! A hős Jahel név hordója,
 Ki szeggel átverte fejét Siserának!
 Fogadom e kardra, a ki vérre szomjas,
 Hogy megvendégelem keselyük táborát,
 Kik az elmúlt éjjel népünket fölverték,
 S eléneklém Dávid királynak zsoltárát,
 Babyloni vizek partjáról kiáltót:
 «Boldog, ki néked ezt a dolgot
 Megfizeti, ezt a gonoszságot,
 Ki gyermekid a bölcsöbül kirántja
 És az erős kősziklához paskolja.»⁵⁴

(Sátorába elsiet.)

TÁLTOS. (A két sellyehordó vitézhez.)

Vigyétek csendben és tegyétek el.

HALVAÉL. Atyám! Most már ő az enyém,
 Én is együtt temetkezem vele,
 Lesz, a ki őt vezetni fogja ott,

A fölséges nap mezején. Tudom
Már az utat. Emelkedem.
Az ég siet felém. Lelkem repül.

(Összeroskad.)

TÁLTOS. (Karjai közé fogja Halvaélt.)

Repülj! Repülj! Ez a föld nem tiéd,
De az enyém sem. Minden föld futott
Alólam. A mely ringatott,
A mely táplált és a mely eltemet,
Nem fogsz rám várni, megelőzlek én,
Előbb leszek odafenn, mint magad.
A tenyerem tartom lábad elé,
Mikor lehibbansz. Előbb ott leszek!
Meggyújtom még itt lenn az új tüzet,
De többet ki nem oltom. Jer szívem,
Alugyál kedvesednél. Férjhez adlak,
Halottat a halotthoz. Menjetek,
Pihenjetek. Nyugalmas ágy a sír.
Csak egy kelés onnan a napmező,
Szűz arafátyolod lesz szemfedőd.

KÉT VITÉZ. (Leviszi a selyyén Jelleket a sziklaüregbe.)

TÁLTOS. (Halvaélt beburkolja fátyolába, karjaira emelve leviszi a birgejbe.)

ÁRPÁD. És most kimondtam az ítéletet
A holt fölött. Jön a boszukiáltás!
Az árulásnak büntetés a díja!
A hitszegőt, ki vendégét megölte
Orozva, álnokul, hálóba ejtve,
Meg kell torolni! Lóra bajnokok!
Fújjátok meg a harczy kürtöket!
Vezérek, menjetek dandáritokhoz,
Fiak! Gyujtsátok meg az új tüzet.

TÁLTOS, KÉT VITÉZ. (Előjönnek a birgejből, a takaró követ az üreg szélére fordítják. Azután máglyát raknak az oltárkövön.)

IX. JELENÉS.

Előbbiek. Jahel újból.

JAHÉL. (Előjön sátorából, fejétől sarkáig fekete fátyolba burkolva. Kezében talpas gyertya meggyújtatlan.)

LEVENTE, JUTÓCS. (A hét küllős kerékhez sietnek, annak az agyán keresztül dugott rúddal, sebesen dörzsölve, tüzet támasztanak.)

NŐK. (Kardalt énekelnek.)

Megjött az új tűz! újra ég a láng!

Fölébred, fölmelegszik a világ.

Hintsünk rá illatos füvet,

Legyen bőven virágszüret,

Ezerjót és százszorszépet,

Demutkát, abrutot tépek.

Illatos mező!

(Virágokat hintenek az oltárra.)

TÁLTOS. (A tüzes kerékről meggyújtja az új oltár máglyarakását.)

JAHÉL. (Meggyújtja a viaszgyertyáját a tűzkeréknél, odaviszi a birgejhez, annak a padkájára leteszi, leül a földre.)

Izraél hívének a temetésénél

Egy szál égő gyertya az egész gyász jele,

A ti büntetéstek a mi szertartásunk.

(A távoli hegyek ormán nagy füstfelleg támad, mely lassankint tűzfénybe megy át.)

TÁLTOS. Árpád vezér! Tekints hátad mögé,

A mint Isten kövén a tűz kigyúlt

Amott, a hegy gerinczén odafenn,

Meglátod a füstöt gomolygani.

Az ott a máglya, melyen ősz apád ül!

Csak arra várt, te mit határozol?

Há visszafordulsz, négy fiad kimélve,

Az őshazába ismét ő vezet.

Előre törsz? Rád hagyja a világot.

— Nézd! Már lobog az óriási máglya!

Hogy hömpölyög a tűzfelleg fölötte!

Mutatja az utat a nap felé!
Nézd! Látod őt? a fényes arcot ott!

(A tűzfényben óriási lovas alak látszik.)

Láng a palástja, tűz tekintete!
Zsarátnok harczy paripája! Nézzed!
Hogy hull nyomán a sok ezernyi csillag!
Villámmal korbácsolja a lovát.
Ott, ott repül Álmos az égbe föl!
Én is futok! Még utol érem őt.
Álmos! vezérem! Én veled megyek!

(Törét szívébe döfi, összeroskad, meghal.)

ÁRPÁD.

Édes hazám! Leendő szép hazám!
Te érted én, íme, megáldozom,
Agg ősz apám és deli négy fiam!
Vajha megáldanak négy sarkaid
Ez áldozatok drága hamvai!

(A cseberbe öntött földből markába vesz s azt az ég felé szórja.)

Im, égnek szórlak új hazámnak földje!
Csókold meg a napot, és vissza úgy
Szállj a fejünkre, és úgy hozd az áldást
Onnan magasból, bolygó nemzetemre.

(Vége az első felvonásnak.)

MÁSODIK FELVONÁS.

HARMADIK SZAKASZ.

Munkács.

Tájrajz: Háttérben a hegytetőn az ujonépült Munkács vár, tuskó építmény, körülpalánkolva, oldalt síkság, elől szekérsáncz, a löcsök végére ökörfejek tűzve. Baloldalon tábori kovácműhely, jobbon szárazmalom, mögötte *dogány*.⁵⁵ Elébb jobbról-balról vezéri sátorok, melyeknek bejáratát kézíjasak őrzik.

I. JELENÉS.

Kovácsok, örök, rableányok, Gönczöl.

KOVÁCSOK. (A műhelynél verik a vasat.)

RABLEÁNYOK. (A malomkereket hajtják körben, énekelnek.)

Jaj ne verd úgy azt a vasat,
Mert a szívem majd meghasad.
Kard lesz abból, talán szablya,
Ki a babám levagdalja.
Jaj ne verd úgy azt a vasat,
Mert a szívem majd meghasad,
Láncz lesz abból, békó talán
Az én bátyám kezén-lábán.

Gönczöl. (Alá s fel jár a műhelyek között, mindenütt vizsgálva a munkát. Viselete: fején kéthegyü vidrabőr

süveg, darutollal; térdig érő zeke, derekán csattos bőrvél. Ez öv körül van aggatva mindenféle szerszámmal, balrul egy rövid kard, aztán kalapács, harapó fogó, nagy kulcs, jobbrul pénzes tarsoly, irónád és tintatartó, hátul kurtanyelű korbács, görbe kés becsukva, olló, fűrész, aczél, kova, tapló-tok. Mindezek együtt jelvényei a magyaroknál nagy becsületben tartott bajdorának.)⁵⁶

II. JELENÉS.

Elébbiek. Tarkócz, Ijászok.

TARKÓCZ. (Baloldaltól jő, kezében hegedű, öblös, gerezdes hátú szerszám, hét húrral.)

IJÁSZOK. (Tarkóczot követik, mindegyiknél van egy tegez, melynek húrjai különböző hangokat adva egy egész oktávát képeznek, azon kísérik a dalt, az ideghúrok pengetése a hárfát helyettesíti.)

A nagy hírű Attilának,
A nagy Bendegőz fiának,
Csak nevének hallására,
Száll a magyar a csatára.⁵⁷

III. JELENÉS.

Elébbiek. Levente.

LEVENTE. (A sátorok felől jön.) Nem hagynátok abba már a
pengetyűzést?

TARKÓCZ. Bátya! Szivesebben pengetnék magam is
Kardot kardhoz verve, gyatra hegedűmnél,
Mint hogy nap nap után azt nézzem, hogy örlik
A tönkölyt, a kölest, *aggasztják*⁵⁸ a bálmost,
Szikkasztják a napon a leabált konczot.
Nyilvesszőket edznek, *csídet*⁵⁹ kovácsolnak,
*Melledzőt*⁶⁰ cserzenek, ideghúrt csavarnak.
Hallgatom vigyázó kutyák ugatását,⁶¹
Legelő paripák *babós*⁶² nyerítését.

Mikor a kovácsok a kardot *nádalyál*:⁶³

A nyálam folyik rá, úgy éhezem rája

A kard pengésére: — mért nem megyünk oda,

A hol vitéz apánk a többi vezérrel

Ellenség sisakján veri a kopogóst?

LEVENTE.

Öcsém! Nem csak azok teszik a hadrontást,

Kik kardot forgatnak, de a többiek is,

Kik derczét örölnek, melledzöt cserzenek.⁶⁴

Ellőtt nyilak helyett új puzdrát töltenek.

Aztán egyebet is láthattál támadni.

Ott azon a tetőn egy várat emeltünk,

Erős czölöpvárat, mint hajdan a györök.

Őrzi a bérczkaput, a melyen bejöttünk.

Mindent általhoztunk, szekerekre raktunk,

Semmit a mienkből kinn nem felejtettünk,

Asszony, gyerek, jobbágy s meg a nyájak,

csordák,

Mind átkeltek velünk. Hidd el, nagy munka

volt.

Annak emlékére «Munkás»-nak nevezzük

Ezt az új hazában legelső várunkat.

— De a kinek ebben legtöbb érdeme van,

Látod azt a szűrös, púpos atyánkfiát,

Az a «Gönczöl apó», a ki feltalálta,

Hogy a szekerünknek négy kereke legyen.

Ezzel eszelte ki egész átkelésünk.

Bizony megérdemli, hogy a hálás nemzet

Feltegye a nevét a csillagok közé,

S' azt a körben forgó hat fényes *húgyokat*⁶⁵

Úgy híja utána, hogy «Gönczöl szekere».

TARKÓCZ.

Biznák hát ő rá a szekérvár őrzését,

Miért te reád, a legjobb vitézre?

LEVENTE.

Gyere csak, kis öcsém, hadd mondjam el néked,

Mért bizták magamra szekérvár őrzését?

Kicsiny voltál te még, nem emlékezel rá,

Mikor Etelközben, második hazánkban

Megszállott a népünk, jól megtelepedtünk.
Lakokat építénk, szép tanór-kapukkal,
Földet felszántottunk, árpát elvetettünk,
Nagy tónak partjait gyümölcsös kertekkel
Mind tele ültettük, egész otthon voltunk.

TARKÓCZ. Édes gyümölcsökre még is emlékezem.

LEVENTE. Görögök császára segítségül hívta
Harczos magyarokat vad bolgárok ellen.
Édes Árpád apánk engemet küldött el
A magyar sereggel bolgárokat törni.
Nagy folyón áttörtünk, lánczot elszakítánk,
Bolgárok seregét három nagy csatában
A porig gázoltuk, székes városában
Királyostul együtt kegyetlen bezártuk.
Nagy fizetség mellett erős hitét vettük,
S aztán hazatértünk nagy diadalommal.
Szép hírünk bejárta hetedhét országot.

TARKÓCZ. És annak te voltál a learatója.

LEVENTE. Meghallotta e hírt Arnulf fejedelem,
Kinek nehéz harcza volt kemény morvakkal.
Segítségül hívta magyarok seregét,
S szép hugom Ividőt feleségül kérte
Egyetlen fiának, jeles Etelridnek.
Kapva-kaptunk rajta, mind nyeregbe ültünk,
A ki csak harczos volt, apraja és nagyja,
Nosza neki indult dicsőség aratni.
Volt is nagy aratás: kaszáltuk a rendet.
A morva elfutott a hegyei közzé.
Mi áldomást ültünk jó Arnulf királynak
Márványból épített dús palotájában.
Hugunkat Ividőt ott megkeresztelék,
Ágnes nevet adtak szüzpártás fejére,
Úgy vezették nászba a király fiával.
Hét nap, hét éczaka tartott a dáridó.

TARKÓCZ. De szerettem volna magam is ott lenni!
Kedves kis Ividő két bogár szemére

Még jól emlékezem, mint parázs, úgy égett.
Keresztvíztől nem lett-e búzavirággá?

LEVENTE. Hajh öcsém, a míg mi lakodalmaskodtunk :
Hiteszegett bolgár neszt fogott, megtudta,
Hogy a férfisereg távolban kalandoz.

Átcsekélt a vizen, meglepé orozva
Az otthonban hagyott gyámoltalan népet,
S azokon torlá meg minapi kudarczát.

Etelköz hazánkban kik otthon maradtak,
A nyájörző nép volt, a *hídó* legények⁶⁶

Meg a kik kaszával aratják a rendet.

Aztán az asszonyok, a nép jobbik fele,
Kicsiny porontyokkal, balustya kölykekkel.

TARKÓCZ. Ki állt volna ellent nagy fegyveres hadnak?

LEVENTE. Ki bizony? Ha nem lett volna ott egy asszony,
A kinek az Isten férfi szívet adott.

A mi édes szülénk, a Regehű asszony,

A mint megértette szaladó hidóktól,

Hogy jön az ellenség, baromsokasággal,

Védtelen asszonynép, gyalogjáró szolga

Lemészárlására: «no hát hadd jöjjenek!

Érje a fejüket az a szégyen, kudarcz,

Hogy asszonykéz töri össze sisakjukat.

Fel magyar asszonyok! süveget a kontyra!

Kelevézt a kézbe! Nyilat a puzdrába!

Aratók a kaszát üssék egyenesre!

A cséphadarókat verjék ki szegeekkel,

Mi rólunk se mondják: «hosszú haj, rövid ész!»

Vágjuk le hajunkat: jó lesz tegezhúrnak,

S hogy az asszonyésznek meddig a határa?

Annak majd a bolgár hordja el a hírét!»

Regehű asszonynak szavát mind megállták:

Siró-rivó népet, porontyot, banyákat

Vizen túl küldöttek a nyájakkal egyben,

Felépült falukat rendre felgyújtották,

Szüleség, takarmány, mi szekerre nem fért,

Porrá, hamuvá lett: ellenség ne kapja.
 Ne találjon az mást boldog Eteközben:
 Mint üszköt, romokat, letarolt mezőket.
 — Akkor nagyasszonyunk népét rendbeszedve
 A két erdő közé tagban fölállítá.
 Előtte szekerek sorját hold alakban,
 A hogy a magyarok szokták, karajítva.
 A két erdő minden szálfáját derékban
 Átfűrészelteté, csak a kérge tartá.
 Ottan várta be a bolgár rohanását.
 Az *órpata*⁶⁷ sereg felállt a szekérre,
 Nyilak záporával fogadta az ellent,
 Távolbol is ölve s mikor közel kapta,
 Vágta a fokossal paizsát, sisakját,
 Hogy a vére omlott asszonykéz csapástól.
 Kaszásnép vagdalta a paripák csülkét,
 Hős szülénk Regehű asszony egyik kézzel
 A turulos zászlót suhogtatta fennyen,
 Más kézzel a kardját, a kiből fűrész lett
 A sok csapkodástól: «no te turzott bolgár!
 Hozd ide a fejed, majd én megfésüllek!»
 TARKÓCZ. Hogy nem láthattam én akkor hős anyánkat!
 LEVENTE. Gyerek voltál: téged dajkáddal elküldtek.
 — Nem birt a bolgár a szekérvárba törni:
 Ekkor az erdőnek keült nagy ormándul,⁶⁸
 Hogy majd hátuk mögül ront a küzködőkre.
 Regehű asszonyunk észrevette a cselt,
 S mikor már az erdő megtölt ellenséggel,
 Fejükre dönteté megfűrészelt fákat.
 — Az volt égszakadás, az volt földindulás!
 Gyilkoló temető lett a rengetegből,
 Húsz ezer bolgár hős ott adta ki lelkét,
 Dús lakomája a sasnak, toportyánnak.⁶⁹
 TARKÓCZ. Hogy nekem az anyánk erről soh sem szólott.
 LEVENTE. Őrzötte előled, — mintha lánya volnál.
 TARKÓCZ. S ti az alatt vigan lakodalmaztatok.

LEVENTE. De bizony keserű lett annak a vége.
 Egyszer csak rajostul jött a *tündelevény*,⁷⁰
 Alvó ember vérét szípolyozó *lályú*⁷¹
 A pokol fecskéi, vijjongva, sikoltva,
 Rajával az egész csarnokot megtölté,
 Minden szövétneket kioltott szárnyával,
 Belecsimpajkozott az üstökeinkbe,
 Feldöntögeté a serlegünk borostul.
 «Rossz jel!» kiálták a táltosok, horkázok,
 «Baj van odahaza!» hörgé Álmos apánk.
 Egyszerre vége lett a nagy dáridónak.
 «Nyeregbe vitézek!» Megfújták a kürtöt,
 A reggelt sem vártuk, éjnek éjszakáján
 Vágtatott a tábor, búcsút sem vehettünk,
 Csak hogy megláthassuk elhagyott hazánkat.
 — Nem volt az már haza, csak egy siralomvölgy,
 Elfutott belőle, a ki csak élő volt,
 Még az ellenség is. Haza ment a bolgár,
 — Még is jókor jöttünk. Menekülő népünk
 A Dón mellett lakó kun és orosz nemzet
 Körülkerítette, rabbá készült tenni.
 No ez jól járt aztán! Volt kinek fejére
 Haragunk kiöntsük! Elvertük kegyetlen
 Oroszsal összeszürt kun atyánkfiait,
 S oda szorítottuk kincses Kiov várba,
 Törés alá fogtuk magát a várat is.
 Faltörő bikáink falait rontották,
 — Könyörgésre fogták jófejük a dolgot,
 Váltságot fizettek: aranyat, ezüstöt,
 Kondérszámra mérték, kevély fejedelmeik
 Mezitláb, térdhajtva jöttek vezérünkhöz
 Békét könyörögni. A kun hozzánk állott,
 Még az orosznak is fele vitéz népe
 Inkább velünk jött el, mint otthon maradjon
 Rablánczot viselni. Nálunk szabadság van.
 Ámde a magyar is tanult maga kárán.

Elvesztők Etelközt, majd-majd cselédinket,
Azóta vigyázunk s ha seregünk fele
Ellenségrontásra messze világban-jár,
A másik felével tanyánkat őrizzük.

Békült ellenségnek, szinlelő szomszédnak
Nem hagyjuk zsákmányra a sátorainkat.

TARKÓCZ. Most már tudod öcsém, mi az én nagy dolgom.
S én e nagy dolgokban mind nem segíthetek,
Hősökről danolok, máshoz még nem értek.
Hegedűt pengetek, más fegyverem még nincs.

LEVENTE. Ez a szokás nálunk. Tinót még járomba
Nem fogunk, csikóra nem teszünk még nyeret,
Siheder fiunak nem adunk még kardot.

TARKÓCZ. Mást dalolnak rólad ám a hegedősök.
Azt dalolják rólad, — nyáladék fiuról,
Mikor még más suhancz pillangókat kerget,
Te már kardot kaptál, egy égből esettet,
Kis kézhez kis kardot, de nem is játékra,
S aztán a hogy nőttél, akként nőtt a kard is,
A míg termetedhez egészen hozzá nőtt.⁷²
Te vagy a csodáknak mesemondta hőse,
A kit bámul a nép, vakon megy utánad.

LEVENTE. Hogy a nép mesét hisz, jól van: én is hiszek.
Tündérhős, óriás, hiszem, hogy ámbolyog.
S ha bennem is azt lát czimbora, ellenség,
Nem rontom el hitét: erősödjön benne.
De neked kis öcsém, kedves kis pilinkóm
Ne legyen meshős, csak szerető bátya,
Te ne bámulj engem, de ne is félj tőlem,
Duda-bátyád vagyok, a hogy hajdan hittál.
Hát én rám sem biztak kardot gyerekésszel,
Hanem én magamnak kovácsoltam egyet,
Égből esett vasból, innen jött a híre.
Kis kardot, kis kézhez, a hogy gyerek voltam,
Aztán a hogy nőttem, újra kovácsoltam,
Minden évben újra kitoldtam, nádaltam,

Újra aczéloztam, míg velemmel együtt
A kard is nagyra nőtt: az én kalapácsom
Verte ilyen nagyra, ez volt a regéje.

TARKÓCZ. S nekem nincs egyebem árva hegedümnél.
LEVENTE. Fegyver az, jó öcsém: csak tudj bánni véle.
Lásd én gondoltam rád, Arnulf hazájában
Jártamba-keltembe. Ott is bőven vannak
Derék hegedősök, a kik buzdítgatják
A népet a harczban, maguk is ott járnak.
Tőlük tanultam el azt a mesterséget,
Hogy a hegedühúrt nem pengetni szokták,
Hanem végig húznak rajta nyirettyűvel.
Rád gondoltam akkor: egyet el is hoztam,
Itten hordom azt a kaczagányom alatt,
Szólítsd meg, rikasd meg a hegedőd véle.

(Elővesz a kaczagánya alól egy íj formára hajtott nyirettyűt,
melynek a fája két újjnyi széles; Tarkócznak adja.)

TARKÓCZ. (A nyirettyűvel próbát tesz a hegedűjén, végig huzogatja a húrokon,
előbb halkán, aztán erősebben, előbb a vékonyakon, aztán az
öregeken.)

Jaj bátyám! E szerszám csodahangot támaszt!
Ezzel én tündérek raját ébresztem fel.

De mondsza csak, mért oly nehéz e nyirettyű?

LEVENTE. Megmondom öcsécském. A te nyirettyűdet
Hős Volker hegedős viselhette egykor,
Kiről énekelnek a burgund dalárok,
A Nibelungokról, Etele királyról,
Ennek a fájában egy éles kard bújik.
Ha a szálát húzod a húron, úgy hangzik,
Hogy a halottat is életre idézi.
Ha a görbéjével suhintasz erősen,
Az halálba küldi az eleven élőt.
Énekek éneke, halálnak halála

A mi egyesítve van a nyirettyűben.⁷³ [gem,

TARKÓCZ. Most tudom csak holyan⁷⁴ nagyon szeretsz en-
Édes dudabátyám, szerelmes Leventém
Te nekem játékszert hoztál, — kiben kard van.

- LEVENTE. De ne mondd senkinek és ne használd soha
Az éles oldalát, ha csak nagy baj nem bánt.
Játékszer lehet kard; de kard nem játékszer!
— Nézd csak: itt jó édes szülénk a vár felől,
Bizton téged keres, hogy régen nem látott.
Ajándékot hoz, mit saját keze hímzett.
— Aztán visszacsókold, a mikor megcsókol.
- TARKÓCZ. Csak ne hina mindig kicsi pulyájának!
Hiszen nagy vagyok már, nem hordanak ölben.
- LEVENTE. Én még nagyobb vagyok, még sem tudok jobbat,
Mintha fejem anyám ölébe tehetem.

III. JELENÉS.

Előbbiek. Regehű.

- REGEHŰ. (Feje fátyollal takarva, mely sarkig leér, öltözete ibolyaszín, a régi magyarok gyásza; egyik kezében összegöngyölt kantust hoz, másikban esztergályozott elefántesont guzsalyszár, övébe dugva egy orsó elefántesontból, a vár felől jön.)
- LEVENTE. (Anyja elé megy, fátyolát ajkához emeli.)
Meg vagy-e nyugodva az új pitvarodban?
- REGEHŰ. Köszönöm jó fiam, hogy reám gondoltál,
Mindent úgy találtam, a hogy elvesztettem.
A milyen volt hajdan Etelközi várban,
A pitvart, tornácot, kandallót és pestest,
A tálást, a lóczát, medvebőrös sellyét,
Illatos füvekkel megtöltött nyoszolyát,
Kerekes rokkámat s az osztovátámat;
Fel sem keltem addig a mellől napestig,
A míg meg nem szőttem szép hímes fonálból
Az én pulyókámnak ezt a szép új köntöst.
Új hold reggelére ezt adom fel rája.
- TARKÓCZ. Biz én rám nem adod! Ezt hiába szőtted!
Nem vagyok én pulya, hogy tarka ruhában
Hímes lebernyegben tilinkót duvaszszak⁷⁵
- LEVENTE. Ejh, ejh! Tarkócz öcsém! Ez nem szép szó tőled!

A mit édes szülénk ad, meg kell becsülnöd.
 Látod, én rajtam még nem volt soha köntös,
 A mit nem az anyám keze szövött volna.
 — Mikor az idegen ország fejedelmé
 Szekér számra küldte hozzánk ajándékba
 A sok selymet, bársonyt, nevüket sem tudnám,
 Azt a vezéreink mind magukra szedték,
 Boglárrel cifrázták, holddal szegélyezték.
 Nem kértem belőle, van én nekem drágább,
 A minek fonálát anyám fonta, szötte ;
 Danolt a míg fonta, rám gondolt, míg szötte.
 Ezt a vezérfarkas irhát a vállamon
 Saját kezem lőtte, a kiről elhoztam.
 Ezt nem cserélem el senki bársonyával.

TARKÓCZ.

Szivesen vállalom azt, a mit te viselsz.
 A vásznat, daróczot, vadállat irháját.
 De a mi gyerekek, meg leánynak való,
 Talitarka köntös nem illik már hozzám,
 (Anyjához.) Hagyd el már! Ne becézz! Nem vagyok
 már gyermek.

REGEHÜ.

S ha én igen szépen kérlek, édes anyád,
 Szivtől szakadt legeslegkedvesebb fiát
 Kéri mézesmázos szóval: légy még gyermek!
 Légy még nekem gyermek: csak egy kis ideig.
 Csak míg ez új köntös leszakad majd rólad.
 Maradj nekem addig az én kis pilinkóm.

LEVENTE.

(Megragadja anyja kezét.)

Anyám! Te hallottad a napmezejéről
 Elhozott hírmondást? Hogy Jelleked után
 Legkisebbik fiad következik sorban?

REGEHÜ.

Mitszáz asszony hallott, én ne tudnám azt meg?

LEVENTE.

S útjába állsz annak, a mit Isten végzett?

REGEHÜ.

Fiam! Én harczoltam tábor-ördögökkel,
 Hogy fiam megvédjem! S ha Istent találok
 Utamban, fiamért vele is megküzdök!

LEVENTE.

Pihentesd meg fájós anyai szivedet,

Itt leszek mellette én s megoltalmazom.

(Tarkóczhoz megy, a ki duzzogva félrevonult.)

Vedd fel, édes öcsém, azt a himzett köntöst.

Látod, ennek szárnya alá eldughatod

Azt a jó nyirettyűt, a mit neked hoztam.

TARKÓCZ. Bátyám! Te engem az újjad körül csavarsz.
Hadd mondja hát ez a köntös: gyerek vagy még!
Ez a vas melegít, azt mondja: férfi vagy!

(Odamegy anyjához, keblére borul.)

REGEHŰ. (Átöleli, megcsókolja fiát, vállára kapcsolja a hímes köntöst.)

(A magasban hattyú repül végig, mélabús hangon kiáltozva alá:
«várj! várj! várj!»)

TARKÓCZ. Nézd! Egy hattyú repült el a fejünk felett.
Azt kiáltá: várj! várj! várj! De mire várjak?
Piros kláris örv volt nyakára szorítva.

REGEHŰ. Jaj fiacskám, ne nézz te a hattyú után,
Tündér volt, sellő volt, még vele álmodol.

TARKÓCZ. De nézd, a viheder repíti utána
Tánczó szélarát! Nézd, hogyan orsózik!
Szoknyája a földet sepri, boglyos feje
Fellegetket zilál. Nem a *szélanya* ez? ⁷⁶

LEVENTE. Nem, öcsém. Viharok anyja, azt elhiszem.
Ki ott elévágat ama porfellegeből,
A mi selyemágyónk. ⁷⁷ Az a Jahel asszony.

REGEHŰ. Rettegés száll mindig rám, ha nevét hallom.

TARKÓCZ. A merre csak vágat, a hadak fölkelnek.
Kardjukkal csapkodják a paizsaikat,
Ez diadalhírt hoz apánk *csatájából* ⁷⁸

REGEHŰ. De hát minek küldik ily hírrel az asszonyt?
Vezérfi özvegyét, gyászba öltöztet,
Kinek most a földön ülni volna dolga? ⁷⁹

(Jahel elé siet, azt várja, nézi.)

TARKÓCZ. Mondsza csak jó bátyám, hogy került mi hozzánk
Ez a Jahel ágyó?

LEVENTE. Elmondhatom biz én:
Mikor KioV várát vivattuk népünkkel,

A bálványimádó kun és orosz ellen,
 Ott a nagy pusztából odakerült hozzánk
 Egy nemzet, a kit mi kabaroknak hívunk.
 Ezek a láthatlan Istennek áldoznak,
 A kinek a nevét kimondani tiltják.
 Hozzánk elszegődtek. Ennek a nemzetnek
 Malachja, fejedelme volt a Jahel apja,
 Ottan szeretköztek össze a Jellekkel,
 Bele is avatták Mózes vallásába,
 Mert ragad az új hit az asszonyféléről.⁸⁰

TARKÓCZ. Jahel hát nem tudja, minő harcztot vívott
 Asszonyánk⁸¹ a régi honban Etelközben,
 Hogyan öldökölte fegyverrel a bolgárt?

LEVENTE. Nem tudja. Azt hiszi, csak szóni, fonni tud,
 A hol perpatvar van, jó szóval csijgatni.⁸²

IV. JELENÉS.

Elébbiek, Jahel.

Jahel. (Viselete: fején kerek ezüst sisak, hátul lefüggő lánczokkal, melyek haját takarják; derekán feszes szarvasbőr balidó,⁸³ vállain hegyes végü csészealakú védők, keblén ezüst pánczél, hasonló domború védőkkel; csipőjén ezüst öv, melyről az egyenes kard kettős lánczon középen lóg le. Bal válláról, hosszú lánczra kötve s csipőjéig alácsusztatva hiuzbőr kaczagány, bal vállán a puzdra, átvette rajta a tegez, két összerótt ökörszarvból; karjai valig meztelenek, de előkarjai ezüst tekercsekkel védve. Bal kezében ezüst paizs, melyet megjelentében az elészólitott hadnagynak ad át; a paizon czimere, sugáros háromszög, középen egy szemmel. Szoknyája skarlátveres, magyaros himzésekkel, két oldalt csipőig felhasítva (a lovaglás végett), a szélek boglárokkal összekapcsolva, lábain piros csizmák, egyenes sarkantyúkkal.)

JAHEL. (Balról jó sietve.)

REGEHŰ. (Visszatartja Jahelt.)

Asszonyoknak szóló hírt hozasz-e lyányom?

JAHEL. Férfiaknak szóló hírt hozok, anyósom.

Ide vezérfiak! Ide fel hadnagyok!

Diadalhírt hozok, boszuállás hírét!

GÖNCZÖL, TANA, SZILA, TAHÓ, KERENCS. (Elé jönnek.)

LEVENTE. Honnan jöttél ángyom?

JAHEL. Honnan hát? Ungvárból.

Diadalt vett Árpád a rosz marahánon

Első rohanással a porig gázolta,

Pedig azok is jól forgatják a fegyvert.

Nem félnek a vastól, vérüket nem szánják.

Kezükben két ágú bárd és csatacsillag,

A mi keresztül tör rézveretes paizson,

De még is megtörtek. Botond a középben

Mint zihar, úgy hatolt a had derekába.

Hatalmas nagy harcz volt, a szörnyü ordítás

Felhatott az égig, hogy a fellegek is

Bomladoztak tőle, de a föld is rengett

S a folyó hulláma piros lett a vértől.

REGEHŰ. Jahel! Ne szólj erről!

JAHEL. Tudom: nem szereted,

Ha vérről beszélnek.

REGEHŰ. A fiamról mondj hírt.

JAHEL. Jutócsról? De akkor épen sirva fakadsz.

A mint az ellenség egyszer hátat adott,

S mind fejedelmestől rohant fel Ungvárba,

Jutócs süvem vágott mindenütt nyomába,

Ott voltam mellette. Hisz az én Jellekem

Vérbucsúja völt e vérrel pazarló nap.

Mikor a marahán futtában becsukta

A várkaput, Jutócs leugrott lováról,

Fogta a szekerczét két erős markába,

Maga adott példát a kaputörésre.

Fenn a falpárkányról a vad marahánok
Kelevézt, köveket hajigáltak rája.

REGEHŰ. Ne mondd! ne mondd tovább!

JAHEL. Erősítsd meg szived.

Ott voltam mellette: tekenő paizsom
Feje fölé tartám, semmi baj nem érte.
Reccsent a döngetett kapu, hamar bedült.
Jutócs vitézei tódultak a résre,
Lábtókon megmászták a magas kőfalat.
Ungvárát *csürrentve*⁸⁴ bevették a hősök.
Faltörő bikákat be sem várták hozzá,
A turulos zászló ott leng már az ormán.

TARKÓCZ. Hogy nem voltam én ott!

REGEHŰ. (Tarkóczot magához vonja.) Jaj fiam, te neked
Nem jó ezt hallanod.

JAHEL. Harsogtak a kürtök.

Hirdették a világ mind a négy sarkának,
Hogy a magyar győzött véres diadallal.

(Kürtök szólnak a szekérvárból.)

Hanem Laborcz vezér maga elmenekült,
Föld alatti úton, rejtett folyosón át,
Mire észrevettük, már a mezőn porzott
Vágtató lovával. De nem csak magában.
Tán ha egyedül fut, utána se fújok;
De magával vitte azt az átkozottat,
Azt az alirumnát, Mén Marót leányát,
Ki férjem megölte: elébb elszerette,
Talizmán gyűrűjét újjáról lecsalta,
Azután ölében altatva megölte:
Azt vitte, nyergébe ültetve, magával.
Ráismertem lengő *bongyora*⁸⁵ hajáról,
Arannyal versengő átkozott hajáról!
Ez az én zsákmányom! rikoltám dühödten,
Utána vitézim! Erre mi vadászunk!
— Tizenkét jó lovas legényt tartok díjban,
A kabar népemből szedett daliákat.

A makkabéoknak igaz utódait,
 A kik nyereg nélkül ülik meg a lovat,
 Nem kell nekik kengyel, se kantár, se zabra.
 Egyik kezükben csíd, a másikban pányva.
 — Csak egy keskeny gáton lehetett üldözni
 A futó Laborczot alirumnájával,
 Két oldalt a semlyék, hol a ló elsüppedt,
 Ámde hátuk mögött futott eblábolva
 A tizenkét *dalraugró*⁸⁶ lány, a híres.
 S hogy könnyebben fusson, mindannyi feltüzte
 Egész az övébe sokránczú fersingét,
 Hogy a fehér teste villogott alóla.

REGEHŰ. (Ijedten eltakarja Tarkócz arcát fátyolával.)

Beszélj inkább vérről, férfiak dolgáról!

JAHEL.

Ezek a leányok elzárták az utat

Előlem s vágató makkabéim elől,

Méneink úgy vannak szoktatva, hogy azok

A fehér cselédre reá nem taposnak.

Talán a ficzkók is. — Hiába kiáltám :

«Ne pislogjatok a fehér lábikrákra!

Rontsatok közénk!» A mén visszahorkolt.

«Fogjátok a csídet, szúrjátok belénk!»

Hát ekkor a czulák mire vetemedtek?

Megfordultak, szembeálltak a legénnyel,

S elkezdtek nevetni. — Ez ám a gonosz nyil!

A nevető lányarcz, a mi ellen nem véd

Bivalybőr melledző, rézzel kiverő paizs,

S ez még nem volt elég, a lányok leránták

Keblükről takaró patyolat kendőjük,

S ezzel a lebegő kendővel csapkodták

Félre daliáim nekik szegzett csídet,

Fehér kebleiket hagyva takaratlan.

REGEHŰ. (Haraggal.) Jahel! Ne beszélj ily dolgot Tarkócz előtt!

JAHEL. (Gúnyolódva.) Nem tudtam, hogy szűz lány.

REGEHŰ.

Férfi ő, de azért

«Az» a minek mondod: a kinek az arcza
Elpirul, ha ilyet beszélnek előtte.

JAHEL. (Gúnynyal.) Hát még nem potyogott ki a *csikófoga*?⁸⁷

Bár az én vitézim is ily szégyenlősek
Lettek volna; de sőt inkább vigyorogtak,
S egyszer csak azt látom, hogy a tizenkét lány
Ott van a nyakukban, kiki egy legénynek
Felkap a lovára, borul a vállára,
Vihogva, kaczagva, czudar boszorkányok
Az egész csapatom mind megbabonázták.

LEVENTE. Máskor asszonyokból szedd a kíséreted.

JAHEL. Sebaj! Tehát magam veszem üldözőbe
A menekvő vezért. Velem az Úr lelke,
Ki Juditnak adta Holofernes fejét.
Utána száguldtam. A mint nyillövésre
Kaphattam, a tegzem idegét megvonva
Utána röpítém a tollas nyilvesszóm.
Eltalálta a nyil, de lepattant róla.
Második, harmadik nyilam is lesiklott.
Ennél van a gyűrűm! Ezt fegyver nem fogja.
No hát majd akkor a pányvával köszöntöm!
Közelbe rugtattam, a honnan elértem,
Hogy a pányvát oda vethessem fejére,
A hurok találta, lovam visszarántám,
S arra Laborcz vezér hátradült nyergéből.
Kardjával csapkodott pányvám köteléhez,
De ezüst fonálból van az sodorintva,
Marahán rézkardja azt el nem *cseszszenti*,⁸⁸
Lerántám nyergéből: erre odaérték
Lovas vitézeim, Laborczot elnyomták
S nagy hirtelen pányvám kötelénél fogva
A vizparton álló bükkfára felránták,
Ott is felejtették.

LEVENTE. Hajh ez rút halál volt!

Jahel! Meggyaláztad az elfogott vezért.

JAHEL. Hisz ha láttam volna, hogy varázs gyűrűmet

Lováról leesve újjáról lerántá
 S az alirumnának adta, talán inkább
 Karddal vágatám le. — Hát mi panasza van?
 Most az ő nevéről hiják a magyarok
 Azt a folyóvizet, a hol ez megtörtént,
 Mig magyar magyar lesz, Laborczának hiják,
 Érhet-e egy vezért ennél több dicsőség?
 Mit mentegetőzzem! Én tettem! Jól tettem!
 Így cselekvék Eszter átkozott Hamánnal
 Ez a nap én nekem s az egész népemnek
 A Púrim ünnepem! Boszúállás napja.
 Aháshvérósh óta ellenségölő nap,
 Folyót vérrel festő, vérben áldozó nap,
 REGEHŰ. S hogy kerültél ide? Egyedül magadban.
 JAHEL. A hogy Laborcz vezér lehullott lováról,
 Tovább elvágatott rajt az alirumna,
 Elvitte magával a varázsgyűrűmet,
 De magával vitte öldöklő boszúmat!
 Utána száguldtam: a világ végéig
 El foglak kergetni, míg utol nem érlek!
 Tudtam, hogy hasztalan lödözöm nyilammal.
 A varázs megrontja a nyilveszsző csidét.
 De ha azt a szépen éneklő torkodat
 Ide szoríthatom a két markom közzé,
 Lehet akkor egész tested sérthetetlen,
 Belé fojtom én a megátkozott lelked!
 Mikor hátra-hátra tekintgetve látta,
 Hogy már közelérem, meg nem menekülhet,
 Egyszer megkapta egy fűzfának az ágát,
 Kiugrott nyergéből, a ló tovább nyargalt,
 A tündér meg onnan a fűzfa ágáról
 Nagyot lódítva a testén, beleugrott
 A sűrű nádasba. De én is nyomába!
 Láttam, a mint a nád szétvált haladtában.
 Egyszer aztán nagy zaj támadt az *agarban*.⁸⁹
 Ungok, békák jöttek lovam ijeszteni

Csülkére csavarult a tűzszemű kényó,⁹⁰
 Békakorsó közül kidugta a fejét
 Páfránhajú, hínárszakállu *nád király*⁹¹
 S míg én a *hüvelvényt*⁹² elvertem magamtól
 Zúgó repüléssel felszállott előttem
 Egy hófehér hattyú; azzá változott át
 A varázsló tündér: akkor is nyakán volt
 Az egész kláris örv, a mit elébb hordott.
 Onnan a magasból kiáltá le: «várj! várj!»
 Erre felé szállt el.

REGEHŰ.

Ez volt az a hattyú!

JAHEL.

Az ő üldözése hozott ide engem.

Elébb, mint a vezér hírmondója megjött.

TARKÓCZ.

(Elmélázva hallgatott mind eddig: Jahelhez simul, odaszól hozzá.)

Hát a dalraugró leányokból mi lett?

JAHEL.

(Felkaczag.) Hahaha! Te ottan maradtál el? — Talán
 Nem is hallgattad, hogy mit beszéltem tovább?
 — Ne féltsd őket! Szépek voltak. Nem vesznek el.

(Künn kürt riad.)

LEVENTE.

Hírmondó érkezik. Ismerem. Dancs hadnagy.
 Sisakján két sasszárny: gyors repülés jele.
 Mit hoztál, Dancs hadnagy, Árpád táborából?

V. JELENÉS.

Elébbiek. Dancs.

DANCS.

(Balról bejön.) Izenetet hozok nagy asszony, urfiak!

Rögtön indítsátok a hadat előre,

Csatákat, rendeket, meg a pereputyot.

Elöl a kun, hátul a kabar, középett

Asszonyok, gyermekek, csetenyés szekerek,⁹³

Leghátul a magyar válogatott rendek,

A kik a szekérre rakott munkás népet

Kisérik. A várban csak az őrség marad,

Minden hegy tetején a jeladó fákkal.

Magas Ungvárában mind a hét vezérek
 Harczy munka után nagy áldomást ülnek.
 Arra hívogatnak: győzelem torára.

LEVENTE. No hát Gönczöl apó, most tied a nagy szó.
 Bontsad a szekérvárt, indítsd meg a népet,
 Kürtösök fújjátok meg a *csúrdöngölőt*.⁹⁴
 Hirdessék a hegyek a sima rónáknak,
 Most száll le a magyar ősi örökébe.

(Kürtösök ősrégi indulót fújnak.)

HADNAGYOK. }
 LJÁSZOK. } (Kézijjaik húrját pengetik, kiáltozva.) Vasat! Vasat!

Vason veszünk! vasat veszünk!
 Vas emberek, vas országot!⁹⁵

(II. felvonás 3. szakasz vége.)

HARMADIK FELVONÁS.

NEGYEDIK SZAKASZ.

A szer.

Tájrajz: Ungvár alatti síkság, háttérben a kettős város, bástyafokos falakkal, két oldalt sátorok, középen nagy fejedelmi sátor, az előtt két íjász.

I. JELENÉS.

Magyar nők, leányok.

(Locsolják az utat pemetével, söprik nyírágakkal, hintik virágokkal.)

LEÁNYOK (Dalolnak.)

Esik, esik, virágeső esik,
Árpád vezér csatából érkezik:
Mikor kimegy, a mező piros lesz,
Mikor megjön, megint virágos lesz.
Árpád szavát virágok is értik,
Napraforgó szemekkel kísértik,
Ha leborul, földet megcsókolva,
Forrás fakad csókja után nyomba.⁹⁶

NŐK. (Dalolnak.)

Öntözzétek meg az utat,
A kin a hét vezér megjön,
Abrut-üröm pemetével,
Parázsszénnel ójtott vizzel.

Hess el innen az útjából,
 Hess messzire te hét ördög!
Guta, Mirigy, Csoma, Fene,
*Döbröcz, Patvar, Kék-kelevény!*⁹⁷
 Pusztuljatok a szomszédba,
 De a magyart ne bántsátok.
 Ha elsöpörtük az utat,
 Behintjük pilla virággal,
 A hány virág lába elé,
 Annyi áldás a fejére!
 Áldott hét magyar!

II. JELENÉS.

Árpád, vezérek, Levente, Jutócs, Tarkócz, Jahel, Gönczöl.

(Lóháton vonulnak keresztül a háttérben, kürt szó mellett, ott lovaikról leszállva jobbról visszajönnek. Árpád, vezérek fejedelmi sátorba mennek.)

III. JELENÉS.

Négy kürtös, négy zászlóvivő, Levente, Jutócs, Tarkócz, Jahel.

NÉGY KÜRTÖS. (Kürtöt fújva jön elől.)

NÉGY ZÁSZLÓVIVŐ. (Zászlókat lobogtatva követi a kürtösöket.)

LEVENTE, JUTÓCS, TARKÓCZ, JAHEL. (Zászlósok után jönnek, balról sorban felállnak.)

IV. JELENÉS.

Előbbiek. Árpád, vezérek, Tivatulus.

TIVATULUS. (Kürtjébe fúj.)

KÉT IJÁSZ. (Szélyel húzza a fejedelmi sátor kárpitjait.)

VEZÉREK. (Paizsra emelve Árpádot, kihozzák a sátorból.)

ÁRPÁD. (Kezében kivont kard.)

VEZÉREK. (Egyhangúan.)

Nagyra szállj!
Hadra válj!
Kardnak állj!
Magyar hazára találj.

ÁRPÁD. (Kardjával a hármasszögöt suhintja.)

VEZÉREK. (Térdekre eresztik a paizst Árpáddal.)

ÁRPÁD. (Leszáll a paizsról a földre.)

TÖHÖTÖM. (Árpád elé lép.)

Árpád vezér, Álmos fia,
Diadalmas csatánk után
Fejedelmünkké emeltünk,
Hogy légy urunk, kit uraljunk,
Szabadon, szívvel és karral
Az elfoglalt új hazában.

ÁRPÁD. S én ígérem, hogy megtartom
A hét vezérral kötött szert,
Kit hoztunk az ó-hazában.
Gönczöl apó, irástudó,
Hozd elő és hirdessed ki.

KÉT VITÉZ. (Előhozza az összegöngyölt tevebőrt, melyre a szer van írva, régi magyar hun írásjegyekkel, azt felgöngyölítve fogantyújánál fogva kitérve tartja.)

GÖNCZÖL. (Felülről lefelé olvassa a sorokat.)

Egy. Míg Árpád nemzetsége él, mindig abból
legyen a nemzet vezére, fejedelme.

VEZÉREK. (Kivont kardjaikat Árpád kardjára teszik keresztbe.)

Esküszünk rá.

GÖNCZÖL. (Olvas.) Kettő. A mit közös erővel szerzünk, abban
mindnyájan igazságosan részesüljünk.

VEZÉREK, ÁRPÁD. (Egyszerre.) Esküm rajta!

GÖNCZÖL. (Olvas.) Három. Mi vezérek és a mi ivadékaink, kik
szabadon választottuk Árpádot magyarok fejedelmévé,
soha ki ne zárassunk a fejedelem tanácsából, ország
kormányából.

ÁRPÁD. Esküm állja!

GÖNCZÖL. (Olvas.) Négy. A ki hűtlen lenne maradékainkból a fejedelem és utódai iránt, a ki ortályt támasztana vérokonok között, annak vére folyjon ki, a hogy a mi vérünk folyt az eskükötésnél, melyet Árpáddal szereztünk.

VEZÉREK. Esküszünk rá!

GÖNCZÖL. (Olvas.) Ki ezen szert megtörné, örök átok érje fejét.

VEZÉREK, ÁRPÁD. (Egyszerre.) Esküm állja.

GÖNCZÖL. (Olvas.) A nemzeti gyűlésekre minden vitéz megjelenjen, lóháton, felfegyverkezve: a ki elmaradna feje ketté hasíttassék.

VEZÉREK. ÁRPÁD. (Egyszerre.) Esküszünk rá.

ÁRPÁD. Hallottátok? Jól megértettétek?

TÖHÖTÖM. Meghallottuk, jól meg is értettük
Vérünkkel ezt meg is erősítjük,

ÁRPÁD. Hozzátok az áldozatserleget,
Legelébb az én vérem csorduljon.

HORKÁZ, BILLOGOS. (Előhozzák az ezüst háromlábút, rajta szerecsendió (kókusz) kehelylyel.)

ÁRPÁD. (Törével karján felül sebet ejt, vérét a serlegbe hullatja.)

VEZÉREK. (Árpád után sorban megsebzik karjaikat a serleg fölött.)

NŐK. (Kardal.) Jaj be drága férfi vére!
Minden cseppje kincset érne.
Nem gondol az a sebére,
Kinek Árpád a vezére.
Magyar vitézek hűsége
Fejedelmek erőssége,
Nemzetünknek dicsősége
Mig világ lesz, mig magyar lesz
Mig sziv dobog, nincsen vége.

ÁRPÁD. Gönczöl hivem, most vedd íronádad
S ird utána, hogy a hét magyarok
A régi szert újra pecsételték
Az új honban, összefolyt vérükkel.

GÖNCZÖL. (Előveszi íronádját, tintatartóját, új sort ír a tevehőrre.)

V. JELENÉS.

Elébbiek, Upolet, Apor, Ugron.

UPOLET. (Kézében hosszú egyenes kardot hoz.)

Árpád fejedelem, engedd meg nekünk is
Hogy vérünket a ti véretekhez adjuk.

ÁRPÁD. Ki népei vagytok?

UPOLET.

Csabáé, miként ti,

Kik nem mentünk vele vissza őshazába,
Hanem itt szálltunk meg hét hegyek honában :
Székely nép a nevünk. Ugyan régen várunk !
Csaba visszatértét, népünk szabadultát :
Vártunk dörgő földön, majd a dörgő égen.
Népünk most is vallja, hogy az a fényes út
Fenn a csillagok közt, az a hadak útja,
Melyet a lovaik fényesre tapostak.
Hozzatok siettünk, Zándirhám vezérünk
Csigle földön épült Bondavárnak ura,
Ezzel bocsátott el : «menjetek hadnagyim,
Mondjátok Árpádnak : hozott Isten itthon !»
Hűséget fogadunk, országodat védjük,
Ha te is megörzöd a mi szabadságunk.
Hogy igaz járatban vagyunk, bizonyítjuk
Ajándékul küldött Etele kardjával,
Kivel nagy ükapánk annyi diadalt vett.

(Átadja a kardot Árpádnak.)

ÁRPÁD. (Átveszi a kardot.)

Fogadom jó szívvvel Zándirhám vezértek
Rokoni jó szavát; adok neki érte
A mit ő ad nekem : hűségért hűséget.
Etele nagy király kardját megtiszttelem :
Emberkéz ne fogja ennek markolatját,
Áldozó halomra legyen jelül tűzve.

(Átadja a kardot a Horkáznak.)

HORKÁZ. (Átveszi a kardot.)

VEZÉREK. (Mind sorba csókolják Etele kardját.)

HORKÁZ. (Körülhordja a kardot, melyet minden fegyveres megcsókol.)

ÁRPÁD. (Rabonbánokhoz.) Csiglefeldön ⁹⁸ lakó Bondavár urának

Vigyétek el párját köztünk kötött szernek.

A székelynek is ez legyen a törvénye.

UPOLET.

Ezt mi kötáblákra fogjuk felvésetni,

Ez a hat kőszer ⁹⁹ lesz a mi őstörvényünk

S hogy ezt meg is tartjuk, vérünk pecsételje.

Engedd, hadd csorgassuk a tietek közzé.

Mienk sem rosszabb vér, mint e vezéreké.

A nevem Upolet rabonbán.

APOR.

Én vagyok Opóúr, Bálványosvár ura.

UGRON.

Engem úgy ismernek, mint Ugron rabonbánt.

MINDHÁRMAN. (Karjaikból vért bocsátanak az áldozatszerlegbe.)

APOR.

A hat kőszert visszük Bálványos váramba.

Ottan elhelyezzük istenek tornyába,

Földisten, nap-köve, ég-köve, *özönkő* ¹⁰⁰

Bálványai közzé, kiket népünk becsül.

Idegen istenek nem *vegyegnek* ¹⁰¹ nálunk.

ÁRPÁD.

Téged, Gönczöl hivem, megteszlek «kincs-úr»-

A ki a nemzetnek e legdrágább kincsét [nak,

Veszed őrizetbe: ez örök szerződést

Magyarok nemzete s fejedelme között.

Minden egyéb kincsünk elveszthetjük rendre,

Csak ez egy maradjon: ez mind visszavívja.

KÉT VITÉZ. (Összegöngyöli a tevebőrt s elviszi.)

GÖNCZÖL. (A két vitézt követi.)

TÖHÖTÖM. (Átadja Árpádnak az országczimeres paizst, melyen fejedelemmé

emelték. A paizs Magyarország legelső czimerével van diszítve.

Látható volt e czimer az 1896-iki ezredéves kiállításon, régi

ereklye oltárlapján: négy fehér sáv négy veres mezőben, a veres

sávokban egymással szembe fordult fekvő oroszlánok, kettő-kettő

a három alsó sávban, egy a legfelsőben: amazok a hat vezért,

emez a fejedelmet, együtt a hét vezért képviselik. Előbb a ma-

gyarok az Etele által hordozott turult, (napmadár, koronás sas)

viselték czimerül, mely a sugáros nap képe felé fordítja a fejét.)

(Árpádhoz.) Ezen emeltünk fel: ezt emeld magasra!

ÁRPÁD. (Átveszi a címeres paizst, Kusidkunhoz.)

Kusidkun vezesd be Szvatopluk híveit.

VI. JELENÉS.

Elébbiek. Privina, tót követek.

PRIVINA ÉS HÁROM TÓT KÖVET. (Bejönnek, fejükön hoznak kosarat, vedret, korsót.)

PRIVINA. (Árpádhoz.)

Köszöntet a králunk, Szvatopluk tégedet,
Fehér lovat kaptuk, aranyos szerszámmal,
Adtunk neki zabot, megbecsültük nagyon.
A szolgád Kusidkún hozta fehér lovat,
Kivánta králunktól, küldjön neked földet
Füvet, vizet; itt van, mind elhoztuk szépen.

HÁROM TÓT KÖVET. (Lerakja kosarát, csebrét, korsóját Árpád elé.)

LEHEL. No hát tudjátok meg, jámbor morva knézek,
Hogy föld, víz, fű-adás a szittyia nemzetnél
Meghódolást jelent. Ezzel a tartomány,
Mit Szvatopluk ural, nekünk lett átadva.

PRIVINA. Akkor mi ajándék lovatok leütjük!
Nyerget, kantárt, zablát dobálunk a Vágba.

LEHEL. Az nem nekünk lesz baj. A leütött lovon
A mi kuvaszaink fognak lakmározni,
Vízbe hányt szerszámmal halászok jól járnak,
De az országotok a mi birtokunk lesz.

PRIVINA. Igazság ez aztán, Árpád fejedelem?

ÁRPÁD. Legyetek nyugodtak, jámbor tót követek.
A magyar nem *agyar*¹⁰² nem irigy senkire,
Kunyhóban, mezőkön békében élhettek,
Szabadságotokat mi el nem kobozzuk.
Csupán azt kívánjuk, hogy a közös hazát
Velünk egyetértve védjétek, tartsátok.
Králotok Szvatopluk ismeri zászlónkat,
Láthatta lobogni, a mikor Moimirt

- Segíteni eljöttünk s vele csatát álltunk.
 Moimir most is él s kardunk most is éles.
- PRIVINA. No hát ez más beszéd! ettől nem ijedünk,
 Csak hiába: a ki král, hát az král.
 A ki szolga, szolga. Král beszél. Te hallgass!
- ÁRPÁD. Nem jöttem én ide, mint Etelel ősöm,
 Isten ostorául, népeket büntetni.
 Kezemben nem hozok lánczot, se korbácsot.
 Egyik kezemben vas, a másikban arany:
 Ki melyikből kíván, osztom érdem szerint.
 A ki ellenség lesz, annak a vasamból,
 A ki *játomnak*¹⁰³ áll, adok aranyomból
 S az ellenségnek is, ha földre vetettem,
 Nem hágok fejére, hanem fölemelem.
 Legyőztem a kúnt, az orosz, a marahánt.
 És íme a földet, mit vérrel foglaltam,
 Közöttük osztám fel. Az ő vezéreik
 Legyenek ispánok a vármegyéikben.
 A legyőzött ellent én el nem fogyasztom,
 Hanem saját népem szaporítom véle.
- PRIVINA. Hej Árpád, csak ezer esztendeig élnél!
- ÁRPÁD. Én a magam népét, száznyolcz nemzetségét
 Ott telepítem le, hol pusztát találok,
 A honnan a népet háborúk kiirták,
 A négy vizek közét. Paizsom czímerén
 Itt van a négy folyam négy veres mezőben.
 Ezeket őseim vére festette meg.
 Azok maradéki várnak a jöttömre
 Várkunok, avarok, palóczok és jászok,
 Tengeridők óta magukban bújdosók.
 A négy folyam sávján hét arany orozlán
 A hát magyar vezér, hetedik én magam.
 Hatalmas rokonfaj él még e hazában,
 A kazár nép, annak a csakánja¹⁰⁴ Marót.
 Csodákat hirtelnek termékeny földéről,
 Hogy kétszer aratnak ott egy esztendőben.

A folyók sáraranyt hordanak medrükben,
 S a sziklából olyan forró víz bugyog fel,
 A mely a mirigyet, kelevényt elirtja.
 — Békés birtokában hagyom ezt Marótnak,
 Legyen ő csakánja a kazár népének,
 De engem fogadjon el fejedelméül,
 Ki megerősítem őt az országában.

— Békeizenetem általadására
 Saját fiaimból küldök a csakánhoz.
 Levente! Te vagy a legidősebb fiam.

LEVENTE. Nem is tagadtam el soha, hogy az vagyok.
 Hol hadrontás vár rám, az nekem csak játék.
 De hol beszéd vár rám, az nekem nagy *robot*; ¹⁰⁵
 Egy tulkot könnyebben felveszek vállamra,
 Mint egy mézes-mázos beszédet nyelvemre,
 Czifra gúnyám sincsen, hogy olyan dúsgazdag
 Csakán udvaránál magam mutogassam,
 Hol még a kutyák is arany örvet hordnak.
 Okosabb, ravaszabb észre bízd e dolgot.

JUTÓCS. Talán bizony én rám? Én oda nem megyek.
 Azt nekem a hitem és vallásom tiltja.
 Ők Mahomedhívek, én meg Krisztusvalló.
 Tűzhöz ne küldj vizet; mert bizony eloltja.

ÁRPÁD. Tegyük hát ezt félre, egy boldogabb napra.

TARKÓCZ. Engem meg sem látnak; pedig hiszen engem
 Sem a gólya költött: Árpád fia volnék.
 S nekem *akaródzik* ¹⁰⁶ Maróthoz elmennem.

LEVENTE. Ha kívánod, atyám, szívesen elmegyek
 A bolgár Zalánhoz; de nem követségbe,
 Nem a ketté vágott kutyára esküdni, ¹⁰⁷
 Hanem dandárostól, megtorolni rajta
 Etelközi hazánk végig pusztítását.
 Mikor azt hallom a megtért hírmondónktól,
 Hogy a Bodrog vizén túl már bolgár lakik,
 S még ő fenéskedik, ¹⁰⁸ még mit izen neked:
 Nem jön ki a számon ez a szó! Mondd Tarczal!

- TARCZAL. Azt izeni neked Zalán, bolgár vajda,
 Hogy a *tulbádat*¹⁰⁹ a Bodrogra ne ereszd,
 Mert a hány magyarok átcekelnek rajta,
 Mind valamennyinek orra füle bánja!
- LEVENTE. Hát erre a szóra istenadta kardom
*Kiguvad*¹¹⁰ magától lusta hüvelyéből.
- ARPÁD. Csak hagyd hüvelyében. Még nincs itt a napja.
 A vér drága vásár: hagyjuk utoljára.
 Hátha olcsóbban is adja Zalán vajda.
 Előbb követeket küldünk udvarába.
 Vitéz Ondot, Keczelt, mellé vezetőnek
 Kun hívünket Tarczalt, ki nyelvükön beszél:
 Vigyenek Zalánnak kedves ajándékot.
 Tizenkét nemes mént, tiszta fehér szőrüt.
 Ugyanannyi tevét, nyeregszerszámostul.
 Ne kérjenek tőle mást: egy korsó vizet,
 Azért, hogy megtudjuk, hogy a Bodrog vize
 Olyan édes-e, mint volt otthon a Dóné¹¹¹
- JAHEL. És én megtetézem még az ajándékot.
 Küldök a vajdának tizenkét vég selymet,
 Aranynyal áttörve s megannyi nyest prémet,
 S a mit jól tudom, hogy kedvesen fog venni,
 Elküldöm neki a tizenkét rablányom.
 A tizenkét kaczkai, dalraugró lánykát¹¹²
- TARKÓCZ. (Jahelhez.) Mindig rettegtelek, mindig gyanús voltál,
 De most már gyűlöllek!
- JAHEL. No, no, kis pilinkóm!
 El ne törjön mingyárt a mécses csereped,¹¹³
 Hogy a fehér lábú lányokon túladtam.
 Hozok neked annál szebb csecsebecséket.
*Badár*¹¹⁴ szép lányokat, *árla*¹¹⁵ tündéreket
 Kikben válogathatsz szived, kedved szerint.
 Árpád fejedelem, engedj megszólalnom.
- ARPÁD. Fiamnak özvegye, sorod van a szóhoz.
- JAHEL. Mén Marótnak szálló izenetről mondád,
 Hogy azt halaszszuk el egy boldogabb napra.

Fanyarnak találják két dali fiaid.
 Megédesítem én s azzal megjön a nap,
 Melyen üzenetet küldhetsz a csakánnak.
 — Mén Marót lányai hárman itt *csellengtek*:¹¹⁶
 A táborod körül. Megtudtam, elfogtam,
 Ide hoztam őket, a kezédbe adom.
 Mind a három Marót csakán szemefénye,
 Majd ha ezt megtudja Marót, ő küld hozzád
 Követet s ő kerül a kert ajtó felől.¹¹⁷

VII. JELENÉS.

Előbbiek. Illangó, Szemőke, Délibáb.

JAHEL. (Int.)

DÉLIBÁB.

ILLANGÓ.

SZEMŐKE.

(Bejönnek jobbról. A Délibáb fejét takaró pillangós fátyol által borítva. Karöltve, mind a hárman.)

DÉLIBÁB. (Jahelhez.) Mi nem foglyul ejtve, de szándékból jöttünk.

Csak vezettél, de nem hajtottál bennünket.

TARKÓCZ. (A lányokat meglátva, Leventéhez.)

Hűh bátyám! Ezek ám a világszép lányok!

DÉLIBÁB. A nevünk Délibáb, Illangó, Szemőke.

JAHEL. Ismerjük hiretek. Tündér alirumnák!

Hát a negyedik, a nénétek mért nincs itt?

DÉLIBÁB. Három a tündérszám.

JAHEL.

Nem négyen voltatok,

Mikor holdvilágnál, pokol pitvarában

Együtt *virroga*,¹¹⁸ a tündelevényekkel

Méregharmathullás alatt ott fujtatok

Büvös *kígyókövet*¹¹⁹ egymásnak fejére.

Csak a varangy hallá, csak a kuvik látta,

Mit míveltetek ott, mit fogadtatok fel,

Hogy négyen négy felé az Árpád négy fiát

Viszitek a halál karéjba veletek.

- De nekem álmomban megjelent az angyal,
Uriel : csak behunyt szemekkel látható,
S megjelenté nekem gonosz *ábrálástok*.¹²⁰
- DÉLIBÁB. Hát ha mindent hallott, az Uriel angyal,
Ha mindent elmondott, mit a négy lány beszélt,
Ugyan mondsza Jahel, rólam elmondta-e,
Hogy kit választottam én a magaménak
Árpádnak halálra szemelt négy fiából ?
S mit szoltam még hozzá, mit cselekszem véle ?
- JAHEL. Arról nekem nem szólt.
- DÉLIBÁB. Feledékeny angyal !
- JAHEL. De ime a nagy gyász már bebizonyítja,
Hogy az álomlátás jóslata való lett.
Megölte Büvellő nénéd Jellekemet.
Megkezdé az ölést, ti jöttök folytatni.
- DÉLIBÁB. Én ugyan mondhatnám erre Jahel asszony,
Szépen szemlesütve, szemérmes sipogva,
Hogy ha vétek volt, mit nénénk elkövetett,
Azért nem vádolhatsz minket, az *öcséit*.¹²¹
De én nem rettegek villámló szemedtől.
Ha rám fújsz, én visszafújom a haragod !
Hát mit tett a néném, a miért átkozod ?
Ő jött Jellekedhez, vagy Jelleked hozzá ?
— Hadak vagytok ; jöttök idegen országba.
Igazatok ott van a két kezetekben :
Egyikben a paizs, másikban a dárda.
Ha jöttök paizszsal, dárdával és karddal,
Mi is szembejövünk olyan fegyverekkel.
De ha ti bűbájos varázslattal jöttök,
Akkor mi is varázst küldünk ellenetek.
Te balítás gyűrűt adtál Jellekednek,
Mitől vasalt-testü lett az a csatában.
Kevély is volt, hogy őt a fegyver nem fogja.
A nép közé gázolt, bálványt összetörte,
Salamon királynak gyűrűjében bizva.
— A tündérvilágban az ám az igazság,

Hogy a varázsgyűrűt el kell tőle venni.
— Hogy történt? Nem tudom. Talán jobban tudod.

Annyit mondok Jahel, jobban tetted volna,
Hogyha Jellekednek nem a külső testét
Teszed sérthetlenné; de inkább a szívét.

JAHEL. (Feljajdul.) Odataalál nyila, a hol legjobban fáj!
S hová lett a gyűrűm, mit elvettek tőle?

DÉLIBÁB. Néném hazavitte azt a babájának.
Ezután az lesz a vasalt-testü vitéz.

JAHEL. Ki az? Mi a neve?

DÉLIBÁB. Csombord.

JAHEL. Hisz az bátyád!

Hogy lehetne az a nénédnek babája?

DÉLIBÁB. Ő neki nem bátyja, mert más anya szülte.
Nálunk az a szokás a khalil népeknél,
Hogy csak anya után ismerjük a testvért.
Az anya bizonyos: egyébről ki felel?

JAHEL. Vallástok, szokástok bűn, förtelem fészke?
Istent megtagadók, vérfertőzők vagytok,
Marót csakán maga s egész ivadéka!

DÉLIBÁB. Mondsza, kegyes Jahel, ha Marót csakánnak
Neve *Dávid* volna, a bátyámé *Amnon*,
A nénémé *Thamár*, valjon titkolnák-e
A történetüket a «te» hagyományid?¹²²

JAHEL. (Leventéhez.) A galambnak kigyófulánk van szájában.

LEVENTE. Megharapott talán? Te tudod. Nem értem.

JAHEL. Szólj hát, mért jöttetek ide hármásával?
A hogy alirumnák szoktak együtt járni.

DÉLIBÁB. Te mondád. Mi vagyunk a három tündérek,
Kiket emlegetnek a népünk regéi.
Kik az újszületett fiú bölcsőjénél
Áldást osztogatni hiven megjelennek.¹²³
Ilyen áldást hoztunk Árpád törzsökének.
Ajándékot hoztunk, drágábbat napkőnél,
Kovácsolt tüzlángnál, csigabíboránál.

Örömhírt Árpádnak, magyarok népének.

— Árpád fejedelem! A kelő hajnallal
Együtt egy új fiad látott napvilágot.

Bölcsőjénél voltunk, meg is csókolgattuk,
Áldást leheltünk rá; onnan jöttünk hozzád.
Azért jöttünk hozzád, hogy ezt hírül adjuk.

ÁRPÁD. Fiam lett! újszülött! Vezérim! Halljátok?
Ez nagyobb örömhír harczi diadalnál!

DÉLIBÁB. Nézzétek! örömtűz ég szerte mindenütt
A hegyormok felett: — ez mind azt hirdeti,
Hogy Regehű asszony fiat szült Árpádnak.

ÁRPÁD. Nevet a fiamnak!

JUTÓCS. Keresztvizen adjuk!

LEVENTE. Tűz fölött avatva, ősi szokás rendén.

JAHEL. Az én hitem szerint. Ő a Jehováé!
A ki Jellek helyett küldé őt a földre.

JUTÓCS. A Krisztusé legyen.

LEVENTE. Ő a nap-istené!

ÁRPÁD. Az újszülött fiu bizony az «anyjáé».

DÉLIBÁB. Már adott is neki nevet szülőanyja.
«Zsolt»-nak nevezte el: aztán megszoptatta,
A legjobb szertartás, mi Istennek tetszik.

JUTÓCS, TARKÓCZ. Zsolt! Zsolt! Zsolt! Kis öcsénk!

LEVENTE. (Megragadja Jutócs és Tarkócz kezét.)

Marad hát utánunk

A ki Árpád törzsét tovább örökíti,
Ha a mi vérünket mind feliszsza e föld,
Lesz, a ki folytatja fejedelmek sorát.

(Délibábhöz fordul.)

Oh te tündér leány, örömhír hozója!
Napból szálltál volna, úgy nem szeretnék,
Arany szájad volna, úgy meg nem csókolnám.
(Elragadtatásában Délibábhöz rohan, átöleli, megcsókolja ajkát.
Mindenkivel elbámul rajta. Maga is csak akkor ijed meg, hogy
mit tett?)

Bocsáss meg tündérlány, hogy megbántottalak!

Soha ajkam nőnek ajkát nem érinté,
 Még az anyámét sem, ajkad volt az első
 S az a szemlehunyás, míg e csók megesett,
 Egész mennyországot nyitott meg előttem.
 De én jóvá teszem ormótlan hibámat:
 Neked adom kezem, szívem, egész lelkem.
 Feleségül veszek ősi szokás szerint.
 Légy az én asszonyom egész életemre
 Halálos halálig. -- Felelj kegyelmesen.

DÉLIBÁB. Neked nem mondhatom. A szemem kiégne:
 Megmondom Jahelnek. (Jahelhez.) Hát a mit az an-
 Látó álmodban nem tudott jelenteni, [gyal
 Megmondom igazán: az én szavam ez volt:
 «Nekem jusson hős Levente:
 Én együtt halok meg véle!»

LEVENTE. (Délibáb szavait hallva.)

Árpád fejedelmem, uram, édes apám!
 Elmegyek követnek Marót udvarába.

ÁRPÁD. Akkor a kezébe adom ezt a *ratánul*¹²⁴

(Levente kezébe adja a turulos lobogót.)

Turulos lobogót. A kik ezt meglátják,
 Megtudják, hogy ki vagy. S hogy a mi szót mon-
 Annak egész tábor adja meg a súlyát. [dasz,

TARKÓCZ. (Illangóhoz settenkedve.)

Hát te kit választál tündérek osztályán?

ILLANGÓ. (Hamiskodva.) «Hogyha tudod, minek kérded?»

TARKÓCZ. (Leventéhez.) Bátyám! Engemet is elviszesz magaddal?

LEVENTE. Bihar-várba mondod, Marót udvarába?

TARKÓCZ. Anyánknak ígérted, hogy soha el nem hagysz.
 Mindig ott lesz velem; jól megoltalmazol.

LEVENTE. Nyiltól, kopjaéltől csak megoltalmazlak;
 De hogy védjelek meg tűzszemek nyilától?
 Mégis csak elviszlek. Velem jössz Biharba.
 S ha én nálam kifogy a szép szó forrása,
 Majd a te hegedüd elmondja a szebbet.

TARKÓCZ. (Illangóhoz.) Ha te egyszer az én hegedüm meghallod!

JUTÓCS. (Szemőkéhez.) Akkor én «neked» jutottam.

SZEMŐKE. (Jutóccsal kezét szorít.)

Aczél kezem, jég a szívem :

Nászunkon a kürt fog szólni.

JUTÓCS. Vagy te engem, vagy én téged.

SZEMŐKE. Vagy tán mind a ketten egymást.

JAHEL. (Leventéhez.)

Győztél. De nem rajtam. Ezt a három tündért
Kivetted kezemből, megszabadítottad.

Hogyan szabadulsz meg tőlük magad, te lásd.
Most én jövendölök ; bizonyosra szólok.

— Örülök, hogy elmégy, odamégy hozzájuk.

Most már te ölj meg azt, a kit utálok,
A kinek halálát a lelkem ohajtja.

LEVENTE. Soha életemben asszonyt meg nem öltem.

JAHEL. Nem asszony! Boszorkány! Ezt meg fogod ölni.
S ha Csombord az Amnon, te lész Absolonja.

DÉLIBÁB. (Jahel utolsó szavaitól megretten, Leventéhez.)

Bátyám ! Még most az vagy : még gyűrűt sem
váltánk,

Mit én adok neked, a varázsgyűrű lesz.

Elkérem bátyámtól, nekem ide adja.

Te viszont én nekem adod e vas gyűrűt,

(Levente kis ujján levő vas gyűrűre mutat.)

A mibe hited van, becsületed vésvé,

S aztán megfogadod, hogy ezt a te kardod

Soha az én bátyám ellen ki nem húzod.

LEVENTE. Fogadom gyűrűmre, a kovácsolt vásra,

A becsületemre, annál is vasabbra :

Hogy kardot nem húzok a te bátyád ellen.

ÁRPÁD. Jó Levente fiam, én hát elbocsátlak

Marót udvarához békeizenettel.

TARKÓCZ. Engem is ?

ÁRPÁD. Téged is. Mind e mai napig

Anyád fia voltál ; ¹²⁵ most van neki kisebb.

Azt is megengedem Levente fiamnak,

Hogy Marót leányát feleségül kérje,
 Örömhírhözóját, édes Délibábot
 Menyemnek fogadom, áldásom adom rá.
 — De a magyaroknál az az ősi szokás,
 Hogy a leány kezét nem a legény kéri,
 Orczapisulásba kerülne az néki;
 Hanem násznagyot küld, tisztos meglett férfit.

JAHEL.

Épen, mint a régi Jehova hívőknél:
 Így szerzé Ábrahám fiának Rebekkát.

ÁRPÁD.

Gönczöl apót küldöm melletted násznagyul,
 Így bennetek együtt lesz majd mind a három,
 A ki a világot vezeti, mozdítja:
 Erő, szeretet és fejbéli bölcsesség.
 Mert *ormándra*¹²⁶ szükség van a kazárok közt.
 Te Levente fiam, elviszed magaddal
 Egész dandárodát, hadverésben jártast.
 Hadnagyid vezessék, jó Özsöb és Velek.
 Tarkócz, neked nem kell más a hegedüdnél.
 De te Gönczöl apó, rakass tevehátra
 Annyi kincset, mennyi kell az ilyen útra.
 Rémség ne fogadja, panasz ne kísérelje,
 A fejedelemfi násznépét Biharban.
 Egy sereg igreczest is vígy el magaddal,
 Menyasszony számára csetenyés szekeret.
 S lovak kantárjára tarka kendőt aggass,
 — S hogy ha árát kérik, khalil szokás szerint
 Az eladó lánynak, kettőzd meg, úgy add meg.

(A három leányhoz fordul.)

Marót leányai, előre bocsátlak,
 Haza apátokhoz, jó Isten hírével.
 Férfi szó, durva hang meg ne szégyenítsen.
 Fiaimtól, a kik messziről kísérnek
 Mind Biharig napijáró válaszszon el.

LEVENTE. (Délibábhöz.) Én még a felnyitott szemedet sem lát-
 tam,
 Csak lesütve láttam.

DÉLIBÁB.

Majd arról ismersz rám.

DÉLIBÁB, ILJANGÓ, SZEMŐKE. (Karjaikat egymáséba öltve, Délibáb fátyolával betakarózva, jobbra eltávoznak.)

ÁRPÁD.

És most Lehel vezér fújd meg azt a kürtöt,
Hallja meg a nemzet, hogy fiam született,
Annak öröme nagy áldomást tartunk,
Ösi szokás szerint megüljük a *csököt*,¹²⁷
Lovakat áldozunk, *vatolát*¹²⁸ üritünk,
S újszülött fiamnak elküldjük a kardom,
Piczi kis öt újja azt hadd markolja meg.
— *Az apja kardjának a markolatától
Lesz erős a gyermek ; minket is az tett meg.*¹²⁹

(Künn nagy kürtzengés.)

(Vége a III. felvonásnak, 4. szakasznak.)

NEGYEDIK FELVONÁS.

ÖTÖDIK SZAKASZ.

Marót udvarában.

Még most is «Bihar országnak» híják azt a területet, mely fölött Marót, kazár csakán (chagan) uralkodott Árpád magyarjainak bejövetele idejében; de azonkívül kiterjedt a birtoklása Szabolcs, Szathmár vármegyékre, s az egész Szamos és Maros közötti vidékre. Népét kazároknak nevezték (chazar): nyelvére, eredetére nézve fajrokon volt a magyarral. Nem is támadt ellenségképen a honkereső magyarokra megtelepedéseik közben, mint többi fajrokonai, a kunok, besenyők; sőt a történetírók szerint épen a kazárok fejedelme tanácsolta azt a költözködő magyaroknak, hogy térjenek el az ősi hét vezér által kormányoztatás szokásától s válaszszanak maguknak egy fejedelmet, ki a többi hadnagyoknak parancsoljon. Ezt a tanácsát a kazár fejedelemnek a magyarok már etelközi hazájukban megfogadták.

Az időkort és a helyzetet egybevetve, azt kell állítanom, hogy ez a kazár fejedelem azonos volt Marót csakánnal. Marót a magyarok bejövetele idején már öreg ember volt, öt évvel utána meghalt. Hogy magyar rokonainak elébb jó tanácsot adott, azt világossá teszi a helyzet. Azok Etelközben telepedtek le. Kettőjük országa között feküdt egész Erdély. S Marótnak nem jósolhatták meg a bűvészei, hogy a magyarok Etelközt elhagyva, Déloroszországon keresz-

tül kerülnek észak felől Pannoniába, a hová Marót fenhatósága különben sem terjedt ki.

Hogy a magyarok régebben ismerhették Marótot, onnan valószínű, hogy maguk közt Mén Marótnak hitták. Ez azért volt, hogy sok feleséget tartott. A többnejűséget pedig csak a Mahomed vallása engedi meg (Chinában Kon-fu-cse). A kazároknak tehát a Mahomed hitén kellett lenni. Ezt nem vehették ők a törököktől, a szunnitáktól, a kiket még akkor az egész görög császárság, bolgár császárság választott el tőlük, hanem átvehették a persáktól, mint az indusok, mongolok, tehát a siitáktól. S a persa népjellem, szokások, fogalmak, sokban eltérnek a törököktől. A nőnemnek ott több szabadsága volt. Viseletük is különböző. A persa süveg tökéletesen azonos a magyarral, az uralkodó fején is ugyanaz van, gyöngyökkel és drágakövekkel diszítve s egyéb öltönydarabjaik is s az azokon pompázó hímzettek, sok rokonságot tartanak fenn,¹³⁰ sőt a sah helyettes palástja is a debreczeni hímzett díszbundára emlékeztet. Míg a törökök mindig turbántekercset viseltek, a mi hét rőf szövetből csavarva, a halotti lepedőt példázza, melyet minden hívő magával hord. Ilyen turbánt pedig a magyarok soha sem hordtak.

Ehhez hasonló öltözetpompa dívott Marót udvarában. Kiegészítette azt a hangszerek, látványos játéknemek, tüneményes ingerlő tánczok, szerelmi dalok, bohóczkodások persától vett utánzata, a csillagjósok, szemfényvesztők befolyása az uralkodó intézkedéseire.

A kazár építkezési mód ugyanaz lehetett nagyban, a mit most látunk a bihari hegyek közt és odább a Vidra hegy tájáig a régi falusi nemes uraknál — kicsinyben. A palota, a várlak alsó része durva kőépület, védelemre készült párkányokkal, erős őrtornyokkal, belül földszint tágas istállókkal, élelmi kamrákkal, taposó malmokkal, mély sziklakutakkal az udvaron; a föld alatt pinczékkel, titkos alagútakkal; — felül pedig a tágas termekkel ellátott úri lak, áthidaló fedett folyosókkal, nyitott tornáczokkal; —

külön a tivornya-termek; más oldalon a hölgyek lakosztálya, hálófülkékkel, ernyős kandallókkal, macskaezüsttel fedett ablakokkal, erkélyekkel, kijárással a virágos kertbe, repkénynyel befuttatott falakkal. A pitvarok vadászszakmánnyal, agancsokkal, agyaras vadkan és bölényfejekkel ékesítve. S az egész épület tölgyfából alkotva, diófával, eres gyökérfával, zöld színű szömörzefával diszítve, a fali szekrények, magas pohárszékek fehér gyertyánfából, cseresznyéből (a mit már akkor Ázsiából meghonosítottak), székek, padok gyantáros festéssel felczifrázva. Maga a fejedelem trónterme és lakomaháza két sor tölgyfa oszlopsoron nyugvó gerendás mennyezettel; az oszlopok köze faragott korlátokkal elzárva, úgy, hogy az alatt, a míg a csakán a terem belsejében, testőrei és bölcsei közepett az idegen követséget fogadja, az alatt az egyik tornácban a hölgyek, a másikban a legények mulatnak a magok módja szerint. A terem hátuljában áll a csakán arany trónszéke, mely lábak helyett két oroszlánon nyugszik, hátulsó részét egy kiterjesztett íarkú páva képezi. A baloldali szegletben nagy sisakos kandalló, melyben tűz ég, a fölött lánczon függő bogrács.

Az előtérben patkányok szaladgálnak előre-hátra, az ablakokon keresztül repkednek a denevérek.

I. JELENÉS.

Bagó. Czikás.

BAGÓ. (Összegyűrt gubaján ül a földön, dudáját nyekegteti a Czikás által dudolt pásztordalhoz.)

CZIKÁS. (Régi juhászdalt dudol.)¹³¹

Aluszol-e te juhász?

Aluszol-e te juhász?

Jaj! dehogy aluszom.

Csak úgy szunnyadozom.

Öttél-e már te juhász?

Jaj! öt télre egy nyár.

Ittál-e már te juhász?

Jaj! Itt állok gazdám.

Jártak-e itt farkasok?

Jaj! Nem is galambok.

Vittek-e el báránykát?

Jaj! Nem is hoztak ám.

Folyott-e el a vére?

Jaj! Nem is a teje.

Futottál-e utána?

Jaj! Nem is előtte.

BAGÓ. *Hókonyodik*¹³² már, komé.

CZIKÁS. Miből orrontod?

BAGÓ. A patkányok czinczognak, a *pupfenék*¹³³ czi-
[káznak.

II. JELENÉS.

Elébbiek. Kurut.

Kurut. (Idomtalan alak, elől-hátul púpos, zöld és veres csíkos öltözetben. Haja, bajusza, szakála szétáll mereven, szemöldökei hegyesen ágaskodnak, ruhája lelógó újjain csengetyűk, fején nyúlőr süveg, fülekkel, kezében légy-csapó alakú csattogó korbács, a mivel a két ór hátára huzogat.)

Ez ti nektek a jó reggel! A Kurut nogajkája. Rusnya góbék! Még is alusztok? Este van már! Hány patkányt fogtatok egész nap?

BAGÓ. Én la? Öt hiján hatot.

CZIKÁS. Ugyan én is, ha még kettőt foghatok ahoz az egyhez, a kire most lesek, akkor lesz három.

KURUT. Kutyalánczos, medveszoptatta kupeczihérjei! Hogy a hétágú istennyila csapkodjon a csalmátokba, mikor benne vagytok! Hisz így soha sem készül el az Illangó patkánybőr palástja.

CZIKÁS. Hát aztán minek az a patkánybőr palást az Illan-gónak ?

KURUT. Annak, hogy mikor ő azt fölveszi, akkor minden legény bolondig szerelmes lesz bele.

CZIKÁS. Tán még te is ?

KURUT. Én már vagyok. No most ugorjatok ! Kergessétek ki a pitarból a patkányokat. Dáridó jön. Igrecz lesz : dali ugrabugra. Követek jönnek Árpád vezértől : leánykérők. Azok előtt ki kell seperni a házat. A tegnapi csontokat felszedjétek, a hol sok a szemét, takarjátok be czifra gyékénnyel.

BAGÓ. } (A patkányokat kergetik kurta ostorral.)

CZIKÁS. } Csihaj ! Puhaj !

KURUT. (Kinéz az ablakon.) Jönnek már a bagolyrugta ezen-kek ! Hogy a taplóevő dromó ördög tekerje hátra felé a fejüket ! S még nekem kell őket abajgatnom a szarvuknál fogva. Itt jönnek már. Elől a vezérfiak. Hej micsoda hórihorgas az az egyik, sarkantyú a lábán, mint a kakasnak, nagy bolond kard az oldalán. A gúnyája csupa vászon, nagy bolond rókabőr a vállán ; soha sem láttam ekkora rókát ; a fején ezüst bogrács lúdtoll seprüvel ; az öcscse elkelne a geinai vásáron leánynak ; az meg hegedűt hoz görbe vonóval. Hátral jön a púpos, utána két csámpás, rézturbát czepeelve. Az tele van vassal. A magyaroknak nincs másféle pénzük : csak a gologányuk.¹³⁴ Annak a púposnak a púpjában van a többinek az esze. A mint hogy nálunk is úgy van. No szaladjatok már ! Oda kinn tágasabb.

(Csapkodójával kiveri Bagót és Czikást.)

III. JELENÉS.

Kurut, Levente, Tarkócz, Gönczöl, két csatlós.

LEVENTE. (Kurnthoz.) Isten áldjon.

KURUT. Nálunk Allah !

LEVENTE. Hát áldjon Allah!

KURUT. Hát Mohammed hol maradt?

GÖNCZÖL. Az odalenn vezeti a lovakat az udvaron.

KURUT. Hehő! Púpos komé! Te is bahó¹³⁵ vagy ugy-e?

GÖNCZÖL. Az ám. Pedig füles süvegem sincsen.

LEVENTE. Hát bolondot küldtek a mi elfogadásunkra.?

KURUT. Azt, szegényt.¹³⁶ Mert hogy sok bolondságot kell tőlem begyetekbe szedni, ha Marót csakán előtt meg akartok állni. Legelőször is, mikor Marót csakánt üdvözlöd, ezt kell mondanod: «la illah, il Allah! Mohammed razul Allah!»

LEVENTE. Dejsz az én nyelvem nem fordul vad szóra.

KURUT. Hát káromkodni tudsz-e?

LEVENTE. Mi az?

KURUT. A teremtettézés. Ördög teremtette! Kutya teremtette!

LEVENTE. *Égedelem beszéd*¹³⁷ magyarnál nem szokás.

KURUT. A nélkül pedig szóba sem állhatsz a csakán fiával. Csombord urfi meg nem szólít senkit, a mig az apját, anyját össze nem szidta. No majd megtanít az rá. Aztán mikor én a csakán mellett állok s a két tenyeremmel egyet csattantok, az azt teszi, hogy letérdepeltek a csakán *napszéke*¹³⁸ előtt.

LEVENTE. Mikor pedig én a lábammal így dobbantok, az azt teszi, hogy nem térdepelek le.

GÖNCZÖL. Hát csak ismertess meg bennünket a szokásaitokkal, majd a magunk szokásaival megismertetünk mink titeket. Aztán tudom én jól, hogy mikor a csakán jó indulatát meg akarjuk nyerni, akkor nem a bölcseket kell tyúkkal, kalácsesal kerülgetnünk, hanem a bolondot. A mi markunkból a te számodra is arany hull, ha nekünk jól szolgálsz.

KURUT. Hallod-e púpos komé! Az egyik bolond a másik bolondot ne akarja bolonddá tenni. Ebben a várban csak egy jó ember van a kiben bizhattok, az én vagyok. Aztán csak egy rossz ember van, a kitől félhettek, az is

én vagyok. Nekem pedig semmit nem ajándékozhattok, a minek én hasznát vehetném; mert én mindennap egy tálból eszem a csakánnal. Nem azért ám, mintha nagyon szeretne; hanem azért, mert nagyon fél. Nálunk az a nóta járja: «ki az urát nem szereti, *kopotnyikol* ¹³⁹ főzzön neki» s ilyen asszonya van Marótnak több az egynél. S aztán Marót tudja, hogy ha ő kidül az arany napszékéből, én következem utána, mert én vagyok a *zabi öcsese*.¹⁴⁰

GÖNCZÖL. No már ennél nagyobb bolondot nem szalaszt-hatsz ki a szádon erre a napra.

KURUT. No hátmondok egy okosat. Ha azt akarjátok, hogy velem jó békében meglegyetek, azt az egyet mondom: senki közületek ne igyék abból a kancsóból, a mivel az Illangó keze megkinálja.

TARKÓCZ. (Megragadja Kurut vállát.) Mi közöd neked Illangóhoz?

KURUT. Nené! Hát ezt a kis *czufrit* mért hoztátok ide? Azért, hogy elkapják.

TARKÓCZ. Bolond! Én férfi vagyok!

KURUT. Annál rosszabb; mert akkor biztosan elkapnak.

TARKÓCZ. Azt akarom tudni, mi közöd Illangóhoz?

KURUT. Nem tudod azt hajasan, kopaszon is bajosan.¹⁴¹

(Hátra vonul.)

GÖNCZÖL. (Leventéhez, Tarkóczhoz.) Ez a csúf embervakarcs ecczer a csakán uralkodói székébe vágyik, mácczor meg a deli leányára ácsingózik.

LEVENTE. Azért ő bolond.

TARKÓCZ. Ennek én még juttatok egy húzást a nyirettyüm *boldogabb feléből*.¹⁴²

KURUT. (Előre jön.) No de ügyeljeteK, kezdik a hajczihöt.

(Künn zene szól.)

IV. JELENÉS.

Elébbiek, Igreczesek, Kürtösök, Czifrák, Geisák, Paszkonczák, garabonczok, tömlösök, őrpatak, törpék, legyezősök.

KURUT. Legelől jönnek az igreczesek, gajdosok, csimplyások, a réztányérverők, még a csilingelők, kis dob, nagy dobverők, meg a kalapálók. Emezek meg az orosz kürtösök.

LEVENTE. Hallottam már ilyen zajt, de azzal sáskát üztek.

CZIFRÁK. (Persa geisák, tapadó lenge öltönyökben.)

KURUT. Nyomukban a czifrák, csöngetyüs dobokkal.

LEVENTE. Ismerem a fajtát, láttam őket egyszer
Persa kámnál, ottan geisáknak hiják.
Mátkák, kik jeggyürüt lábbújjakra húznak.
Mi magyarok hijuk őket «bogollyáknak».¹⁴³

PASZKONCZÁK.¹⁴⁴ (Szakálltalan férfiak, asszonyos szoknyákban.)

KURUT. Ezek után jönnek most az *ürübácsik*.¹⁴⁵

TARKÓCZ. Hát ez minő szerzet? De rút a pofájuk!
Semmi szakáll rajta.

KURUT. Ezek nem férfiak,
De nem is asszonyok. A hárem őrei.

TARKÓCZ. Azt sem tudom mi az?

KURUT. Ne kivánd megtudni.

GARABONCZOK. (Juhbőrbe öltözött mezitlábos ficzkók.)

KURUT. Ezek a rücskösök itt a garabonczok.

TARKÓCZ. Hát ők mirevalók?

KURUT. A *bokolábrások* ¹⁴⁶

Szolgái.

TARKÓCZ. S micsodák a bokolábrások?

KURUT. Azok meg a garabonczoknak gazdái.

TARKÓCZ. S együtt ketten mirevalók?

KURUT. Csudákat mivelni, mikor szükség van rá.

TÖRPÉK. (Apró emberkék, hosszú szakállal, fejükön hegyes csuklyával.)

KURUT. Itt jönnek a *lyükik*,¹⁴⁷ a földig *emberkék*.

Ezek szoktak Marót csakánnak kedvére
Harcjátékot vívni, kecskeháton ülve.

LEVENTE. Hogy annyi törpe van köztetek, nem jó jel!

TÖMLŐSÖK. (Leányok, vállukon kecskebőr tömlő.)

KURUT. De már nemsokára Csombord is érkezik,
A tömlősök jönnek, boros kecskebőrrel.
Sikoltozó sípszó jelenti előre
Az őrpata népet.

SIPOSOK. (Sipjaikat sikoltoztatva jönnek.)

ŐRPATÁK. (Nők, rövid ruhában, fejükön gerezdes sisak, keblükön pikkely-
pánczél, kezükben dárda, kerek paizs.)

LEVENTE. Hát nálatok asszony viseli a fegyvert?

KURUT. A fegyver-szolgálat nem férfinak való.

Kár volna férfinak harcban elhasalni.

Az asszony, az gyöngyház; ha leszakad, lesz
[más.

— De most már igazán maga a csakán jó.

Itt húznak előtte már a legyezősök.

LEGYEZŐSÖK. (Leányok hosszúnyelű pávafark legyezőkkel.)

KURUT. (Leventéhez.) Vajh láttál-e ilyet Árpád fejedelemnél?

LEVENTE. Biz ennyi léhütőt nem tart maga körül.

V. JELENÉS.

Elébbiek, Marót, Csombord, Czimborák.

Marót. (Viselete: öreg ember, hosszú ősz szakállal, mely közé gyöngysorok vannak fonva, fején asztrakán süveg, arany abroncsokkal, elől egy fényes átlátszó fehér kövel, melynek forgójából nagy kócsagtoll bokréta mered fel; — vállain hosszú prémes palást, szarvasbőrből, tele hímezve magyar indulatú diszítésekkel, olyan, mint egy czifra suba; kezében hosszúnyelű aranyfejű csákány, minőket négyet a Székelyföldön találtak e században, egy közülök látható a bécsi császári muzeumban.)

Csombord. (Viselete: magyar szabású testhez álló köd-

mön, tele aggatva boglárokkal, hosszú szoknya, felgörcsült orrú czipők, derekán széles tüssző, abba dugva görbe kés tokban, hátul a görbe orrú fokos; fején három szarvban végződő sapak; a szarvak gyöngyökkel kirakva, hegyükön egy veres klárissal.)¹⁴⁸

CZIMBORÁK. (Csombordot kísérik. Mind hosszú szoknyát viselnek.)

MARÓT. (Fellép a trón lépcsőin, leül.)

LEGYEZŐSÖK. (Két felől a trón mellé állnak.)

ŐRPATÁK. (A trón mögött sorakoznak.)

IGRECZESEK. (Játszanak hangszereiken.)

PASZKONCZÁK, TÖRPÉK, CZIFRÁK, GARABONCZOK. (Két oldalon letérdelnek, elől a táncosnők.) [nem.]

KURUT. (Leventéhez.) Ti csak maradjatok. Maróthoz kell menni. Esthajnal italát én nyújtom át neki.

Mert nálunk estével kezdődik a nappal,

S végződik a mikor hajnalkaczagás¹⁴⁹ van.

Ott is kell maradnom: én vagyok a szeme,

Rosszul lát az öreg. Beteljesült rajta

A régi közmondás a nagyon jó ménről.

(A tömlőshöz megy, átveszi tőle a serleget, abba bort csordíttat a tömlő csapján át, odaviszi Maróthoz.)

Halhatatlan csakán! Kazár nemzet ura!

Engedd meg a napnak, hogy alkonyra szálljon.

Arra vár, hogy esti poharad ürítsed.

LEVENTE. (Gönczölhöz.) Istentelenek! A napnak parancsolnak!

MARÓT. (Kuruthoz.) Igyál elébb magad belőle.

KURUT. (Iszik a serlegből.)

Megtettem.

MARÓT. (Felhajtja a serleget.)

Hát lemehet a nap! Megengedem. Adj jelt.

KURUT (Int az igreczeseknek.)

IGRECZESEK. (Nagy zenebonát mívelnek.)

TÖMLŐSÖK. (Csombordhoz és cimboráihoz mennek, azoknak a kupájába töltögetnek.)

CSOMBORD. (Kupáikat összeütve, iddogálnak.)

CZIMBORÁK. (Félrevonulva a jobb oldali tornácza.)

MARÓT. (Kuruthoz.) Három embert látok, a ki állva maradt.

KURUT. Azok a magyarok követei, a kik
A talpukon állnak, ha szembe beszélnek.

MARÓT. No hát veress nekik a talpukra százat,
Hogy kedvük támadjon térdükön pihenni.

KURUT. Nem jó lesz, nagy csakán. Ott lenn a vár előtt
Egész dandárunk áll, hadsorban, jó Özsöb
S Velek hadnagy alatt. Ha itt gorombaság
Talál rajtuk esni, egy kürtfuvásukra
Váradra rontanak, öreid levágják,
S ugyan kiporolják szironyos subádat.
— Beszélj velük csinján. Kettő Árpád fia,
Jó szándékkal jöttek, úgy leánynézőben.
Az egyik Levente, a másik meg Tarkócz,
Harmadik, a púpos, a násznagy, a Gönczöl.

MARÓT. Hahhó! Hát te vagy itt daliás Levente?
Ismerlek híredből. Te voltál a vitéz,
A kinek a nevét bolgár nem felejtí.
Hát hol jár az apád, Árpád fejedelem?
Mevannak-e még a dicső hat vezéri?

LEVENTE. Derék csakán Marót, Árpád fejedelem
Üdvözöl általam. Itt vagyunk hazánkban,
Etele ősünknek igaz örökében.
A mit birunk, harczy győzelemmel birjuk,
Szövetséges népek meghódolásával.
Mi még előttünk áll az ősi hazából,
Azt is készek vagyunk fegyverrel megvenni,
Régi ellenségnek régi tartozásunk
Perdöntő csatában végre lefizetni.
De a hol rokonra találunk e honban,
Az elé jobb kezünk nyujtjuk szövetségre.
— Ilyen rokon népnek ismerjük a kazárt,
A kit a magyarral *édes-egynel*: hivunk.¹⁵⁰
Árpád fejedelem, Magyarország ura,
A hét vizek és hét hegyek országáé,
Turulos ratánját azzal küldi hozzád,

Hogy kegyelmes lelkét bizonyítsa nálad.
 Elismer csakánnak Bihar országában,
 A mit a te hegyed s négy vized határol,
 Uralkodjál benne háborítatlanul.
 De viszont ez ország örökös urának
 Te is fogadjad el Árpád fejedelmet,
 A kit a vezérek paizsra emeltek,
 A hogy azt te magad tanácsoltad nekik,
 Mikor még Etelközt neveztük hazánknak.

MARÓT. Hallottam, Levente, a miket elmondtál.
 Rögtön válaszolni nem lehet e szóra.
 Előbb majd kivetik a bokolábrások
 A nagy ákombákon, mit izen a razul?
 Csillagok járása ott fenn mit határoz?
 S a mit a madarak röpülése hirdet,
 Annak a tanácsán megadom a választ,
 Addig pihenjétek ki magatok nálam.

GÖNCZÖL. Jajh? Dehogy pihenni jöttünk mi te hozzád,
 Aranynyal abrincsolt fejű dicső csakán.
 Inkább nagyon is nagy munka hozott ide,
 Leányt kérni jöttünk: én Gönczöl, a násznagy,
 Szólok a vőlegény, a kérő nevében.
 Árpád fejedelem fia, hős Levente
 Kéreti általam a Délibáb lányod,
 Kivel mind a ketten estek szerelembe.

MARÓT. Lányom van nekem négy, mind a négy eladó.
 Kérve kérik, adva adják őket.
 De nálunk a khalil szokás azt rendel,
 Hogy leányt csak fátyol alatt adnak férjhez.
 Hívjátok be őket, válaszszon közülök
 A vitéz vőlegény, s hogyha eltalálja,
 Majd csak megalkuszunk valahogy a díján.

V. JELENÉS.

Előbbiek. Bűvellő, Illangó, Szemőke, Délibáb.

NÉGY KIRÁLYLEÁNY. (Bő palástokba burkolva, fejök fátyollal takarva, melynek kereszthasadékan át csak szemeik láthatók, bal felől bejönnek.)

KURUT. Nos Levente, találd ki, melyik a tied?

Ha szemébe néztél, szemérol ráismersz.

LEVENTE. Ehez én nem értek, soha sem tanultam,

Ha csak egy *bibolát*¹⁵¹ láthatnék hajából!

TARKÓCZ. Nem is a té dolgod, ez a vőfély dolga.

Én tudok olvasni leányok szeméből.

Majd kiválasztom én a négy tündér közül,

Melyik hí majd engem «kisebbik uramnak»?

(Bűvellőhöz megy, szemébe néz.)

Ez a zöldes fényű szem

Nem nézett rád sohasem.

Másnak égett, nem neked,

Ez csalta el Jelleket.

(Egy akkordot hangoztat hegedűjén. Szemőkéhez lép.)

Mint tengerszem, olyan kék,

Tekintete, mint a jég.

Ennek szívét nem nyered,

Ez csak halottat szeret.

(Hegedűjáték. Illangóhoz lép.)

Ah e parázstüzű szem!

Erre én emlékezem.

Pille volnék, behullnék,

Szárnyam mind elégetem.

(Hegedűjáték. Délibábhoz lép.)

Ennek szeme lehunyva,

Hosszú pillák lecsukva.

(Hegedűz.)

LEVENTE. (Közbekiált.) Akkor ez az én arám.

DÉLIBÁB. . . . Erről ismerhetsz reám.

(Fátyolát felveti fejről.)

IGRECZESEK. (Zenebonáznak.)

MARÓT. No hát rátaláltál választott arádra.
Beszélj, mit adsz érte? Ingyen nem adunk lányt.

LEVENTE. Mit adjak lányodért? Magamat egészen.
Testemet, lelkemet, az egész szívemmel,
Holtigtartó igaz örök hűségemet.

MARÓT. Jajh! vitéz Levente! Ez szófia beszéd!
A leányvásáron ily csere nem járja.
Szórt szőrért nem adnak még a Geinán sem.¹⁵²
Számokat emlegess!

LEVENTE. Az egész országom,
A mit behódítok. Várait, falvaim
Mind az övé lesznek: lábaihoz rakom
Elfoglalt zászlóim; aranyba ezüstbe
Bársonyba ruházom.

MARÓT. Erre mind azt mondjuk:
Nesze semmi, fogd meg jól! Okosan beszélj.

GÖNCZÖL. Állj félre Levente: itt rám vár a jó szó.
Hozzátok a turbát¹⁵³ ide, ti legények!

KÉT LEGÉNY. (A rézládát előre hozza.)

GÖNCZÖL. (Kulcsával felnyitja a láda födelét.)

Nagy Marót, nem jöttünk ide üres kézzel,
Hoztunk a menyasszony számára kelengyét.
Itt van az istifán,¹⁵⁴ fátyoltartó párta,

(Felteszi a pártát Délibáb fejére.)

Tiszta színaranyból, gyöngyökkel kirakva.
Nyakára van szánva bábabukrás kővel
Felczifrázott násfa. Kővé vált parázsok
Villognak övében, derekára fonva.

(Násfát a nyakára, övet a derekára köríti Délibábnak.)

Aztán költő pénznek hét erszényt ezüsttel,
Csupa jó burgundi orozlántallérok.
Három erszényt görög kózon aranyakkal.
Arannyal ezüsttel áttört két palástot.
Aztán meg egy inget, szép csalánfonálból,
Milyet csak királynék viselnek ünnepnap.

BÜVELLŐ, ILLANGÓ, SZEMŐKE. (Arczaikról a fátyolt fölvetve, kíváncsian nézik a kelengyét.)

DÉLIBÁB. Én pedig te neked, hű vőlegényemnek
Ezt az övet adom jegybe ajándékul.
Én magam himeztem, fonalát én fontam,
Rám emlékezz róla, a mikor felkötöd.

LEVENTE. (Felköti derekára az övet.) Soha el nem hagyom.

MARÓT. Jól van! Ez hát jó lesz mind a menyasszonynak
Az ő kelengyéje. De hol a mátkatál?
Tudhatod a szokást az én országomban,
Hogy eladott lányért eladó apának
Mátkatál fejében foglalót fizetnek.

GÖNCZÖL. Tudom. Úz, besenyő mind így adja a lányt.
Szabva van az ára. Khámok leányáért
Fizet a vőlegény ötven fejős tehént,
Ugyanannyi tevét.

MARÓT. Te ravasz bolond vagy!

GÖNCZÖL. No hát ne mondd, hogy nem tudok választani
Sátoros *úz kende*¹⁵⁵ s kazár csakán között.
Fizetek te neked eladó lányodért
Egy völgyet ezüsttel s egy hegyet aranynyal
Tetézve. Megkapod, mikor a lányt viszsziük.
Megkapod elébb is, nem a *tyúkverőnél*.¹⁵⁶

VII. JELENÉS.

Elébbiek. Bokolábrások.

BOKOLÁBRÁSOK. (Fehér palástban, simára borotvált kopasz, csupasz fővel,
derekukon keresztbe kötött láncz, kezükben két kard, melyekkel
homlokukat ütögetik, jajgató üvöltéssel.)

Oh Ali ébredj! Oh Ali beszélj! Oh Ali segíts!

LEVENTE. (Gönczölhöz.) Hát ezek itt valjon mi csodát mívelnek?

GÖNCZÖL. Ünnepet tartanak Ali emlékére.
Ez a hősük, kinek tanácsát kikérik.
Most ettől vasalják ki azt a bölcset választ,
A mit Marót csakán Árpádnak ad vissza.

FŐBOKOLÁBRÁS. (Két kezében egy arany szekrénykét emelve, Marót elé járul.)

Dicső nagy Marót úr! Kerek nagy világnak
Hatalmas csakánja! Legyőzhetlen vezér!
Te örökké ifjú, haláltól nem féltő.

Fanyövők, vasgyúrók és kőmorzsolóknál
Még nagyobb óriás! Bölcsesség lisztlángja!
Im vedd az eszedbe, a mit izent néked,
A mi kérdésünkre a Tubafa alól

Megdicsőült Ali, kinek szakállából
Egy szálat itt őrzünk ez arany szekrényben.

A magyarok — turkok. Bölcs Leo így írja,
Görögök császára. Az már csak jól tudja.
Ha turkok, szunniták. Mi siíták vagyunk.

Ha vizet olajjal egymásba kevernek,
Mi vagyunk az olaj, kik felyül maradunk.
S ha mi vagyunk a víz, ők a tűz: eloltjuk.

Nézd e kristály pohárt. (Elveszi a második bokolábrás
kezéből a kristály serleget.) Itt a víz és olaj.

Ugy-e hogy felyül van? Nézd e parázstartót.

(Előhozatja a harmadik bokolábrással a réz parázsmedenczét, pa-
rázsszal, kancsóból vizet önt rá.)

Itt a tűz: itt a víz. Úgy-e hogy eloltja?

Egymással ők soha össze nem vegyülnek.

Siíta, szunnita egy nemzetté nem lesz.

A mit láttál, láttad, a mit hallál, hallád.

BOKOLÁBRÁSOK. (Hátravonulnak.)

MARÓT. Hírhozó magyarok, halljátok meg szómat,
A mit a bölcseim adtak a szájamba.
Én, nagy Marót csakán, kazároknak ura
Erős várban lakó, hatalommal biró,
Mondom ezt ti néktek, sátorozó népnek.
Látjátok, hogy milyen dúskáló gazdagság
Lakik körülöttem, mind sályog, mind ragyog.
Arany a napszékem, arany tálbul eszem.
Süvegemen napkő: éjjel is világít.
Harczos népem számát le nem írja senki.

Ha ég leszakadna, dárdáik hegyével
 Azt is feltartanak. Retteg tőlem minden!
*Szemere*¹⁵⁷ bölcsesség van a két szememben
 — S a ti fejedelmetek még tőlem kívánja,
 Hogy hódoljak neki az egész népemmel.
 Sátor alatt lakó barangó vezérnek!
 Kinek se országa, se hazája nincsen.
 Eb ura a fakó! ő hódoljon nékem!
 Ő hajtsa meg térdét az én székem padján,
 Ha szolgálni akar, szívesen fogadom;
 Engedem a pusztán népével megszállni,
 S tartozó adóban nem kívánok többet,
 Mint esztendő számra, gólyahír havában¹⁵⁸
 Egy nemes paripát, meg egy nemes szüzet,
 Ez szóm és mondásom Árpád uratokhoz.

LEVENTE. Olyan nagy szó csakán, hogy arra szájjal nem
 Lehet megfelelni: csak kihúzott karddal.

GÖNCZÖL. Szóval is felelek. Csak te győzd hallgatni.
 Dicső Marót csakán, igaz, hogy te nagy vagy,
 De náladnál nagyobb estve az árnyékod.
 Erős várad fából van, tűz elemésztí.
 Ragyogó napszéked nem arany: — sárgaréz:
 Elárulja azt a zöld rozsda az alján.
 Süveged ragyogó köve dehogy napkő.
 Marmarosban termő hegyi jég¹⁵⁹ a neve;
 Ha szereted, küldünk neked tarisznyával.
 A kik fegyveridet viselik, asszonyok.
 S kik a szoknyát hordják, azok a férfiak.
 Feleséged van sok; de fiad csak egy van.
 Bölceid bolondok, magad pedig vak vagy. [ni.
 — Most megkaptad tőlem, mit nem szoktál kap-
 A szemedbe mondott puczér igazságot.

MARÓT. (Úgy kaczag, hogy a hasát tartja két kezével.)

A padisa¹⁶⁰ fényes szakállára mondom,
 Így még életemben meg nem kaczagtattak!

GÖNCZÖL. Ezzel búcsut veszünk. Majd hallasz még rólunk

Délibáb leányod elviszszük magunkkal.

Lefizettük érte tartozó kelengyénk,
Maga szántából jön a vőlegényével.

MARÓT.

Megállj még egy szóra, te vén bohó Gönczöl!
Ne vessünk még egyet, ma olyan napom van.
Megadtátok ám a lánynak a kelengyét,
Mit az magával visz: de itt az a szokás,
Hogy az apának is jár érte mátkatál.
Te nekem azt mondtad nagy fellengző szóval,
Hogy apai díjul adsz egy völgy ezüstöt,
Meg egy hegy aranyat mellé, megtétezve.
Szavadon foglak ám: násznagy, kuma, fizess!

GÖNCZÖL.

Hát én meg is adom, a mit megígérttem.
Nézd: itten van a völgy, a tenyerem völgye.

(Tenyerébe tesz egy tallért.)

Benne van az ezüst, tele is van véle.

A hegyet is lássad: im az újjam hegye,
Az egy arany pénzzel jól meg van tetézve.

(Középső újja hegyére egy aranyat tesz.)

Ez a te apai béred, tartsd a markod.

(Az ezüst és arany pénzt Marót kezébe teszi.)

MARÓT.

Ezzel a pupossal nem jó újjat húzni!

GÖNCZÖL.

Efféle furfanggal nálad nagyobb urat
Rászedtek már egyszer: magát az ördögöt,
Kit így fizetett ki tündér asszonynénénk
A *Firéne asszony*,¹⁶¹ ő tőle tanultuk.
De hogy még is hagyjak te neked valamit,
Mire több szükséged aranynál ezüstnél,
Hoztam a számodra zsákomban egy macskát,
A ki elfogdossa a patkányaidat, [tünk,
Igy majd elmondhatjuk, hogy szépen cserél-
Te is, mi is kölcsön macskát zsákban vettünk.
Meválík, melyikünk nyert hát a cserében?

CSOMBORD. (Előjön a czimborák csarnokából.)

Hohó! Megálljatok, lánykérő magyarok!

Engem meg sem láttok? Hogy vakuljatok meg!

Kutyába sem vesztek, Marót csakán fiát!
 El-eblábolnátok, mint kirgizek szokták,
 Lopott menyasszonynyal, kit a bátyja kerget?
 Hát nálatok talán az az ősi szokás,
 Hogy ott száraz malom, száraz lakodalom?
 Mi meg szoktuk ülni nálunk a nász torát.
 A leány hajadon társnéival együtt
 El szokta siratni az ő leányságát.
 A vőlegény pedig a czimboráival
 Az ő legénységét, de nem sirva-ríva,
 Hanem fenekéig ürítve kupákat.
 Megszólal az igrecz, tűz van a sarkunkban,
 Rúgjuk a port s hozzá nagyokat rikkantunk.
 Czudar az, ki józan marad lakodalmon,
 A ki az orrával nem túrja a földet!

LEVENTE. Én pedig józanon akarok maradni,
 Szeretem, ha állok: barom jár négykézláb.

CSOMBORD. Joldás,¹⁶² te fitymálod a mi lakománkat.
 Pedig megehetnéd a szép asszony főztét.
 Hétféle léféle: egyik se jár beléd?
 Nagyon kényes szájuk van a magyaroknak,
 Nem esznek, csak lóhúst, nyereg alatt sültet!
Abrakczipót,¹⁶³ *bábafoogat*¹⁶⁴ ropogtatnak?
 Csak lótejjet isznak, de jól megposajtva.
 Nem szeretnék a ti vendégetek lenni!

LEVENTE. Én az evést ivást tartom csak szükségnek.
 S ha végeztem vele, felkelek, ott hagyom,
 Nem vagyok *bél-ember*.¹⁶⁵

CSOMBORD. Az a te nagy hibád.
 Akkor nem fogadunk közénk czimborának;
 Nálunk az a szokás, hogy körömpróbaig
 Iszszuk ki a kupát, egymásra köszöntve.
 S ha este elkezdjük, hajnalba' végezzük.
 S azzal, a ki kidül, csillagot rúgatunk.¹⁶⁶

LEVENTE. Hisz Mahomed tiltja nektek a borivást.

CSOMBORD. Épen azért teszszük. Az jó, a mi tilos.

Attól hízunk jobban, mit felpanaszolnak.
 Hogyha süvem akarsz lenni, tanulj innya.
 A bornemiszának neve *lakompille*.¹⁶⁷

LEVENTE. Bort ittál, káromkodszt : nem ittam, eltüröm.

CSOMBORD. Mert gyáva a szived : félszt, hogy megver a bor.
 S hogy ha a bor megver, én jobban megverlek.
 A kazárnál ötven szó van a verésre,
 Én mind az ötvenet sorba rakom rajtad.
 Kazár lakomából völegény el nem megy
 Betöretlen fejjel. — Ettül lel a hideg!

LEVENTE. Hallod, Csombord! Engem nem kell ösztökélni
 A dulakodásra. — De hogy ha mi ketten
 Összeakasztkodunk, abból majd nagy baj lesz,
 Olyan baj, a minek soh sem szakad vége.

CSOMBORD. (Egyik kezébe kupát, másikba fokost kap.)

Te még kérkedni merszt. Még én velem szemben!
 No hát üssünk össze! Ha tetszik, a kupát,
 Ha tetszik, a fokost, ott az oldaladon.
 Itt van a kezemben : egyikben a kupa,
 Másikban a fokos. Lássuk, ki a legény?
 Ha fogod a kupát, köszöntsdt rám és hajtsdt fel,
 Ha nem iszol, arczul öntelek a borral!

LEVENTE. Akkor halotti tor lesz a menyegzőnkből, [leszt.

DÉLIBÁB. (Tarkóczhoz.) Mingyárt összevesznek, élethalál harczt

TARKÓCZ. Majd én szétválasztom őket hegedümmel.

(Levente és Csombord közé lép.)

Bátyáim, hegedüszóra hallgassatok.

Hegedüszó nélkül nincsen lakodalom.

CSOMBORD. No hát mit tudnak a magyar hegedüsök?

TARKÓCZ. (Elébb egy andalgót játszik a hegedűjén.)

Tarkócz balladája.¹⁶⁸

Messze rónaföldön, honnan a nap támad,
 Úgy mondják : ég anya szüli a nap fiát,
 S minden este megint szépen eltemeti; ¹⁶⁹
 Honnan fecske, gólya tavasz hirét hozza

Mély-tó-viz ¹⁷⁰ pusztáján tanyáztak ükeink,
 Tana ósapánknak, Enet ősanyánknak,
 Dali két szép fia, hős Hunyór és Magyar.
 — Egyszer ünőszarvast űztek a nagy pusztán.
 De nem érheték el: tündér volt a szarvas.
 Messze elvezette a gím a két ifjút,
 De nem ingoványos morotvás dágványba,
 Hol tüzes lidérczek huppognak karéjban,
 Hanem szép virágos ligetbe vezette,
 Hol tündérleányok lejtének a fűben,
 A hogy a Mély-tó-viz habjából kiszálltak.
 Gyöngé harmat-testük csak hajuk takarta,
 Meg a délig nyitó folyondár virágok.
 — Elhagyták az ifjak ünő kergetését,
 Tündérvadászatra lovakról leszálltak.
 Szederinda, csipke segített elfogni,
 Futás, sikoltozás semmit nem segített,
 Két arla királylány rabul esett ottan.
 Dulde király lánya volt a két szép tündér.
 Az egyik Szívölő, a másik Csillavér.
 Hazaszárguldottak tündér zsákmányukkal
 Dali Hunyór, Magyar maguk tanyájára ;
 De nem volt örömük elrabolt zsákmányban.
 Csillavér Hunyórnak jutott, de megbánta,
 Körmével karmolta, fogával harapta,
 Üstökét czibálta, szakállát kitepte,
 A Szívölő meg sirt, mint a záporosó,
 Patak vált könnyéből, két kökényszeméből.
 — A két elrabolt lány nagy sikoltozása
 Áthangzott a Mély-tó-viz tulsó partjára.
 Meghallá az apa, vitéz Dulde király,
 Fölkészült haragban fegyveres hadával
 Boszut állni a két elrabolt leányért.
 — Így szólt ekkor Enet anyó két fiához :
 «Nem jó választás volt, cseréljetek össze :
 Szilaj Hunyór vigye a szelid Szívölőt,

Jámbor Magyar öleld haragos Csillavért». S az anya tanácsát nagy áldás követte: Csillavér nem karmolt, Magyarat ölelgetve, Szívölő nem sirt már Hunyór karjai közt, Mire Dulde király megjött, számon kérve, «Ki sikoltoztatá az én két leányom?» «Dehogyan sikoltoztunk! Dehogyan is zokogtunk, Inkább csókoltunk, örömtül kaczagtunk», — S nép támadt a csókból. Két nagy testvér: A kazár és magyar. Tana ivadéki [nemzet] Azért halhatlanok, mert tündérivadék, . . . Erős tűz a harag: mint a villámsugár, Erősebb szerelem: olyan mint napsugár. A harag halál lesz mind a két népünknek; A szerelem egygyé olvaszthat bennünket.

CSOMBORD. (A dal után kezét nyújt Leventének.)

LEVENTE. (Csombord jobbát elfogadja.)

No hát kibékülök ős ellenségemmel,
A borral. Utáltam. — Leülök közétek.

CSOMBORD. (Megöleli Leventét.)

Akkor hát szeretünk, kedves czimboránk vagy,
Nem *vikotilódunk*,¹⁷¹ nem rongáljuk egymást.

(A leányokhoz fordul.)

No lányok! A dalnok jutalma hol marad?

BÜVELLŐ. (Tarkóczhoz.)

Hát mi díja van a szép hegedű szónak?

TARKÓCZ. Azt nem mondják fülnek: azt száj mondja száj-

LEÁNYOK. (Nevetnek.) [nak.]

BÜVELLŐ. No ha kitaláltad szemmel szembe nézve,
Találd ki most sunyva, ajaktól kérdezve.

(Befogja két kezével Tarkócz szemét.)

DÉLIBÁB. (Megcsókolja Tarkóczot.)

TARKÓCZ. Édes is, forró is, de nem nekem szánva.

SZEMŐKE. (Megcsókolja Tarkóczot.)

TARKÓCZ. Ez jég hideg csók volt, halottnak volt szánva.

ILLANGÓ. (Megcsókolja Tarkóczot.)

TARKÓCZ. Ez volt az igazi. Ez az én jutalmam.

BÜVELLŐ. (Elveszi kezeit Tarkócz szemeiről.)

LEÁNYOK. (Nevetnek.)

CSOMBORD. (Kuruthoz.)

No Kurut, hát most már kezd rá a bolondját.

IGRECZESEK. (Játszanak.)

KURUT. (Dalol.) Én is iszom veletek, ha veletek lehetek

Egy kupából.

Ha veletek nem lehetek, azt se bánom,

Úgy is unalmas a magános dinomdánom¹⁷³

CSOMBORD. (Leventéhez.) De hát azt a kardot tedd le oldaladról.

Nem kell az iváshoz, evéshez ily *készség*,¹⁷³

Élég oda ez a tüzőbe dugott kés.

LEVENTE. Nem teszem le, pajtás. Ez az én hű társam.

A kit én magamtól soha el nem hagyok.

Nap ragyog a lapján, hegyén villám szikráz,

Markolata csillag. Ha egyedül vagyok,

Elbeszélget velem. *Ezt hétsféle vasból,*

*Hétszer kovácsoltam, hétszer aczéloztam;*¹⁷⁴

Másnak halál, nekem életem ez a kard.

De te ne tarts tőle. A kinek én egyszer

Jobb kezemet adtam, öklömben e kardot

Kihúzza nem látja, ha csak esküre nem.

Asszonyoknak gyűrűmre, férfinak kardomra.

ILLANGÓ. (Tarkóczhoz.) Téged nem eresztünk a tivornya közzé.

Te oda jössz hozzánk, vidám leányokhoz.

Te mesélsz mi nekünk, mi meg majd te néked.

Ki tud megríkatni? Ki megnevettetni?

Játszunk zálogosdit: a «kutba-estemet».

A «haragszom-rád»-ot. Csók a váltság díja.

Csak nem félsz a csóktól? Szereted a mézet?

TARKÓCZ. Mindent a mi édes: a csókot és mézet;

Hát még együtt milyen lehet mind a kettő?

LEVENTE, CSOMBORD, CZIMBORÁK, GÖNCZÖL. (A jobboldali tornác

lóczáira telepednek; közepén keresztlábú alacsony asztal, meg-
rakva kupákkal.)

BÜVELLŐ, ILLANGÓ, SZEMŐKE, DÉLIBÁB, TARKÓCZ. (A baloldali tornácz lóczáira ülnek, középett asztal helyett egy gömbölyű bőr párnazsák ezüst billikomokkal.)

A lakoma.

A zenészek két oldalt elhelyezve, felváltva játszanak. Egyik banda a csengő-bongó verő hangszerekkel, a másik a kürtösöké. Ezek a földre telepesznek karikába, lábaikat keresztbe szedve; mindegyiknek van egy fuvószere, a hosszú pásztorkürtön kezdve a legkisebb sipocskáig minden sipos csak egy hangot fúj, abból kerül ki a dallam.

Középett a Czifrák járják a králicza-tánczot. A leányok félkörben összefogóznak. A karéj egyik végén levő leány kezében *ájás*¹⁷⁵ zászló van, a tulsó végén levőében kard. Amaz a barjaktár,¹⁷⁶ emez a «králicza».

A králicza és a barjaktár egymáshoz közelít, karddal, zászlóval hadakozva, karéjt formálnak, körülfordulnak, míg elébbi helyeikre jutnak, akkor felbontják a félkört, csengős dobot vernek, sarkon forognak, barjaktár letérdel, zászlaját lehajtva, králicza¹⁷⁷ barjaktár térdére teszi lábát, kardját felemelve.

ŐR PATÁK. (E táncz alatt énekelnek.)

«Nincsen olyan ország, mint a Bihar ország,
Hol a jó bort, meg a csókot ingyen osztják.
Gyere ide magyar, tusakodj meg velünk,
Mi agyonitatunk és agyonölelünk.»

Ez alatt étekhordók nagy tálakon hordják körül a fogásokat, egész pávát tolldíszével együtt, fajdkakast, fáczánt, nyársra húzott egész bárányt sülve, nagy halakat czintálakon, süteményeket, dorongos fánkot, csörögét, mákos patkókat. Mások meg rúdra akasztott bográcsban hozzák a tokányt, lapos cseréptálakban a lakodalmas kását, aszúszőlővel behintve, nagy kanállal a közepén.

Minden fogást elébb Maróthoz visznek, annak a tálára

vesz ki Kurut, maga megizleli elébb. Marót széke előtt két leány térdel, a tálát fogja, ez képezi az asztalt. Az étekhordók azután viszik a fogásokat a vendégekhez; a nagyobb sülteket, a bográcsot a férfiakhoz, a kisebbeket, süteményeket, körömfaladékokat¹⁷⁸ a leányokhoz.

A czimborák görbe késeikkel szúrják ki a koncót a bográcsból s azt kezükből falatozzák, szelnek darabokat a nyárson sültből.

KURUT. (Az ételekhez rigmusokat darál. A bográcsosnál.)

«Itt van a jó borsos tokán,
Ebbül egyél magyar komám,
Markolj bele, jól megfujjad,
Szopd be utána tiz újjad.»

(A csörögénél.)

«Itt jön a jó borkorcsolya,
Ki az ivást parancsolja.»

(A hálnál.)

«Átkozott a hal harmadik vizben ázva,
Bort igyék, ki bánja, ha a hideg rázza.»

(A lakodalmás kásánál.)

«Itt van a jó kása,
Kinek nincsen mássa,
A dák meg ne lássa,
Szádból is kiássa.»

Tömlősök töltögetik a bort az uraknak a kupákba, az igreczeseknek, siposoknak a kecskebőr tömlő esülökcsapjából egyenesen a szájukba.¹⁷⁹

LEVENTE. (Feláll a lóczáról, kupát emelve.)

Gönczöl apó! Násznagy komám. Szállok kend-

GÖNCZÖL. (Feláll.) Állok eléje. [nek!

LEVENTE. Ezt a kupát az én ipam, a nagy Marót csakán

FÉRFIAK, LEÁNYOK. (Egymással koczintanak.) |egészségére.

Hajtsd! hajtsd! Fenéig kihajtsd!

MARÓT. (Feláll székéből, serleggel kezében.)

Levente, vitéz vöm, szállok kendnek!

LEVENTE. Állok elébe.

MARÓT. Ezt a serleget az én nászom Árpád fejedelem
egészségére!

MIND. Hajtsd, hajtsd, fenéig kihajtsd!

(Igrezesek minden áldomásnál tust húznak.)

TARKÓCZ. (Kancsót emelve.)

Csombord süvem, szállok kendnek!

CSOMBORD. Állok elébe.

TARKÓCZ. A hány csepp bor marad ebben a kancsóban,
Mikor ezt felhajtom az én selyemángyom,
Tündérszép Délibáb jó egészségére,
Annyi baj érje őt világ-életében!

(Felhajtja a kancsót s aztán lefelé fordítja.)

Egy csepp kevés, annyi sem maradt hát benne.

MIND. Hajtsd, hajtsd, fenéig kihajtsd.

CSOMBORD. (Feláll, kupát emel.)

Apám, Marót csakán, szállok kendnek!

MARÓT. (Haragba jön.)

Mit? Én álljak eléd? Rosz kölyök! A csakán!

CSOMBORD. Ejh! A mikor iszunk, nem ismerünk csakánt.

Itt csak ivó pajtást látok, jó czimborát.

E kupát emelem az én vitéz süvem

Magyarok virága, Levente javára!

MIND. Hajtsd, hajtsd! Fenéig kihajtsd.

LEVENTE. (Odasiet Maróthoz, kupáját annak serlegéhez ütve, féltérdével annak trónzsámolyát érintve.)

CSOMBORD, TARKÓCZ. (Levente után koczintanak elébb Maróttal, azután egymással, majd a leányokkal. Tus.)

CSOMBORD. (Leventéhez.)

Hát már megtanultad térded meghajtani?

LEVENTE. Hiszen most már «apám»: az előtt meghajtom.

TARKÓCZ. (Visszamegy a leányokhoz, leül Illangó mellé a kerevetre.)

GÖNCZÖL. (Leventéhez.)

Jobb szeretném, hogy ha itt volna közöttünk

Az a Tarkócz gyerek, mint hogy ott hívalog

Az alirumnák közt! Azok *dauzsobnak*,¹⁸⁰

*Kantairt*¹⁸⁰ itatnak elbüvölt legénnyel,
Szemükkel *ábráznak*,¹⁸⁰ szókkal *váhorásznak*.¹⁸⁰

LEVENTE. Hisz ott van Délibáb, ő vigyáz Tarkóczra.
A mint esókom érte, megszűnt tündér lenni:
Ő már az én arám, lelkem is rábiznám.

LEVENTE, GÖNCZÖL. (Visszatérnek helyeikre a czimborák közé.)

KURUT. Dicső csakán, most nyisd fel a szemed!
Te meg leány, takard el a tied!
Mert most jön a tárnoki ütközet,
Kinél nagyobb petek még nem esett.

TÖRPÉK. (Jönnek két oldalról, egyik kecskén lovagolva, másik koson, harmadik pulyka kakason, negyedik páván, kezükben dárda helyett meszelő, lovag módra egymás ellen rontanak, a csörgős csuklyát egymás fejről letaszítani törekednek.)

MARÓT. (Kaczag a lyükk tréfáján.)

Jól van lyüki! te derék vitéz vagy!
Dobjátok bele egy veder borba,
Igya le magáról, hogy ha tudja.

KURUT. (Kikergeti a törpéket.)

CZIMBORÁK. (Dalolnak.)

Mahometnek egyszer mi jutott eszébe?
Megtiltotta a boritalt hevenyébe!
De mikor megokosodott,
Maga is megittasodott.¹⁸¹

CZIMBORÁK. (A jobb oldali tornáczról csontokat hajigálnak át a leányokra, ős szokás szerint.)

ILLANGÓ. Nézzétek! Már kezdik a csonttal dobálást
Ezek a pajkosok. Hajigáljuk vissza
Mákfejjel, tobozzal, meg *istenmakkjával*.¹⁸²

LEÁNYOK. (Mákfejeket, fenyőtobozt, gesztenyét hajigálnak vissza a férfiakra;
összevissza zsvajognak.)

LEÁNYOK. Ide-oda!

CZIMBORÁK. Orron doba!
Kis ostoba!
Te goromba!
Fogd markodba!
Ne nézd hova.

KURUT. (Bejön, maga után hívja a medvét és vezetőjét.)

Csitt vásár! Bikabögés!

Jön a maczkó! meg a maczkós.

MEDVÉS. (Láncrezra kötött medvét körül tánczoltatja, hosszú cselőkéjét elébe tartva, azon átugratja.)

MARÓT. Jól van maczkó! Jól ugrottál!

KURUT. De hát még majd megfordítva!

Udri maczkó! Fogd a fustélyt:

Most meg te ugrasd a maczkóst.

MACZKÓ. (Kikapja a medvés kezéből a husángot s most már azt keringetteti a láncznál fogva maga körül s ugráltatja a fustélyon keresztül.)

MARÓT. (Hahotával kaczag.)

Hahaha! Ez volt az igaz *csikarittyú*,¹⁸³

A maczkó ugratta boton a gazdáját.

KURUT. (Kivezeti a medvét és medvést.)

LEVENTE. (Gönczölhöz.)

Azt gondolom, hogy itt minden ember gyermek,
A kinek csak bohó játékban öröme.

KURUT. (Bejön. Leventéhez.)

No hát vitéz magyar, most szemed-szád tátthatd.

Otthon soh se láthatsz ily derendóczyát.

Hátha még meglátod, mikor a geisák

Járják a *lapoczkást*,¹⁸⁴ a kik akkor húzzák

A *kolczot*¹⁸⁵ guzsalyon levő *firogonbol*,¹⁸⁶

A kibe csak aztán fognak öltözködni.

LEVENTE. S nem szégyenlik azt a kazárok elnézni?

ILLANGÓ. Mondsza csak szép Tarkócz, mit tett a hős
Hunyór

Szelid Szivölővel, hogy többé ne sirjon?

TARKÓCZ. Azt, a mit Levente tett a Délibákkal.

ILLANGÓ. Hát a jámbor Magyar, hogy engesztelé meg
Haragos Csillavért? Hogy nyéré meg szívét?
Mikor egymás nyelvén beszélni sem tudtak.

TARKÓCZ. Volt neki kobozza. Annak pengetését
Megérti a leány, akármely idegen.
Ha te meghallod az én hegedűm szavát

Majd te is megérted, a mit még nem tudtál.

(Hegedűjén méla dallamot húz. Dalol.)

«Fáj a szívem, sir a szemem
Te érted fáj drága kincsem.
Ha kő volna, meghasadna,
Virág volna, elhervadna.»¹⁸⁷

ILLANGÓ. (Dalol, koboz pengetés mellett.)

«A legénynek nem jó
Korán csókot adni,
Virágnak bimbóban
Korán elhervadni.»
No hát mondjunk találós mesét.
Találd ki, mi az, a miből nincsen egy?
Mert ha már egy, akkor kettő,
Hogy ha kettő, kétszer kettő?

TARKÓCZ. Mondani nem mondom; de megadni tudnám.

(Hegedűjén játszik, aztán dalol.)

«Mikor én még gyerek voltam,
Kis madárért majd megholtam.
De mostan már legény vagyok,
Kis leányért majd meghalok.
— A csókjáért majd meghalok.»¹⁸⁸

(Átöleli Illangót.)

ILLANGÓ. (Kifejti magát Tarkócz öleléséből. Dalol.)

Nem jó neked leány szeme közé nézni.
Tűzláng ég szemében, el fogsz benne égni.¹⁸⁹

TARKÓCZ. (Dalol.) Nem voltam én addig beteg,

Míg téged nem ismertelek.
Csak azóta lel a hideg,
Mióta megszerettelek.¹⁹⁰

ILLANGÓ. (Hamiskodva.) Akkor leszek én a tied,

Mikor a vakandok a Kőrös vizén át
Hidat építenek.

DÉLIBÁB, SZEMŐKE, BÜVELLŐ. (Kinálgatják Tarkóczot gyümölcsessel.

Büvellő almát hámoz neki, Szemőkeogyorót roppant a fogával,
azt rakja Tarkócz szájába.)

ILLANGÓ. (Kancsóval kínálja Tarkóczot.)

KURUT. (Középen a két oszlopcsarnok között, dudolva.)

Megmondtam, megmondtam, ne igyál te abból,
Abbol a kancsóból, mit a tündér kínál,
Halálméz van abban : a ki azt megiszsza,
Más világba téved, soh se kerül vissza.

ILLANGÓ. (Rákiált Kurutra.)

Fogd be a szád púpos! Eredj a zugolyba!
Ne irigyeld el a más gyönyörüségét!

KURUT. (Felkap egy török zenéhez való csörgőt, azt rázza a dalához.)

«Púpos vagyok, rücskös vagyok én,
Nappal a sutban lakok én ;
De éjszaka nyílik világom,
Héj akkor lobog fel a lángom.
Nevetnek én rajtam a lányok,
Mikor elkacsintok utánok,
Neveznek förtelmes varangynak.
De azért utánam szaladnak.»

(Marót felé fordul.)

MARÓT. (Elaludt már, a selyyéről félig ledülve, fejét az egyik, lábait a másik
legyezős leány ölébe nyugtatva.)

KURUT. Elnyomta a csakánt immár a buzgóság.
Nehezen uszik már Kőrösön köröszkül,
De még nehezebben borvedren köröszkül.

(A czimborák tornácza felé tekint.)

Ezek a magyarok még ebben is győznek,
A kupa mellett is ők maradnak hősök.
A mi Csombordunk már laposakat pillant
S háta mögé önti a bort a kupából.
Levente meg úgy ül, mint a Hargita hegy,
A ki fellegeket iszik, még sem dül meg.
Ravasz púpos komé valami irt használ,
Biztosan keserű mogyorót rág össze,
A mi nem engedi a bort fejbe menni.
A kazár czimborák meg már a hátukat

Támasztják egymásnak, csak alig makognak.
Legyalázza hírünk ez a két süvölvény.

TARKÓCZ. (Hegedűjén játszik.)

ILLANGÓ. (Készíti Tarkócz számára a bűvös kantairt.)

DÉLIBÁB. (Megragadja Illangó kezét.)

Nem teszed! Nem hagyom ötöt megrontani!
Vőlegényem öcscsét, kisebbik uramat!

SZEMŐKE, BÜVELLŐ. (Mégfogják Délibáb két kezét.)

SZEMŐKE. Emlékezzél arra, a mit felfogadtunk!

BÜVELLŐ. Én már a magamét elküldtem előre,
A nap mezejére: utána a többit!

SZEMŐKE. Nem hallád az imént, hogy apánk *úrságát* ¹⁹¹
Akarják elvenni erőszakos kézzel?

Itt csak kémül járnak: gyöngeségünk látják;
Én csókot adok majd Jutócsnak; de vassal!

ILLANGÓ. Én az én legényem gyönyörrel halatom.
Azt is nem a testét, csak lelkét veszem ki.
Gyönyör tóba fojtom, buborékját fogom.
Mint a sellők, a kit víz alá lehúztak.

(Tarkóczhoz.)

No hát Tarkócz, kinek kancsójából iszol?
Enyimből-e, vagy a selyem ángyódebol?

TARKÓCZ. A tiedből iszom, ha mingyárt meghalok.

(Iszik Illangó kancsójából.)

CSOMBORD. (Ittasan.) No hát hős Levente, ha olyan vitéz vagy,
Gyere velem öklöt törni.

LEVENTE. (Öklöt tör Csomborddal, annak az öklét lehajtja az asztalra.)

CSOMBORD. Ugy-e, mostan

Akadtál igazi emberedre, süvem!

No hát mondok egyet, az döntse el köztünk.

Ki a helyrevalóbb legény kettőnk közül?

Neked is van babád, nekem is van babám.

Én csak egyet intek, csak egyet kiáltok:

«Rossz a fejem alja, babám igazítsd meg!»

Egybe itten terem, az első szavamra.

BÜVELLŐ. (Átjön Csombordhoz.)

CSOMBORD. Mondtam ugy-e, itt lesz az első szavamra.

(Büvellőhöz.)

De ne jöjj hát hozzám most másod magaddal!

BÜVELLŐ. Egy magamban vagyok: csak te látsz kettőset.

CSOMBORD. No hát csókolj meg itt az orcám közepén.

Aztán igazítsd meg a rossz fejem alját.

BÜVELLŐ. (Megcsókolja Csombord arcát, melléje ül, fejét ölébe veszi.)

CSOMBORD. Így *ajnároz*,¹⁹² a ki *alangyár*¹⁹³ szerető.

(Leventéhez.)

No hát eljön-e a babád egy szavadra?

Ha csak azt mondd, hogy idejöjj *czuczorkám*.¹⁹⁴

LEVENTE. Nem is szólok: csak rá gondolok és eljön.

DÉLIBÁB. (Átjön Leventéhez.)

Levente, ne igyál már több bort: megbánod.

CSOMBORD. No hát meg tudja-e csókolni az orcád?

DÉLIBÁB. (Megcsókolja Levente arcát.)

CSOMBORD. No hát megcsinálja-e a fejed alját?

DÉLIBÁB. (Leül Levente mellé, karjára veszi a fejét.)

SZEMŐKE. (A közepre jön, Kurutot elfogja, hátra taszigálja.)

Eredj innen tova! ne háborgasd őket!

KURUT. Én bennem háborog kénköves tűz lángja!

Csókcsettogást hallok, az engem megörjít!

SZEMŐKE. A halál szárnyának csattogását hallod.

DÉLIBÁB. (Gönczölhöz.) Eredj Gönczöl apó, eredj az aklokba,

Nyergeltesd fel gyorsan a paripáinkat,

Most mindenki ittas, senki sincs utunkban.

Fussunk innen, a míg utol nem ér a baj!

GÖNCZÖL. (Feláll, kimegy jobbra.)

TARKÓCZ. (Illangót ölelve, dalol.)

«Halálmadár szállott a ház ormára

Meghal nálunk valaki nem sokára;

Én halok meg, megöl a nagy szerelem,

Hogy mást szeretsz, megöl a nagy félelem.¹⁹⁵

ILLANGÓ. (Tarkócz ellen védekezve.)

Már megmondtam kincsem

Ne szeress engemet.

Kettős az én szívem
Megcsal az tégedet.¹⁹⁶

TARKÓCZ. (Dalol.)

Jaj már nekem, neked is,
Jaj a szívem, szived is,
Jaj annak, a ki megtudja
Sziv a szivet hogy rongálja.¹⁹⁷

ILLANGÓ. (Küzd Tarkócz ellen.) ERESZSZ EL. Utállak!

TARKÓCZ. (Öleli, csókolja.) Karjaimba zárlak.

ILLANGÓ. Eredj! Mászt szeretek.

TARKÓCZ. Akkor én megöllek.

Csókkal fojtalak meg: lelkedet kiszívom.
Bennem éljen aztán!

ILLANGÓ. (Sikoltoz.)

KURUT! Segits! Megfojt!

KURUT. (Kiszakítja magát Szemőke kezéből, egy dárdát kap föl, mit az elfutott
örpaták egyike elhajított.)

DÉLIBÁB. (Leventét felrázza álmából.)

Levente! Ébredj fel! Megölik Tarkóczot!

LEVENTE. (Álom kábultan.) Hopp! hah! Merre a part? De szé-
les a tenger!

DÉLIBÁB. Ugorj fel! Állj talpra. Ébredj föl, Levente!
Anyád legkedvesebb fiát most gyilkolják!

TARKÓCZ. (Előrohan a bal oszlopcsarnokból, két kezében a hegedű és nyirettyű.)
(Rémlátó, tűzben égő szemekkel.)

Kiszívtam a lelkét, — csókkal megfojtottam,
Most itten él bennem! Hogy csiklik a vérem,¹⁹⁸
Ah, hogy kinez belül! Szívem elégeti.

KURUT. Dögölj meg kölyök, ha Illangót megölted!
(Rárohan dárdával.)

TARKÓCZ. Hahhó! Te vagy Kurut? Tégedet kiáltott!
Te vagy az a másik, kit inkább szeretett!
Vakarcs alakodat jobban, mint engemet,
A bolondot jobban, mint a dalos legényt!
Mondtam: adok neked majd a nyirettyűmből.

(Félrecsapja a nyirettyűjével Kurut dárdáját s aztán Kurut fejére vág vele.)

KURUT. (Elesik.) Átkozott nyirettyű! Kard van bele rejtve!

TARKÓCZ. (Őrjöngve.) Hahahá! Nyirettyű! Szétkergetem véle
Az egész sereget, éles nyirettyűvel.

(Maga körül csapkod a nyirettyűvel; megint egy-egy akkordot húz vele a hegedű
húrjain, ugrál, hadar és hegedül.)

MIND. (Futnak ki a teremből.)

KÉT LEGYEZŐ LÁNY. (Felkapják az alvó Marótot s kifutnak véle.)

SZEMŐKE, BÜVELLŐ. (Elfutnak.)

KURUT. (Haldokolva.) Átkozott légy, kölyök! Az én örült lelkem
Szálljon a szivedbe! Az is benne lakjon!
Legyen az ördögöd! Halálra kinozzon! (Meghal.)

LEVENTE. (Magához tér.)

Tarkócz! Kedves öcsém! Mi baj lelt? Mit látok?
(Odalép Tarkóczhoz, elveszi kezéből a nyirettyűt.)

TARKÓCZ. (Őrjöngve.) Nézd! véres a kezem; de véres a szám is,
Megöltem őket én! Nagyon jól megöltem,
Ezt a nyirettyűvel; amazt a csókommal,
— Most mind a kettőnek belém szállt a lelke,
Itt marnak, csiklandnak, szívem szorongatják,
Jövel édes halál, szabadíts meg tőlük!

(Lerogy a földre, megcsókolja a földet.)

*Édes anyám föld, neked mondom: szívem fáj.*¹⁹⁹

GÖNCZÖL. (Bejön.) Levente! ménjeink fel vannak nyergelve.
Meneküljünk innen, míg föl nem ocsúdnak
Ezek a részegen heverő kazárok.

LEVENTE. (Karjára emeli Tarkóczot.)

Kedves kis pilinkóm, szerelmes szép öcsém!
Átkozom a napot, hol idehoztalak,
Hogy számolok érted jó édes anyáknak?
De a te megrontott ártatlan lelkedért
Erős boszút állok! Fogadom Istenre!

DÉLIBÁB. Siessünk el innen! *E koponyavárból.*²⁰⁰

LEVENTE, DÉLIBÁB, TARKÓCZ, GÖNCZÖL. (Jobbfelől elsietnek.)

(Vége a IV. felvonásnak, 5. szakasznak.)

ÖTÖDIK FELVONÁS.

HATODIK SZAKASZ.

Tájkép: Hátterben a rengeteggel fődött Bihar hegység, balról a kimagasló Bihar várral. A tér közepén durva kövekből összerakott örtorony, melynek párkányzatához innen is, túl is czölöpökre tákolt falépcsőzet vezet fel; a jobboldali szemben, a baloldali aljával kifelé, úgy hogy az utóbbin feljövőt nem lehet elébb meglátni, csak mikor a párkányon felbukkan.

Jobbról vadászlak, homlokzata szarvasagancsokkal, bölénykoponyákkal díszítve, dúczára indák fölfuttatva, alácsüggő kobakokkal.

Elől az örtoronynak két kapuja van, rácsajtókkal.

I. JELENÉS.

Gönczöl, aztán Délibáb, fenn az örtoronyban egy kürtös.

GÖNCZÖL. (Balról bejön, a vadászlak ajtaján bekopogtat.)

DÉLIBÁB. (Kinyitja az ajtót, kijön rajta.)

GÖNCZÖL. Isten jó nap, áldott nagyasszonyom.

DÉLIBÁB. Fogadj Isten. Mi jót hoztál, bátya?

GÖNCZÖL. Szépen kéretnek a gyalogos vitézek,
Engednéd meg nekik, drága jó nagyasszony,
Hogy elmenjenek a búzát learatni,
Nyolczadát adja a kazár munkarészben,
Megszerzik az egész téli szüleséget.

A lovasok aztán rendén elnyomtatják,
Ezek kilenczedet kapnak a munkáért.
DÉLIBÁB. Jól van Gönczöl apó. Mehetnek aratni.
A fegyvereiket rakják le majd amott,
Eminnen meg vigyék kaszákat, sarlókat.

II. JELENÉS.

Elébbiek, dárdások.

DÁRDÁSOK. (Bejönnek, az őrtorony baloldali kapuján bemennek, beviszik dárdaikat, ott lerakják, a jobboldali kapun meg kijönnek, kaszával a vállukon, vagy sarlóval kezükben.)

DÉLIBÁB. Hát marokszedőket nem visznek magukkal?

GÖNCZÖL. Az mind kitelik a kazár leányokból.

III. JELENÉS.

Elébbiek. Arató leányok.

ARATÓ LEÁNYOK. (Végig vonulnak, dalolva, vállukon gereblye.)

Két kalangya, egy petrencze,
Hány szem búza van ezerbe?
Valahány szem van ezerbe,
Annyiszor jussak eszedbe!²⁰¹

(Kimennek.)

DÉLIBÁB. De mért kezdik ilyen későn az aratást?

Máskor meg szokták a napkeltét előzni.

Vagy tán későn virradt, mért van olyan sötét?

GÖNCZÖL. Áldott nagyasszonyom, rosszul virradt manap,
Még most is harczol a nap a *markolábbal*.²⁰²

DÉLIBÁB. Ki az?

GÖNCZÖL. Nem tudhatjuk, még senki sem látta.

Egy fekete Isten: a nap ellensége.

Honnan jön? hol lakik? ki nem találhatjuk,

A mi áldott napunk nagy arany tányérját

Kikezdi fogával, harapja, úgy falja,
 Mind odább emészti, fényét elfogyasztja,
 Nagy fekete fejét közepébe tolja.
 Átkozott markoláb végkép betakarja.
 Egy fekete gömb függ nap helyett az égen,
 Egészen elfalta a fényes napunkat,
 De végre győz a nap, áldott tűzistenünk,
 Fekete rémistent lehányja magáról.
 Már félig ledobta, czudart, ki ez alatt
 Haragjában mérget csorgat a kutakba.
 Meg nem mondtam volna, hogy ha nem kérde-
 Mert a markolábnak csatája az égen [zed,
 Fényes napistennel, mindig rosszat jelent.

KÜRTÖS. (Kürtjébe fúj.)

GÖNCZÖL. (Felkiált hozzá.) Mit látsz onnan?

KÜRTÖS. Lovas csapat vágtat erre felé.

GÖNCZÖL. Milyen a szerszámuk?

KÜRTÖS. Semmiféle szerszám.

Se nyereg, se kantár. Szörin ülik a mént,
 Egyik kezükben csíd, a másikban pányva.

DÉLIBÁB. Ezek Jahel asszony lovas kísérői.

KÜRTÖS. Elöttük lovagol egy *dandalló*²⁰³ asszony,
 Hosszú haja lobog, fején arany abrincs.

DÉLIBÁB. (Megrettenve.) Jahel asszony jön ránk!

GÖNCZÖL. Nagyon megrezzentél.

DÉLIBÁB. Bizony, édes bátyám, inkább azt hallanám,
 Hogy a szélanya jön, zimankós viharral,
 Mint hogy Jahel asszony jön látogatóba.
 Ez a rémtündérek főfő barjaktára,
 Én sietek lisztet hinteni a szélbe.

(Bemegy a vadászlakba, szakajtót hoz ki s abból lisztet szór a levegőbe.²⁰⁴ Künn
 kürtszó hallik, paripadobogás, kutyaugatás, ostorpatogás.)

DÉLIBÁB. Gönczöl! Riasztasd el a komondorokat.

GÖNCZÖL. Azok is valami nagy baj jöttét érzik. (Kimegy.)

IV. JELENÉS.

Déliab, Jahel.

- JAHEL. (Jön jobbról, karikás ostor kezében.)
Mondhatom, szép őrég! Tizenkét komondor.
Hol vannak az örök? Hol a fegyveresek?
Hodály ez itten? vagy a vezér tanyája?
- DÉLIBÁB. Hozott Isten, Jahel. Ez Levente laka.
(Kezét nyújtja Jahelnek.)
- JAHEL. Hát a fegyveres nép? Mind a fülén alszik?
- DÉLIBÁB. Azok mind elmentek most búzát aratni.
- JAHEL. Aratni? A magyar daliás vitézek
A kazár buzáját mentek learatni?
Hátha az ellenség addig rátok ütne?
- DÉLIBÁB. Itt nincsen ellenség, se közel, se távol.
- JAHEL. Csodálatos ország! A hol nincs ellenség.
Itt tán a farkasok is korpával élnek.
Hát Levente hol van lovas csapatjával?
Azok csak nem mentek el búzát aratni?
- DÉLIBÁB. Levente az erdőn jár a czimborákkal,
Bölényre vadászik. Már hallám a kürtszót.
Elejték a vadat. Nem soká itt lesznek.
- JAHEL. Bölényre vadászik. Hadrontó Levente!
Hát ő sem talál már külömb ellenséget?
- DÉLIBÁB. Nekünk ezek a legrosszabb ellenségink
Fekete és rőt vad. Vetésink rongálják,
Gulyáink, ménesink összemarczangolják,
Irtó háborút kell viselni ellenük.
- JAHEL. Ehhez nem kell olyan vezér, mint Levente.
Se olyan vitézek, minők a *mándruczok*.²⁰⁵
Végezhetik ezt a bacsók, pakulárok.
- KÜRTÖS. (Kürtjébe fúj.) A vadászok jönnek.
- JAHEL. Egész diadallal!
Hozzák az elejtett bölényt társzekerem,
Mintha semmi másra nem volna az erő:

Aczél férfierő, mint vadakat üzni.

Ángyom, te mit sem tudsz a külső világról?

DÉLIBÁB. Mióta *csepeszszel*²⁰⁶ fejem betakartam,
A tüzhelyemen túl nincs nekem világom.
Szárnyaim feledtem, nem tudok repülni,
Otthonomban lakom s boldog vagyok benne.

JAHHEL. S ezt a boldogságot Levente is érzi?
Ah! A boldogság a férfisziv rozsdája!
Hajh a mi szivünket a baj fényesíti,
Köszörüli a vész, a könnyhullás edzi. [vagy?
Hány tavasz mult el már, hogy ilyen boldog

DÉLIBÁB. Négyszer láttam tavaszvirágokat nyilni.

JAHHEL. Annyiszor én vérző sebeket megnyilni.
Hajh, mi is arattunk: dült a rend előttünk;
De nem gabonafej: emberfej volt rajta!
Trágyáztuk a földet drága férfivérrel,
Vadásztunk, — nem vadra, hanem királyokra!
Te nem érted ezt, majd Levente megérti.

V. JELENÉS.

Délibáb, Jahel, Levente, Tahó.

LEVENTE. (Vadászöltözetben, medvebőr kaczagánnyal, gerely a kezében, fején
medvebőr süveg. Gerelyét Tahónak adja.)

DÉLIBÁB. (Levente elé siet.)

LEVENTE. (Megöleli Délibábot, arcát megcsókolja.)

DÉLIBÁB. Nézzed: itt van Jahel. Talán meg sem láttad?

LEVENTE. Mikor te vagy itten, akkor mást nem látok.

(Jahelhez megy, két kezét megfogja.)

Hozott Isten ángyom! Mi jót hoztál nekünk?

JAHHEL. Örömet is hoztam, keverve bánattal.

Régi mondás, hogy a magyar sírva vigad.

Árpád fejedelem küldött ide hozzád.

Izenetét hoztam, a mit majd elmondok.

— Négy éve mult annak, hogy magas Ungvárból

Elküldött Biharba nagy Marót csakánhoz,
Hogy megvedd a rokon kazár népnek szívét.

LEVENTE. Megtettem.

JAHEL. Úgy látom. Itten is maradtál.

Kibékítéd szépen magyart a kazárral.

Magad is békültél; haragot feledtél:

Drága Délibábnak szerelmes szeméért

Feledted Illangó szeme tüzelését,

A kiben az öcséd szép Tarkócz elégett.

LEVENTE. Ki tudna küzdeni halottal? — leánynyal?

DÉLIBÁB. Illangó meglakolt átoltott tüzéért;

Maga is elégett benne.

JAHEL. Azt is tudom.

DÉLIBÁB. Haldokló Tarkóczunk nem átkozta őtet.

Csak a csókjaira emlékezett vissza.

Nem drágállta éltét e csókok mézéért.

Azt kérte, egy sírba temessék el véle.

Egymás mellett vannak, egy sírban pihennek.

Virágot hullató bokor nőtt felettük,

Pacsirta, csücsörke énekel álmukhoz.

JAHEL. Jól van. Nem tépek fel sebeket, sírokat.

Mi elmult, porrá lett, a moha benőtte.

Csak az én sebem az, mely untalan vérzik,

Csak az én halottam, ki örökké feljár,

De erről sem szólok. Örömhírrel kezdem.

Egész rajával a diadalhireknek.

LEVENTE. Hallgatom áhitva. De elébb engedd meg,

Hadd tegyek rendet a vadászszákmányommal,

Mert annak sietős a dolga, nem áll el.

Tahó, jó hadnagyom, vited el a bölényt,

A *csamangók*²⁰⁷ rántsák le róla az irhát,

Feszítsék *paticsra*²⁰⁸ a fejét tömjék ki.

JAHEL. Jól sejtem a dolgot. Te ma nagy diadalt

Nyertél a nagy erdőn. Beszéd el te elébb

E nagy hős tettetted: Délibáb hadd hallja.

Egész ország dolga nem illeti őtet,
De mi veled történt, azt szívesen hallja.

LEVENTE. Biz az derék tusa volt, Jahel, mondhatom.
Mert ez lehetett a bölények királya.
Nem akadt vadász, ki ezzel szembeszálljon,
Legázolta ez a lovast paripástul,
Bozontos fejével viskókat szétdöntött.
Ez ellen szálltunk ki Csomborddal.

JAHEL. Süveddel?

LEVENTE. Süvemmel és kupás vadászczimborámmal.
Az erdő mélyében fölvertük a vadat,
Ebeink a bozót közül kizavarták,
Előjött bömbölve, szarvai hegyével
Tépte a pázsitot, recsegett a pagony.
Vérben forgó szeme kereste, kit vijjon?
Azzal neki rontott a Csombord süvemnek,
Csunya bakugrás közt ugratva feléje.
Csombord ráhajítá gombos kelevézét,
Az belefuródott a bika szemébe.
Ettől még dühösebb lett a szörnyű állat,
Szarvát a hánykódó mén szügyébe döfte,
Lovat lovasostul maga alá tiport.
Halálra gázolta volna mind a kettőt,
Ha én nagy hirtelen oda nem ugratok,
S gerelyem vasával fene bika nyakán
Épen a csigolyát találva, leszúrok.
Erre az felfordult s mind a négy csülkével
Ég felé rugdalva, kifújta páráját.

DÉLIBÁB. (Odasimul Levente keblére.)

JAHEL. Ez bizony hőstett volt, egészen érdemes,
Hogy megemlegessék — süved és a népe:
Hogy ily nagy veszélyből kirántottad őket.
Már most, ha nem unnád, engedd elmondanom,
Mit míveltek eddig a többi vezérek?

LEVENTE. A bundám, süvegem talán ne hallgassák.

(Délibábnak adja kaczagányát, süvegét.)

DÉLIBÁB. (Bemegey az átadottakkal a vadászlakba.)

JAHEL. A mint hadnagyaid, jó Öcsüb és Velek
Mén Marót csakánnak kevély üzenetét
Meghozták Árpádnak, a mi fejedelmünk
Rögtön elindítá három fővezérét,
Tast, Szabolcsot és az öreg Töhötömöt,
Hogy a kazár csakán földét behódítsák.
Azok él is végzék: első rohanásra
Elfoglalták a Nyírt a Meszes hegyéig.
Ostrommal bevették erős Szathmár várát.
Erős várat hánytak s vezérük nevéül
Nevezték Szabolcsnak: ő maradt úr benne.
— A miként te mondád kevély Mén Marótnak
Dölyfös válaszára, hogy arra szóval nem,
Csak kihúzott karddal lehet megfelelni.
Szabolcs megfelelt rá

LEVENTE. Igaz. Én mondtam azt.

JAHEL. Ezzel nem nyugodott meg az ősz Töhötöm,
Fiával, Horkával, áthágott Erdélybe:
A hogy most hét-hegyek-országát nevezzük.
Ott döntő csatában a dák nép vezérét,
Gyalu vajdát minden hadastól megtörte.
Magát is megölte vitézi párbajban,
Ki hű fegyvertársa volt Marót csakánnak.
Erdélyt székelj földig magának foglalta.
— Így felelt Töhötöm Marót válaszára:
A hogy te kimondád, hős fejedelemfi,
Hogy kihúzott karddal lehet megfelelni.

LEVENTE. Vezérek megtették, mi rájuk volt bizva.

JAHEL. Ám a fejedelem, dicső Árpád atyád
Sem hagyta a kardját rozsdátul meglepni.
Áthatolt a Sajón, átvádolt a Zagyván.
Bors vezér nevéül Borsodot nevezte.
Megtörte Nyitránál Czobor morva vezért,
Ellene támadott Szvatopluk tót királyt
Szétvert hadával a Dunába ²⁰⁹ ugratta.

Végre neki fordult összegyűjtött haddal
 Az ős ellenségnek, ki rég rováson volt,
 Kit te, hős Levente, legjobban ismerhetsz.
 Hős karodnak súlyát éreztetted véle
 Zalán vajda által vezetett bolgárnak ;
 Alpár nagy fenyérén találkoztak össze :
 Hajnaltól hajnalig tartott az ütközet,
 Árpád győzött, Zalán, a vajda elfutott.
 Tisza és Duna közt a magyar lett úrrá.
 — Így felelt meg Árpád fejedelem kardja !

— Hát a te csodákkal vemhes varázs kardod,
 Hős fejedelemfi, az égből esett kard,
 A hétszer kovácsolt, hét vízben edzett kard
 Minő új tetteket írt föl neved mellé ?

LEVENTE. Az én kardom pihent addig hüvelyében.
 — Nyugtalan hálótárs hüvelyben levő kard.
 Megannyi vérontó diadalmak között
 Nekem jutott a legnehezebb hadrontás :
 Egy testvér nemzetnek a meghódítása.
 Magyarok, kazárok egy nyelvet beszélünk.
 Csak a babonáink, szokásaink mások.

JAHEL. De gyűlölni való buja Mén Marótjuk.

LEVENTE. Fejedelme miatt nemzetet ne gyűlölj !
 Én is fölállítám dandárom karéjba,
 Kihívtam a kazárt a csatamezőre.
 Meg is jelent rendén, egész hosszú sorban
 — Hogy nyíllövésnyire érkezénk egymáshoz,
 Megkezdni kölcsön rokonvér ontását,
 Közbe jött az Isten : másképen akarta.

JAHEL. Isten? Melyik Isten?

LEVENTE. Magyarok Istene !

Elébb a Napisten eltakarta arczát
*Bakacsin*²¹⁰ felhővel, aztán ránk ereszté
 Szélistent, Vizistent, ránk zúdult a zápor,
 A ki lelankasztá tegzeink idegét,
 Messziről nem hordott halált a nyilvessző.

- JAHEL. Hát nem volt-e csídjé, kardja a magyarnak?
- LEVENTE. Volt csídjé, kardja is, kezébe is kapta,
Odarugtatott a kazár hadsor elé.
Akkor visszatorpant, mintha Guta csapta
Volna meg a karját, minden élő tagját.
— A kozár harczosok mind nők és leányok,
A kik nem paizszsal védelmezik maguk,
Hanem kérő szóval: «édes bátyám, ne bánts!»
- JAHEL. Átkozott csalárdság! Nőket vinni harczba!
- LEVENTE. A hogy a tegezhürt *alangyárrá*²¹¹ tette
Vitéz magyar népnél égből eső zápor,
Kemény szív úgy ernyedte el női könnyektől.
«Nem tudunk harczolni!» mondták a hadnagyok.
«A kardunk elfordul, ha asszonyt kell vágni,
Kelevézünk törik, ha magyar szót hallunk.»
- JAHEL. S ettől kezdve aztán nem volt több harczolás
Magyar és kazár közt: annál több *lakozás*.²¹²
Folyt a dinom-dánom: hisz itt jó bor terem.
A hegy tüze benne. Asszonyok, leányok
Szeme még lángolóbb, mind megolvadt benne
A kemény magyar szív.
- LEVENTE. Hát nem volt-e így jó?
Ha két erős testvér nem öl, hanem ölel.
- JAHEL. Te is a süveddel jártál bölényt ölni,
De hát Marót csakán hódolt-e Árpádnak?
- LEVENTE. Nekem Mahomedre fogadta esküvel,
Hogy a magyarokkal ellenséges vajdák
Segélyére soha egy embert sem bocsát.
- JAHEL. Így szokott játszani szavakkal a khalil.
Mondhatta bizton, hogy egy «embert» se küld el;
Mert hiszen az asszonyt nem veszik embernek.
De elküldé Zalán segélyére saját
Leánya, Szemőke vezetése alatt
Az egész őrpata asszonyi dandárát.
- DÉLIBÁB. (Jahel végső szavai alatt kilép a vadászlakból.)

Nem igaz! Nem hiszem! Téged elámitott,
Ki azt hiresztelé.

JAHEL.

Saját szemem látta.

DÉLIBÁB.

Akkor szemed csalt meg.

JAHEL.

Még tanút is hoztam,
Ki rá fog vallani, hogy Szemőke volt az.
Azt majd előhozom, ha mindent elmondtam.
— Magam is ott voltam Alpár vérmezején,
Nemzetem csapatja, a kabár had élén.
Hajdan az én férjem, Jellek vezette azt,
Mióta ő elmúlt, köztem és Jutócs közt
Osztotta meg Árpád a vezérség tisztjét.

LEVENTE.

Szólj! Mit tudsz Jutócsról?

JAHEL.

Hagyom utoljára.

— Azt a véres napot megelőző estén
Kócsagra sólymáztunk Jutócsal a parton.
Egyszer fejünk felett nagy vijjogva száll el
Egy szép fehér hattyú: úgy fénylett a napban.
«Nézd!» mond Jutócs, ott száll egy «fekete
hattyú!»

— Jaj neked! Jaj neked, ha te azt a hattyút
Feketének látod! Halál jöttét látod.²¹³

— Ő maga is érte éjje közeledtét,
Volt egy kedves íjja, mindig vele hordta,
Sok ellent, sok vadat lenyilazott azzal,
Azt most odadta a kis öcscsének, Zsoltnak
S a máknyi-makk ember²¹⁴ meghúzta kezével
Az íjjat s húrjával a nyilat ellőtte.

Majd megették, a kik látták, a vezérek.

«Legyen tied! Én már nem ajzom fel többet.»

DÉLIBÁB.

Ángyom! A két szemed tele van könnyekkel!

JAHEL.

Csak a portul van az. Letörlöm, nincs többet.

(Kezével megtörli szemeit.)

Hajnal hasadtával Árpád fejedelem
Megadatá a jelt: Lehel vezér kürtje²¹⁵
Végig riadt egyik égtől a másikig.

Bulcs, a Bogát fia, a turulos zászlót
 Kezébe ragadva, nemzetsége élén
 Megkezdé a harcztot,²¹⁶ utána a többi :
 Az ádáz ordítás fölverte a rónát,
 Porfelleg borítá a két harczos tábort,
 Melyben csak a szemközt jövőket láthattuk.
 Jutócs elől harczott, mélyen behatolva
 Az ellenség közzé : — a hány kardcsapása,
 Annyi halál ! Pajzsát nyergére akasztá,
 Baljával buzgányos kelevézt lóditott,
 Kivel az ellenség paizsát áttörte.
 S hol kemény sisakra talált, mely nem horpadt,
 Ottan foga közé kapta a szablyáját
 S tollas buzogánnyal zúzta a sisakot.

LEVENTE.

Mind tőlem tanulta ! Mért nem lehettem ott ?

JAHEL.

Dúlt az ellenben, mint mándrucz a gulyában.

Feje fölött láttam arany sast repkedni.²¹⁷

— Futott már a bolgár, pajzsát hátra vetve.

Tisza hullámában kereste mentségét.

— Ekkor a nyirfákkal benőtt buczkák mögül

Új ellenség támadt Zalán védelmére.

A kazár őrpata sereg jött elénk,

Veszedelmes csapat. Ki nem nyillal lő meg,

Hanem a szemével, testi búbájával.

Elöl két barjaktár lovagolt : az egyik

Hadjele egy arany kereket tartó kéz,²¹⁸Másiké szélkelep, szárnyas oroszlánnal,²¹⁹

Ezeket hordják a kazárok a hadban.

LEVENTE.

Úgy van. Ez mind az ő hadvezető jelük.

JAHEL.

Még több jelük is volt. Hajuk leeresztve,

Keblük feltakarva, úgy jöttek ránk szembe.

LEVENTE.

Épen úgy jöttek az én harczos népemre.

JAHEL.

S kiáltozák : «Bátyám ! Bácsikám ! Nem is-

LEVENTE.

A hogy velünk tették. [mersz ?]

JAHEL.

A hallott szavakra

Zavarba jött népünk. De a miket látott

Még jobban zavarta : napra jött bűbájak !
 Az őrpatak előtt lovagolt a tündér.
 Egész pompájában, mit Istentől kapott.
 Pongyola foszlányát varázsöv szorítá.
 Az is elárulta szívrontó szépségit.
 A nap is rásütött felhő szakadékból,
 Olyan volt, mint égből leszálló *hadnemtó*,²²⁰
 — Jutócs csak elbámult, mikor őt meglátta,
 Karja lehanyatlott fegyveres öklével.
 «No hát hol vagy Jutócs?» kiálta a tündér,
 «Itten jó az arád! én vagyok Szemőke!
 Eljöttem, eljöttem veled kézfogóra,
 Elébb kézfogóra, aztán menyegzőre!»
 S a mint kopjavesítés közelébe értek,
 Hangos kaczagással ráhajítá csidét.
 Jutócs nem emelte paizsát védelmül,
 A kelevéz vasa a torkát átverte,
 Jutócs holtan bukott alá a lováról.

LEVENTE. A villám csapja meg, a ki ezt tehette!
 JAHEL. A villám messze van! Én közelebb voltam.
 Engem nem zsibbasztott meg a tündér bűbáj!
 Odaröpítém a nyilam a szívébe.
 Abba az észrontó, kegyetlen szívébe,
 Nagyot sikoltott és úgy borult a földre,
 Hogy vőlegényének kézfogót nyujthatott.
 — Elhoztam az övét: nézd, Délibáb ángyom!
 Ráismersz-e benne Szemőke övére?

(Kaczagánya alól kihúzza az arab betűkkel himzett övet.)

DÉLIBÁB. Ráismerek.
 JAHEL. Ez a velem hozott tanu.
 Árpád diadalt ült Alpár vérmezején,
 De győzelme ára Jutócs halála volt.
 LEVENTE. S én akkor kupákat üriték Csomborddal.
 JAHEL. Négy fejedelembi négy dali legény volt.
 Három már elpihent, csak egy van még itt fenn.
 Négy között a legjobb : hadtörő Levente.

Mit gondolsz, mit izent Árpád fejedelem
Legdicsőbb fiának, legnagyobb hősének?

LEVENTE. Tudom mondatlanul. — Árpád fejedelem
Azt izeni nékem, Levente fiának:
«Attila öröke be van már hódítva,
Csak egy ország áll még ország közepében,
Ki magát nem vallja még Magyarországnak,
Bihar te reád néz. Siess meghódítani!
Hogyha a két tábor átall összecsapni,
Csak farkas-szemet néz egymással, ijjonva:
Akkor régi szokás vitéz nemzeteknél,
Hogy a két fővezér kel egymással bajra.
A melyik elesik, annak népe vesztes,
A melyik megmarad, annak népe győztes,
Legyen hát közöttünk biró a Hadisten.
Jó hadnagyom Tahó!

TAHÓ. (Előjön.)

LEVENTE. Hivd ide Csombordot.
Itt van a pagonyban, vadászlakomát ül.
Küldd az üzenetem hármas kürtfuvással.
Megérti; előjön: ő sürgette váltig,
Ócsárolt is érte, hogy én vonakodtam.
Vívjunk bajt egymással, döntsük el fegyverrel,
Ki legyen az ura szép Biharországnak?
Ma lesz hát a napja, hogy ezt elvégezzük,
Két tábor láttára megvívjuk a párbajt
Itt az örtoronyban, hol senki sem segít.
— Ma én őt megmentém szörnyű rút haláltól,
Itt vagyok: szebb halált kínálgatok néki!

(Elsiet a vadászlak ajtaján át.)

TAHÓ. (Balra el.)

(Künn hármas kürtszó.)

VI. JELENÉS.

Délibáb. Jahel.

DÉLIBÁB. Rossz dolgot végeztél édes ángyom, Jahel!
Szembeállítottad Leventét Csomborddal.

- JAHEL. Melyiket szereted jobban kettőjükből?
- DÉLIBÁB. Bátyám úgy szeretem, mint az életemet,
De Leventét jobban, mint a halálomat,
Az pedig közel van, jól érzi a lelkem.
- JAHEL. Ne féltsd te Leventét! Ne várd halálodat.
- DÉLIBÁB. Te a döntő bajjal Leventét rontád meg,
Ő nekem fogadta vas jegygyűrűjére
S a becsületére, annál is vasabbra,
Hogy a kardját ki nem húzza bátyám ellen.
S mit Levente ígért, Levente megtartja.
S hasztalan is húzná ki Csombordra kardját.
Azt a varázsgyűrűd sérthetlenné teszi.
Salamon királyod szerezte talizmán,
A ki azt viseli, annak vasalt testét
Se kard, se kelevéz éle meg nem sérti.
- JAHEL. Tudd meg hát a bűvös talizmánnak titkát.
Varázsgyűrű megvéd ellenség vasától,
De nem véd meg senkit saját fegyverétől.
Levente nem húzza ki kardját Csombordra.
Saját fegyverével fogja őt megölni!

(Egy hattyú repül át a légben, hangos kiáltással: «várj! várj! várj!»)

- JAHEL. (Lekapja tegzét válláról, puzdrájából nyilat von elő.)
Ahá! Megérkeztél varázstevő hattyú!
Várj! várj! várj! kiáltod? ugyan régen várlak.
(Czéloz, a hattyú után lö.)
Csak a szárnyát verte a nyilam körösztül.
Ez is elég rá, hogy ne röpüljön többet.

KÜRTÖS. (Fenn a torony ormán háromszor tülköl.)

VII. JELENÉS.

Előbbiek. Levente.

Levente. (Kijön a vadászlakból, harcznak öltözve, fején ezüst sisak, rárómadár szárnynyal, elől arcvédővel, vállán veres farkas kaczagány, oldalán kard, balkarján teknő

alakú paizs, azon a czimere: kéz, mely hétágu mennykövet szorít marokra. Felkiált a kürtöshöz:)

Jőjj le a toronyból, most én megyek oda.

KÜRTÖS. (A hátsó lépcsőn lemegy a toronyból.)

DÉLIBÁB. Búcsú csókot sem adsz szegény Délibábnak?

LEVENTE. A ki harcza indul, asszonyt ne csókoljon.

JAHEL. Nem viszed gerelyed?

LEVENTE. Majd lesz a másíknak.

(Indul a torony lépcsőin fölfelé.) [tesz?

DÉLIBÁB. (Kétségbeesetten.) Melyik hát az Isten, ki igazságot

Melyik az az Isten, a ki megoltalmaz?

Hol van? Égen? Földön? Napban? Fellegek-

Kit kétségbeesett imám ostromoljon. [ben?

Engem nem tanított senki Istent látni.

(Jahelhez.) Neked van Istened! Oh add nekem kölcsön!

Hogy megimádhassam: jőjj segítségünkre!

Ki embert teremtél és emberi szívet,

Tartsd meg hát az embert, ne tépd szét a szívet!

JAHEL. Az én Istenem az erős boszuálló

Jehova egy Isten, a ki megtorolja

Az apák bűneit késő unokákban.

DÉLIBÁB. (Leborul a földre.)

Oh föld, te Földisten, kit Hazának hínak,

Te, a kit megcsókolt haldokló Tarkóczunk,

Kinek elpanaszlá szíve nagy fájását,

Te édes, álló föld, légy bíró közöttük!

LEVENTE. (A torony párkányáról.)

Az lesz!

VIII. JELENÉS.

Elébbiek. Csombord.

Csombord. (Pikkelyes pánczélban, hegyes sisakkal a fején, melyről két oldalt lánczok függnek alá; balkarján

szivalakú paizs : azon a czimere, a szárnyas oroszlán ; kezében három hajító kelevéz, tompa végén forgó kelep-pel, oldalán görbe kard ; az őrtorony hátulsó lépcsőjén feljön.)

LEVENTE. Híttalak.

CSOMBORD. Eljöttem.

LEVENTE. Tudod mért híttalak.

CSOMBORD. Eb kérdi, eb bánja.

LEVENTE. Beszéljen hát a vas !

CSOMBORD. (A három kelevézt egymást után elhajítja Leventére, mind a három belefuródik annak pajzsába.)

LEVENTE. (Kihúzza a három kelevézt a pajzsából.)

Egyik kelevézed sem tört át pajzsomon,
Mostan mind a három az én kezemben van,
Visszahajíthatom ugyan mind a hármat.

CSOMBORD. (Kardját kihúzza, pajzsát védelmül tartja maga elé.)

JAHEL. Levente ! Ne kiméld ! Gondolj a boszúra !
Gondolj elemésztett három jó öcsédre !
Előtted álljanak Jellek, Tarkócz, Jutócs !
Kisértő lelkeik szálljanak karodba.
Saját gerelyvása áttör a varázson !

LEVENTE. De én nem öllek meg saját fegyvereddel.

(A három kelevézt lehajítja a torony tulsó oldalán.)

Kardot sem huzok rád. Fogadásom tartja.

JAHEL. Örült vagy ? mit tettél ? Magadat vesztéd el !

LEVENTE. Hanem azért kedves süvem Csombord, meghalsz !

(Két kézre kapja a pajzsát, neki rohan Csombordnak s azt letaszítja a torony tulsó párkányán.)

CSOMBORD. (A rárohanó Levente pajzsára csap kardjával, a kard kiesik kezéből, Levente taszításától alá hanyatlik, kevés idő múlva felkiált alulról.)

Levente ! Megöltél ! Kegyelmes uram légy
Majd a nap mezején !

LEVENTE. Nem én öltelek meg :

A föld anyánk ölt meg, az küldött halálba !

JAHEL. Hosanna! Hosanna! A Jehova ítelt!

DÉLIBÁB. (Térdelve.) A Földisten ítelt! Ő küldte halálba.

LEVENTE. (A torony magaslatáról messzehangzó szóval.)

A földet hittuk fel ítélő bíról:

Döntse el, ki híja ezentúl «hazának?»

Magyar-e, kazár-e? Döntse el, ki védje?

Ki szeresse? Dicső hírrel ki halmozza?

Magyarok! Kazárok! Ime megtudtátok

A Földisten erős, kemény ítéletét.

Ez a föld «hazát» ad annak, ki hont szeret.

«Sirt» annak, ki gyülöl és idegent imád!

(Künn mindig távolabb elhangzó kúrtriadó.)

IX. JELENÉS.

Levente, Délibáb, Jahel, Büvellő.

Büvellő. (Feljön az őrtorony hátulsó hágsóján, fején szürke fátyol, vékony fakó szövet burkolja termetét, hosszú bő redőkkel, öv gyanánt két fekete hattyúszárny szorítja át derekát. A mint följut a torony lonkájára, térdre ereszkedik s úgy csúszik Levente felé.)

JAHEL. Ki jön ott? Ki hágott fel most a toronyba?

BÜVELLŐ. Én vagyok, Büvellő. A halottam küldött.

JAHEL. Végre előttem vagy hát! Hogy megölhetlek!

(Tegzére nyilat tesz.)

DÉLIBÁB. (Mefogja Jahel kezét.)

Ne bántsá őt: jobban fáj most annak a szive,

Mint fájna, ha nyilad keresztül szégezné.

JAHEL. Angyalom sugallja, hogy jót tennék véle,

Látom őt, Urielt, itt a fejem fölött!

Rámutat: öld agyon, a míg meg nem szóllal.

Döghalál jön elő ennek a szájából!

LEVENTE. (Pajzsát Büvellő elé tartja.)

Ne félj! Megvédelek. Nem bánthat ez asszony.

BÜVELLŐ. Levente! Nagy vitéz! Bátyámat megölted.
 Haldokló szavával azt kiáltá hozzád:
 Kegyelmes uram légy ott a nap mezején,
 Vedd hozzá özvegyi siró könnyörgésem.
 Ne bánj vele ottan úgy, mint rabszolgáddal,
 Hanem úgy bánj vele, mint édes süveddel,
 Nézd, az örökségét elhoztam számodra,
 A talizmán gyűrűt, mely sérthetlenné tesz.
 Míg viselte, daczolt fegyverrel, villámmal,
 Csak a föld zúzhatta agyon leestében.
 Eztán te viseld ezt, te légy sérthetetlen,
 Engedd, hogy újjadra felhúzzam e gyűrűt.

JAHEL. (Felkiált.) Levente! Oda ne nyújtsd a kezed néki!

LEVENTE. (A kezét Büvellőnek nyújtja.)

BÜVELLŐ. (Hirtelen előrántja öltönye ránczai közül a törét s megsúrja vele
 Levente kezét.)

Itt fogadd a boszúm! Most már te is meghalsz!

Halálos méreggel van töröm itatva.

Én megyek Csomborddal, te sietsz utánunk!

(Elrohan a torony párkányához, hol Csombord lebukott s leveti magát a mélységbe.)

DÉLIBÁB. (Felsikolt.) Halálmérgező törrel szúrta meg Leventét.

LEVENTE. Halálos harapást ejtett a kezemen.

JAHEL. Mért nem szegeztem őt elébb át nyilammal!

DÉLIBÁB. Futok a férjemhez, a mérget kiszívom.

(Felfut a hágcsón az őrtoronyba, megragadja Levente kezét s a mérget kiszívja
 sebéből.)

LEVENTE. Hagyd el. A halált nem fordítod el rólam.

Csak magadat is elpusztítod miattam.

Minden idegem fáj, agyam lángol, lüktet,

Szívemet vasmarok szorongatja össze.

Paripámat látom felém közeledni

A megnyiló égből, a ki elvisz engem. —

DÉLIBÁB. Akkor engemet is együtt visz el véled.

JAHEL. (Felsiet Délibáb után a hágcsón a toronyba.)

Levente! Délibáb! Támaszkodjatok rám.

(Két karjával átöleli Leventét, Délibábot.)

LEVENTE. Te hős lelkű asszony, ígérd meg azt nékem,
Hogy halottan haza visesz hős apámhoz.

JAHEL. Bizony hazaviszlek.

LEVENTE. Délibábal együtt.

JAHEL. Mind a kettőtöket. Együtt, összefűzve.

LEVENTE. Elmondod felőlem a hős vezéreknek,
Hogy győzelmes harcban estem el hazámért,
Utolsó ellenét elébb agyonsujtám.

JAHEL. Végig hirdetem azt hetedhét országon.

LEVENTE. És azt is elmondod, hogy Délibáb hű volt.
A gyilkoló mérget sebemből kiszívta:
Engem nem tarthatott, maga is velem jött.

DÉLIBÁB. (Megtört hangon.)

«Nekem jusson hős Levente
Én együtt halok meg véle».

LEVENTE. DÉLIBÁB. (Lassan összeroskadnak, fejüket Jahel ölébe nyugtatva.)

LEVENTE. (Öklére támaszkodva.)

Aztán ígérd meg jól: szép *zomotort*²²¹ tartasz.
Együtt mindkettőnknek. A tokos lovamra
Felültetnek, kopjám kezembe szorítva.
Délibáb két karját nyakam körül fonva.

JAHEL. Ott leszek, úgy teszek. Magam látok mindent.

LEVENTE. Aztán közös sírba visznek le lóháton,
Nagy szál tiszafához jól odakötöznek,
Vezérek, hadnagyok száz nyillal átlőnek,
Úgy megyek ősimhez a nap mezejére.
Zászlóm ott lengeti kopja hegyén a szél.

JAHEL. Mind megteszik veled. Lesz ott asszonysírás,
A férfiak pedig vérrel fognak sírni,
Árpádtul elkezdve, arczuk meghasgatják.
Levágott hajfürtöt kezeidbe adnak.

LEVENTE. S aztán a hűséges hajadon leányok
Betemetik sírunk diófalevéllal,
Nagy halmot emelve, virágos pázsittal, [volt.
— Anyámnak mondd meg, hogy végső szavam ő

(Jahel térdére hanyatlik, meghal.)

DÉLIBÁB. (Levente nyakát átölelve, meghal.)

JAHEL. (Elbusongva.)

Így kell elmúlniok, kik nagyon szerettek,
Kik oly hivek voltak, a kik oly jók voltak!

(Kitörő indulattal.)

Rettenetes haza! Mennyi áldozatot
Követelsz még tőlünk, legnemesebb vérből?
Rettenetes haza szörnyeteg szerelme!

(Vége a 6. szakasznak.)

ÖTÖDIK FELVONÁS.

HETEDIK SZAKASZ.

Zomotor és nász.

Tájkép: Az alpári síkság, távolban a kanyargó Tisza, füzzel, fehér nyárfával benőtt partja; közepén egy halom közepébe épített czölöpsir, a minő látható Abauj megyében a hegytetőn. Elöl nagy kapuja van, keresztberótt gerendákból, nyitva. Felül befedetlen, a nap belésüt. Közepén egy nagy szál tiszafa felállítva, melynek hegyéről hoszú kétágú fekete zászló csügg alá. A sir két oldalt ki van pázsitozva, menetelesen. Körülötte huszonnégy magas rúd, melyekre lófejek vannak tűzve. Két oldalt a vezérek és Regehü, Jahel sátrai, mindegyikről fekete zászló leng alá.

I. JELENÉS.

Ijászok, leányok, örök, majd Jahel.

Gönczöl, Ijászok. (Egész csapattal a czölöpsir balján felállnak, puzdrával, tegezzel.)

Leányok. (Csoportban állnak a sir jobb oldalán, fejükön mákvirág koszorú, kezükben diófa ágak.)

Örök. (A sátorok előtt, kezükben dárda és kerek paizs.)

Jahel. (Jön balról, öltözete testhez tapadó fekete ruha, mely arany csillagokkal van ékesítve, fején fátyol.)

GÖNCZÖL. (Jön jobbról.)

JAHEL. Megtettem hát mindent, a mit megigértem
A haldokló hősnek, hű feleségének.
Itt van az áldozat ősi szokás szerint.
Az egész zomotor. Mindent elrendeztem,
Meggzegtem a saját Jehovám parancsát,
A ki megtiltja a halotti zomotort,
Csendes sírbatevést rendel a halottnak.
De ez a nap most a magyar gyászünnepe,
Mért nem vagyok férfi, hogy meghasíthatnám
Én is az orzámot és vérrel sirhatnék!

GÖNCZÖL. Mai zomotornál te vagy a gyász-anya.
Te fogadsz *dusnokot*, ²²² te indítod a sort,
— De nézd, egy új vendég jön ott teveháton.

JAHEL. Szürke gyászruhában. Kis lányt hoz magával,
Botra támaszkodik. Tán valami koldús?

GÖNCZÖL. Oh az nem koldúsbót. Fejedelmi csákány.
E gyászruhában is rá ismerek. Ő az.
Marót csakán, kazár nemzet fejedelme.

JAHEL. Mén Marót! Jehova! Még ide mer jönni!

GÖNCZÖL. Hisz ez a zomotor neki is ünnepe.
Az ő leányát is ma temetik itt el.

JAHEL. Fellegverő átkot kiáltanék reá,
Ki e mai szörnyű gyásznak okozója.
De azt a kis leányt nem ijesztem véle.
Eredj Gönczöl elé: vezesd ide őket.

GÖNCZÖL. (Kimegy jobbra.)

JAHEL. (Eléje megy Marótnak.)

Ide jutottál hát, satrapák kevélye!
Zsák ruhát vettél fel, hamut a fejedre.
Mindent elvesztettél: a földet és eget,
Kincseid, gyermekid. Csak árnyékok követ.
Vérnyom van utánad, tövis van előtted.
Sír a nyugalmad, feledés emléked.
Nem marad utánad, a ki megsirasson.

II. JELENÉS.

Jahel, Marót, Estilla, Gönczöl.

MARÓT. (Szürke öltönyben, fején szürke kalpag, fátyollal, kezében arany csákányfejű bot, tapogatózva jön, Estilla kezét fogva.)

ESTILLA. (Négy éves lányka, Marótot vezeti.)

MARÓT. (Gönczölhöz.) Hol vagyok, emberem?

GÖNCZÖL. Árpád udvarában.

MARÓT. Mondd neki, Árpádnak, a fejedelemnek.

Eljött Marót csakán erős Bihar várból.

A béke galambját hozza a kezében,

Utolsó *miringó*²²³ leányát, Estillát.

GÖNCZÖL. Árpád és vezéri most nagy sorban vannak.

Halottat kísérnek: nagy zomotor készül.

MARÓT. Ugy? ugy! A zomotor! Én is arra jöttem.

Nekem is van benne részem, felinél több.

De szemem homályos, felhő van előtte.

Boldog az asszony nép! Ha szemén felhő van,

Kisírja: zápor lesz, megszabadul tőle,

De az én felhőim nem ejtenek cseppet.

JAHEL. No hát itt egy asszony, a ki nem tud sirni!

MARÓT. Ki vagy te? Hogy hínak? Magas vagy, azt hallom.

JAHEL. Az én nevem Jahel. A míg király voltál,

Ellenséged voltam, ellened harczoltam.

Te az én véremben, én tiedben dúltam.

Mostan vak koldús vagy: add kezed, vezetlek.

(Mégfogja Marót jobb kezét.)

Majd én mondom neked, mit szemed nem láthat.

De várj: e kis lánynak nem való e látás.

Agyonrémitének e szörnyű szokások,

A kemény férfi szív vad gyönyörüségi,

Mikor bujálkodik az ő fájdalmában,

S hahotával kaczag facsaró kín miatt!
 — Beviszem Regehű asszony sátorába,
 Ott talál játékos társat, hozzávalót,
 Ők ketten játszanak, Regehű asszonynak
 Bánatát enyhítik gyermekcsevegéssel.
 Gyászoló anyának sátrában kell lenni,
 Míg fiát temetik. Szive ne szakadjon.

MARÓT. (Jahel kezébe adja Estilla kezét.)

Azért hoztam ide, hogy itten is hagyjam.

JAHEL. (Estillát kézen fogva bevezeti Regehű sátorába, balra, visszajő.)

III. JELENÉS.

A halottas menet.

KÜRTÖSÖK. (Jönnek legelői, gyászindulót fújva.)

HEGEDŐSÖK. (A kürtösök dalát kísérik hangszereiken.)

VITÉZEK. (Öblös pajzsait buzogányaikkal ütik.)

SIRATÓ ASSZONYOK. (Lebontott hajjal, ibolyaszín, barna, szürke öltözetben,
 végig vonulnak énekelve.)

Jaj! jaj! Elsötétült élő nap világa,
 Lehullott, elveszett nemzetünk virága.
 Oda reménységünk, oda hős Levente,
 A fagyos halállal esett szerelembe.

KÜRTÖSÖK. (Gyászinduló.)

SIRATÓK. Óh, hogy szerethettél a fagyos halálba?
 Ki szép asszonyoddal lehattél megáldva.
 Hogy kívánhattál a sötét sírba szállni.
 Kinek gyors paripán kellett harcra szállni?
 Volt jó sólymod, kutyád, mind elmennek veled,
 A mikor feltámadsz, melletted ott leled.

PECZÉREK, APRÓDOK. (Levente kutyáit, sólymát, vadászó szereit hozzák.)

JAHEL. (Maróthoz.) Itt hozzák előtte sólymát és kutyáit,
 Ivó serlegeit, vadászó szereit.

SIRATÓK. Ki forgatja eztán égből esett kardod?
 Ha te hideg kezed a csillagán tartod.

Oh jaj, jaj minékünk, hogy nem látunk többet
Soha nálad jobbat, soha nálad szebbet.²²⁴

CSATLÓSOK. (Levente pajzsát, kelevézét, tegzét, kürtjét, serlegét hozva végig vonulnak.)

(Az egész menet a sátorok előtt körül kerül a czölöpsírt.)

JAHEL. (Maróthoz.) Most a Tivatulus jön, a kikiáltó.

Aztán a kádárok, az áldozattevők,
Kik ma már huszonnégy fehér mént áldoztak
S azoknak a vérét a sirba bocsáták.

TIVATULUS. (Hátán párducz bőr, melynek feje az ő fejére van húzva, kezében rúd, melyre egy kardfogó kéz van tűzve.)

(A jobboldali sátorok előtt megáll.)

A nagy hős Levente búcsúzik tőletek,
Vezérek, hadnagyok, vitézi bajtársak,
Botond, Zoárd, Bulcsú, Csák, Bór, Ugod, Csaba.
Zombor, Csanád, Keve, Opopfarkas, Ogmánd,
Kulpon, Bojta, Ösöb, Uszubu, Kadisa.
Nem hajít már többé csideket veletek,
Nem nyargal köztetek többé gyors paripán,
Nem köszönt veletek többé vig áldomást.
Elvár maga után a nap mezejére!

KÜRTÖSÖK. (Riadót fújnak.)

TIVATULUS. (Kádár, horkáz elvonulnak.)

LEVENTE, DÉLIBÁB. (Lóháton, halottan. Levente balkeze kardja markolatán, jobbában a zászló rúdja, mely nyergéhez és kengyeléhez van kötve. Délibáb Levente nyakát ölelve két karjával, mögötte ül a nyeregen. Feje arany fátyollal letakarva.)

KÉT CSATLÓS. (Vezeti a tokos lovat.)

ÁRPÁD, VEZÉREK. (Felvonulnak Levente után, mindegyiknek egy seb látszik a jobb arczán.)

JAHEL. (Maróthoz.) Most vonul lóháton a halott mátkapár
Levente, Délibáb, híven egymás mellett.
Szálljatok! Szálljatok boldog másvilágba!

MARÓT. Látom! talán nem is élő szemeimmel.
Mégis látom őket, hogy mennek egymással.
Együtt, e világon túl, a más világba.
Áldásom reátok! Meg ne átkozzatok!

ÁRPÁD. Ki kiáltoz ottan? Ki az az ősz ember?

MARÓT. Egy vak koldús, meg egy országtalan király!

ÁRPÁD. (A vezérekhez.) Vigyétek a sírba legkedvesebb fiam.

Adjátok kezébe levágott hajfürtöm.

(Egy fürtöt hajából levág s ezt Levente kezére köti.)

CSATLÓSOK. (Bevezetik a mént a két halottal a czölöpsírba, visszajönnek, a sír kapuját a nyílás elé tolják.)

JAHEL. (Maróthoz.) Most bezárták a sírt nehéz kapujával.

Erre az ijászok kapják tegzeiket,

Száz nyillal átlőnek élőt, halottakat.

IJÁSZOK. (Nyilakat lőnek a czölöpsírba.)

JAHEL. (Maróthoz.) Most a hajadonok diófa levelet

S fejük koszorúit dobálják a sírba.

LEÁNYOK. (A kezükben tartott diófa ágakat és koszorúikat a sírba hajigálják)

JAHEL. (Maróthoz.) Végzik a zomotort a torló dusnikok.

Harcjátékot csapnak igaz fegyverekkel.

TORLÓK. (A czölöpsír két oldalán fokossal, buzogánnyal harcjátékot kezdenek halottképen elfeküsznek a sír két oldalán.)

ÁRPÁD. (Előre jön.) Ki ez az ősz férfi?

MARÓT. Nevem Marót csakán.

Bihar ország ura. Eddig ellenséged.

Eztán hódolt hived. Leszálltam sellyémről.

A porig leszálltam. Még lejjebb is szállok.

ÁRPÁD. Minket nagy csapások tettek egyenlővé.

MARÓT. A közös gyászfátyol borítja fejünket.

ÁRPÁD. Nekem négy hős fiam halt meg e hazában.

MARÓT. Nekem négy szép lányom és egyetlen fiam.

Most már nincs a kiért tartsam az országom.

Légy ura Biharnak, váramnak, megyémnek.

ÁRPÁD. Nem fogadom el már. Meghagylak urának.

MARÓT. De majd elfogadod, ha ráadást adok.

Még van egy csemetéd, büszke reménységed.

Nekem is egy lányom, épen hozzá illő.

Azt hoztam el velem. — Az ő kelengyéje

Legyen Bihar ország. Így tán elfogadod.

IV. JELENÉS.

Elébbiek. Regehű, Zsolt.

ESTILLA, REGEHŰ. (Kijő sátorából, Zsoltot jobbján, Estillát balján vezetve.)

ÁRPÁD. Hát a mit Halvaél mondott, mind igaz lesz?

LEHEL. (Árpád elé lép.)

Igaz lesz, fejdelem. Isten úgy tartson meg!
 Édes mindnyájunkat, mi magyar hazánkat!
 A mai zomotor gyászban kelő napja
 Legyen virradatja dicső jövődönnek!
 Egygyé lett az ország, nincs benn több ellenség!
 A mely kézzel dicső fiad sirba zártuk,
 Azon kézzel kicsiny fiad fölemeljük,
 S utánad jövődő fejdelemmé teszszük.
 S esküszünk, mint neked, ugyanoly hűséget!

HÉT VEZÉR. (Pajzsra ülteti Zsoltot s feje fölé emeli.)

«Nagyra szállj!

Hadra válj!

Kardnak állj!

Diadalmakra találj!»

REGEHŰ. S legyen e nap az eljegyzés napja.

HÉT VEZÉR. (A pajzst térdeire ereszti alá.)

REGEHŰ. (A pajzsra ülteti Estillát.)

Öleljétek egymást, tietek a világ.

ZSOLT, ESTILLA. (Egymást átölelik.)

REGEHŰ. (Jahelhez.) Egyik szemem búval, másik örömmel sir.

Mikor egy nép örül, anyaszív ne vérezz!

ÁRPÁD, MARÓT. (Egymás kezét szorítják.)

LEHEL. (A kürtösökhöz kiált.)

A zomotor után nászdalt kürtöljetek.

(Víg kúrtharsogás.)

LEÁNYOK. (Dalolnak.) Ne szomorkodj, légy víg.

Nem lesz ez mindég így.

Héj a ki megszomorít

Meg is vigasztalít.²²⁵

Halott táncz.

Kezdődik a halott táncz. A leányok a sír oldalán fekvő álhalottakat felemelik s körüllejtenek velük.²²⁶

REGEHŰ. (A két gyermeket karjaira veszi.)

JAHIEL. Átok kiáltás volt mindennapi imám!
 Átok volt hajnalban s a nap alkonyatán.
 De most áldásra vált. Jehova nagy Isten!
 Adj áldást e honra, erre a nemzetre!

ÁRPÁD. Magyarok Istene! Kit mindenütt látunk,
 Égben, földben, vízben, kezed munkáiban,
 Töltsd ki a te lelked erre a nemzetre!
 Századok százada lássa virágzását,
 A hányszor elbukik, annyiszor támaszd fel.
 Véd meg ellenségtől, véd meg önmagától!
 Takard be mennyeddel, földét gazdagítsd meg!
 Árpád dicső törzsét örökítsd meg rajta.
 Mig világ világ lesz, mig magyar magyar lesz,
 Uralkodjék benne időtlen időkig.

(Kürtriadó.)

(Vége.)

UTÓSZÓ.

Több, mint négy évtizede, hogy e művem alapeszméjét érlelem. Az első eszmecsirát Ipolyi Arnold «Magyar Mythologiá»-ja költötte fel bennem (1854); ösztönzőül szolgált Horváth Mihály «Magyarország története» (abból az időszakból, a melyben a tudós történetíró, mint politikai számüzött, Hatvani Mihály álnév alatt adta ki művét), melyben azon adatot találtam följegyezve, Biborbanszületett Constantin császár után, hogy Árpád fejedelemnek négy fia volt: Levente, Jellek, Jutócs és Tarkócz.

Levente (kit a görög írók Liuntinnak neveznek) már akkor, midőn Etelközben időztek a magyarok, hires hadvezér volt, ki a görög császár szövetsége mellett diadalmas hadjáratot viselt Simeon bolgár uralkodó ellen.

És e négy legény fia közül Árpádnak egyik sem örökölte a magyar fejedelemséget; hanem a legifjabb Zsolt (Zoltán, Zulta), a ki már Magyarországon született.

A kazár csakánt (chagan) Marótot a magyarok «Mén» melléknévvel tisztelték meg, soknejűsége miatt. És ennek a soknejű uralkodónak, a magyarok honfoglalási művelete végén szintén csak egy gyermeke maradt, leány, gyermekkorú, mint Zsolt.

Ezt a két gyermeket kötötte össze házassággal a két fejedelmi apa, a midőn a két rokon népet egyesíté; a gyermek leány öröksége lett a kazár tartomány. Marót már akkor élete utolsó éveit járta.

Milyen megrendítő nagy családi drámának, mennyi hős-

költeményi epizódnak kellett közbejönni, hogy az új honalapító esemény bekövetkezzék!

A honfoglalás harcza a tulajdonképeni Magyarországon legtovább tartott a magyarok és kazárok között. Ezekben a harczokban kellett Árpád és Marót ivadékainak egymást elpusztítaniok.

Erre a tényre vezetnek bennünket a kútforrások. A «mi-ként?» a költő divinatiójának a feladata.

A legelső kérdés az volt, hogy *mi* voltak a magyarok ezer év előtt?

Meggyőződéseim, mindenünnen elvont tanuságokból megerősült tudatom azt feleli erre a kérdésre, hogy a magyarok ezer év előtt is magyarok voltak, mások nem is lehettek.

Én ugyan teljes elismeréssel adózom mindazon tudós kutatóinknak, kik fáradságos utazások árán, kitartó tanulmányozással, helyszinen szerzett ismeretekkel a magyarokat távol égaljak lakóival rokonságba hozni törekeshnek. Mellemre tett kezekkel hajlok meg a nagybecsű ethnographiai adathalmaz, az összehasonlító nyelvészet szólajstromai előtt; néma bámulattal tekintek úgy a finnugor, mint az uralaltáji és turk nyelvcsoportokat megállapító teoriákra, de minderre csak azt mondom, hogy «*eppur si non muove!*» A magyarok nyelve mindig magyar volt s semmi irányban meg nem mozdítható.

Hogy a magyarok Árpád honfoglalása idejében török nyelven beszéltek volna, lehetetlennek tartom. Hiszen kevéssel később már írott nyelvemlékkel birunk a halotti bucsúztatóban. Hogy lehetett volna úgy elfejteniök száz év alatt az ősi török anyanyelvet, hogy abból semmi se maradjon fenn, még csak az országnak egy félreeső zugában sem? S ki tanította volna őket meg a magyar nyelvre, mely egy és ugyanaz a Duna és Tisza mentén és a Székelyföldön?

Ha a magyar helységek neveit sorbaveszszük, azok között alig találunk egy-két török hangzásút, azok is a

török hódoltság emlékei; valamennyi mind magyar hangzású.

Hogy a görög írók «turkok»-nak nevezik Árpád magyarjait, az nem bizonyos, hisz Géza király idejében is turkoknak nevezték, a mikor már bizonyos volt magyar létük. A németek sem hitták őseinket magyaroknak, hanem «Hungern»-nek. A magyarok népe azért épen úgy nem volt «török», mint nem volt «koplaló». Visszatorlásul aztán a magyar is elnevezte a teutont «német»-nek, a mi egyértelmű a «hungern» szóval «ném-ett». Gúnyneveket adtak egymásnak, a mik rajtuk maradtak. Mai napság a francia hadseregben «turkok»-nak nevezik az afrikai benszülöttek csapatjait, pedig egy török síncs köztük.

A görögnél épen úgy lehetett a magyar elnevezése «turka», mint a magyarnál a hellen neve «görög». Még manapság sem línak bennünket semmi idegen nyelven «magyar»-nak, a legtöbbnek az alphabetjéből nem is lehet kiszorogatni ezt a szót. Még a régi jó barátunk, a lengyel is, a kinek pedig van az alfabetjében «gy» betű, úgy hí bennünket, hogy «venger».

Tovább másfélszáz évnél tanyáztak az igazi törökök itt Magyarországon, a mikor már a magyar nyelvnek irodalma, nyomdai terméke, prédikátori széke volt, — és elementek innen, a nélkül, hogy tiz magyar szó ragadt volna rájuk: a török ajk még csak ennek a névnek «magyar» a kimondására sem idomult soha; annak az most is «má-dzsár». A két nyelv között nincs semmi amalgama, mely őket vegyülésre birja.

De még több lehetetlenség is tolakodik ítéletünk elé, mely a nyelv kérdésen kívül utját állja Árpád magyarjai török voltának. Azóta, hogy Mahomed próféta az Izlám vallását megalkotta, háromszázhatvan év mult el Árpád hadainak Pannoniába jöveteléig; ha törökök voltak, akkor Izlámhitűeknek kellett lenniök. Arra pedig nincsen eset a világtörténetben, hogy török nemzet az Izlám hitét elhagyta volna, s felcserélte volna mással, de különösen a

pogány vallással, napimádással, tűzáldozattal. Se adat, se monda, semmi hagyomány nem tartotta fenn nálunk a török papok elnevezéseit, ellenben a táltosok és gyulák pogány papneveit.

A nagynevű görög történetíró «szabadságkedvelőknek» nevezi a magyarokat, erről tanuskodik minden krónika, hagyomány, és ezer éves tapasztalás. Soha a törököket az alkotmányos szabadságérzet nem háborította, a török nemzet világhódító hatalmát mindenkor a vak engedelmesség képezte. Ez nem változhatott meg Pannonia levegőjétől.

A legrégebb kútforrás azt az adatot erősíti meg, hogy a magyarok áldozataiknál fehér lovat öltek le, annak a husát megsütötték, fellakomázták. A töröknek tiltva van a lóhús eledele, annak csak a hasított körmű és kérőző állat van ételül engedve.

Hogy tehát egy győztes, honfoglaló erős nagy nemzet, a legyőzöttek kedvéért, elhagyja a *nyelvét*, a *vallását*, a *szokásait*, az *életmódját* és a *kedélyhangulatát*, ez a hihetetlen föltevések legmerészebbike.

De épen úgy nem találok semmi alapot a török nyelv-rokonság antagonistái, a finnugor nyelvtudósok föltevésére.

A milyen őszinte tisztelettel viseltetem azon érdemek iránt, melyeket nyelvbuváraink a tudományos világban a finnugor nyelvek és azok fentartóinak ismertetése körül szereztek, annyira nem találok magamat arra indítva, hogy e néptörzsek nyelvében a magyar nyelv rokonát ismerjem fel.

Maga a ragozás, a grammatikai szabályok találkozása nem bizonyítja azt be. Ép oly kevéssé egyes szavaknak a finn, vogul, osztják, votyák, zürjén, csuvasz, cseremiszi nyelvekben a magyar szavakkal gyakran nagyon is erőszakolt értelmi közössége. Hisz a tót nyelvben több százra megy azoknak a szavaknak a száma, melyek a magyar nyelvben otthonosak, azért semmi komoly tudós a magyar nyelvet szláv idiomának nem tartja.

Nem fitymáló büszkélkedés indít e megtagadásra. Hiszen a finn nemzet legnagyobb tiszteletemnek tárgya, — mely két milliónyi lélekszáma mellett az óriási orosz birodalomba beékelve, nemzetiségét ősi jó tulajdonainak, általános műveltségi fejlődésének, harczias erényeinek, csoda szorgalmának segélyével fentartani képes, melynek tudósait, költőit, sőt politikusait a legnagyobb rokonszenvvel kísérik; — de a mellett a finn népnek egész nemzeti jellege, szokásai, hajlamai annyira elütnek a magyarokétól, hogy ez eltérést csak nyelvének különbözősége múlja fölül. — A világirodalomban is számottevő naiv néphős regéje, a Kalevala pedig annyira idegenszerű ránk nézve, hogy mi azt átérteni sem tudjuk.

A Kalevala regéjének megalkotásához az északvidék hosszú ködös éjszakái, csodás légmeteórijai, a láthatáron végigsikló sugártalan napja, tüzfényben ragyogó éjhajnalos ege, fekete felhő alakjaival, varázsszerű zörejével, s a rémséges hótöltsérek tomboló bálványalakjai kellettek, de még inkább kellett az ezekből istenalakokat képező népkedély; míg a magyaroknál nemcsak a tüneményes égi csodák hiányzottak, de hiányzott a népkedélyből az istenalak-képzés hajlama. A magyar nép az égbolton a csillagoknak és csillagképleteknek csupa emberien felfogható neveket adott, az éjszark körül forgó csillagképletet elnevezte «Gönczöl szekérének», a tejutat Csaba vezér «hadak utjának». Az ősmagyar nem isteneket hozott le az égből, hanem a maga hőseit vitte fel az égbe.

A finn nemzeten kívül emlegetett ugor népcsalád törzsei kisebb-nagyobb tömegekben Észak-Oroszország és Ázsia határtalan pusztáin elszórva, mind igen érdekes népfajok lehetnek, méltók a népismertető tudósok tanulmányaira; de az a kevés, gyéren összéböngészett szó, mely nyelvükben a magyarhoz hasonlít, nem elég a rokonság megállapítására, míg testi és lelki mivoltuk vadonnat különbözik a mi népünkétől.

Nem a szegénységük, nem a csekély számuk, nem az

alantas műveltségi állapotuk indít e véleményadásra. Zárjel közé teszem s mellékesen említem fel az idevonatkozó adatokat. (A vogulok 28, az osztyákok 32 ezer lélekszámot tesznek, az utóbbiak a világ legpiszkosabb népfaja, holott a magyar népnek legkiválóbb jellege a tisztaságszeretet; a zürjének száma 83 ezer, ezek kereskedéssel foglalkoznak, ezért Észak-Oroszország zsidóinak nevezik őket.) De hát én a szegény atyámfiait meg nem tagadom, sőt ha a csalhatatlan tudományos világ egy népesaládba soroz bennünket, a rokonságot is elvállalom, de azért határozottan állítom, hogy a magyar és finnugor nyelvek között azonos eredet *nincs* és nem volt soha.

De még azzal az állítással nem érem be, hogy «nincs», hanem azt is be fogom bizonyítani, hogy «nem is lehet».

*

A magyar nyelv alakult a jóhangzás és összehangzás szabályai szerint, a hogy semmi más nyelve a kerek föld művelt népeinek. Ugyanegy szóban mély és magas magánhangzók nem fordulnak elő, csak ritka kivételképen. S ezt a szabályt követi a ragozás is. Az a, o, u nem kerül össze e, ö, ü-vel. Az «í» középhangúnak vétetik, de a ragozásnál ennek is szabálya van, a szerint, a hogy rövid (pontos) i, vagy hosszú (ékes) í képezi az egy, vagy két tagú szógyököt: például «sziv», ragozva «szivem», «szív», ragozva «szívom», — «hiv» — «hivem», — «hív» — «hívom», — «ír» — «írok», — «ír», (gyógyszer) «ire» (Csaba-ire). «Nyir» — «Nyirség», — «nyír» — «nyírás», ugyanaz a szó ékeztve és pontozva egészen más szót jelent.

Némely nyelvújítónk nagyot vétett e szabály ellen, a midőn a magyar helyesírásban az i, u, és ü magánhangzóknál az ékeztést merőben kiküszöbölte, holott az ékezés a szavaknak az értelmét megváltoztatja. «Kutat» mást jelent, mint «kútat», «tur» és «túr», «zuz» és «zúz», «nyul» és «nyúl», «tüz» és «tűz», «füz» és «fűz» mind különböző értelemmel bír.

Azt is mulasztásnak tartom, hogy írott nyelvünkben nincs kifejezve külön betűjeggyel a beszélt nyelvünkben használt közép «è», a mit a szeged-kecskeméti, valamint a székely népajk rövid «ö»-vel, a sopronvidéki «ie»-vel jelez. — Két nyelvtudósunk, Gyergyay Ferencz és Vadnay Rudolf figyelemreméltó munkái rámutatnak e hiányra; Szinnyei József tudós barátom Tájszótára igyekszik e hiányt pótolni. Holott a közép «è» szintén különböző értelmet ad a magyar szavaknak: «eszem» mást jelent, mint «észem», — «hegyes» (vidék) «hëgyés» (eszköz), «derék» — «dërek», «terem», — «terëm», «szemét», — «szëmét» (Aranynál «szömét». — «Makáma... te midőn sorsod szömét összehuzza, Vidám arczot akkor ölt»).)

Az ikes és nem-ikes igék ragozási szabályainál ismét merőben mellőzték nyelvújító tudósaink a népnyelv által követett jóhangzási módszert. Megcsináltak két Procrustes-ágyat, az egyikbe az ikes, a másikba a nemikes igéket tették, aszerint vágták le a lábát s húzták rá a ragot. Holott a magyar népajk nagy gonddal kerüli ki a *hasonló* mássalhangzók halmozását s e szerint cseréli el a ragozást. Ha a nem-ikes ige sziszegő mássalhangzón végződik, sohasem ragozza azt a sziszegővel: «ás, vés, néz, hoz, ráz, haboz, keres, idéz, tesz, vesz, vigyáz» után nem ragozza «ásasz, vécesz, nézsz, hozsz, rázsz, habozsz, keressz, idézsz, teszesz, veszesz, vigyázsz», hanem veszi az ikes ige ragozását: «ásol, véssel, nézel, hozol, rázol, habozol, keresel, idézel, teszel, veszel, hibázol». Ez így hangzik jól s a jó hangzás a magyar nyelv első kiváltsága. Ellenben az ikes igék ragozásánál ismét ugyanazon elvet megfordítva alkalmazza a népajk. Ha «l» vagy «r» magánhangzó van az «ik» vég előtt, oda a nem-ikes ige sziszegő ragasztékát teszi. «Telik» után nem jön «telel», hanem «telsz», — «válík» nem «válol», hanem «válsz», — «nyílik», — «nyílsz», — «nyúlik», — «nyúlsz», — «elmúlik», — «elmúlsz», — «érik» nem «érel», hanem «érsz», — «porlik» nem «porlol», hanem «porlasz», — «romlik» nem «rom-

lol», hanem «romlasz». («Romlasz, magyar nép!») Ime a klasszikus költő is a magyar népajk kivételes szabályait követte. Nem ártana e kivételt figyelembe venni a magyar tudományos akadémia helyesírás szabályainak újból megállapításánál.

Az egész világon nincs nyelv a magyaron kívül, melyben az ékezés (accentus) különböző elhelyezése, vagy elhagyása az értelmet megváltoztassa. Felhozom például ezt a szót «arat», ez ékezés nélkül németül «er mäht», a második hangzón az ékkel: «arát», «die Braut» (accusativus), az elsön az ékkel, «árat», «den Preis», mind a kettőn, «árát» «seinen Preis». A versirási prozódia is azt az állításomat igazolja, hogy a magyar nyelvben az ékezés és a kettős betűk a magánhangzók hosszú kiejtésénél mellőzhetlen szabályt képeznek: úgy hogy szabályszerű hexametert a klasszikus ó-görög és latin nyelven kívül csak a magyaron lehet írni; a többi európai mívelt nyelvek hexameterre kerepelő zshivaj, de nem metricus vers.

A magyar népajk nem tűri a mássalhangzók halmozását; idegen szavaknál a kezdő kettős hangzók elé magánhangzót illeszt: «scholá»-ból így lesz «iskola» «Stall»-ból «istálló», «Stéphanos»-ból «István». Míg a szláv nyelv épen a mássalhangzók ropogtatásában keresi erejét: némely szóban egy magánhangzó sem fordul elő: «szmrt», «vfk», «Szrb». A német nyelv is a mássalhangzók halmozásával jellemzi alkotását: idegenből vett «p» betűvel kezdődő szavakat megélesít egy közbetett «f»-fel, «Pfaff», «Pfeffer», «Pfau», «Pfründe», «Pfingsten». Egy emlékezetes német mondatot jegyeztem fel egy vezérczikkből, mely így hangzik: «man begreift leicht, welch' lästiger Gast ein Papst in Haft ist». Hány éves korában képes e mondatot egy gyermekajk utána mondani?

Míg ellenben a magyar idiomában egy kész gyermeknyelv szótárát leljük, a mit mindenütt megtalálunk, a hol csak magyar gyermeket magyar anyák és dajkák ringatnak.

A magyar nyelvnek ezen sajátosságai már a bölcsőnél kezdődnek. A magyar gyermek már az első gagyogásánál saját szavakat használ, melyekkel első kívánságait, szemléleteit ki tudja fejezni s ezekben már mind észlelhető a magyar szóalkotás szabálya.

Saját magát nevezi «babá»-nak, a feje «botó», ha nagyobb lesz «buksi», a keze «kacsó», a lába «bábó», az orra «czicze», a foga «kuszkus», az ételt híja «pápi»-nak, mikor eszik «papál», ha enni kér «hámhám»; az itala «tütü», a tápláló emlő «cziczi», a tejet mondja «titi»-nek, a kalácsot «kácsi»-nak, a tűz neve «zsizsi», a sipkája «süsü». A leüléskor «csücsül», a lefekvéskor «tentél», s «csicsíjját» vár, ha ringatást kíván. «Csócsit» kínál, ha csokol, «pacsit» ád, ha kezet nyújt, «pá» a szava, ha köszönt, tompa «a—a», ha figyel valamire, éles «á—á» a megtagadó «nem», — «dádá», ha kér valamit, haragos «dádá», ha meg akar valakit veretni; «kukucs» a hamiskodó kacsintása, «suny» ha elbujik, «huss» a futásra biztatása, — «ásimási» a táncztipegése, «hottó» a térden lovaglása. — A mitől fél, az «mumus», a mi szép, az «csecse», a mi rút az «be—e». A sirása «düdü», a fülbesugása «susu», «jajaj és jujuj» a fájdalom és ijedtség szava; ha fáj valamije, az «bibis» s ha viszket, az bizonyosan «bósa». Ha valakije elmegy, az «táttá», ha valami elveszett, az «csincs», ha valamihez nem szabad hozzá nyúlni, az «kacsi!» A tréfás veregetés «dobi dobi», az érzékenyebb «paczi paczi», az ugrás «hoppá», a hasraesés «nyekk», a hátraesés «totty», a mutatás «nini», a bűz «piha». Az emberek, állatok számára is saját szavai vannak: az apa «tata», az anya «nyanya», az éltés nő «nenne», a férfi «bácsi», a fitestvér «bá», a dajkája «dada», a szolgáló «pila». Az állatvilágból a ló «czoczó», a tehén «böcze», a borjú «boczi», a kutya «tyutyu», a macska «czicza», a tyúk «pipi», a kacsza «lili», a lúd «zsiba», a galamb «tubi», a malacz «pocza», a disznó «csocsa», a nyúl «muczi», a bárány «bari». Ha híja a kutyát «pisz-

pisz», ha a macskát kergeti. «sicz!» ha szárnyast kerget, «hess».

A hallott hangok megkülönböztetésére is van a gyermeknyelvnek több kifejezése: «bumbum» a dob, «czini czini» a hegedű, «csingilingi» a csengetyű, «dúdi» az ének-lés, «búböcze» az állatbögés, «pú» a lövés. Hát még a neveknek gyermeki édnevekké idomítása.

Meglehet, hogy ezt a «babanyelvet» nem a magyar gyermekek találták fel, hanem az anyák és dajkák. — De hát ezek honnan vették? S hogyan lehet, hogy a hol csak magyar gyermekek ringanak bölcsőben, mind ugyanezt a becsező nyelvet beszélik? Hisz ezt nem tanítják iskolában. Ezeket a szavakat csak a tájszótárunkban találjuk feljegyezve, abban a kincses házában a magyar élőnyelvnek, melyet Szinnyey József tisztelt író társam, egy egész csoport nyelvbuvár közreműködésével mint élő bástyát emel a magyar népnyelvnek minden idegen és rokon nyelv inváziója ellen, egybegyűjtve a tájszólamokat, a mikben az óriásgyermek, maga a magyar nép a maga különleges eszmekörét, felfogásait kifejezésre juttatja, a melyben ötven kifejező szót találunk az ütésre, verésre, hatvanat a járásra, futásra, s melyeknek megfelelő szótárát a világ semmi más nyelvében meg nem találjuk — még az osztyákban sem.

Hogy csak a menést jellemző szavakat soroljam elő, melyeknek legtöbbször más európai nyelven csak hozzá tett melléknévvel lehet kifejezni: a járásra általában «megy, jár, jön, járkál», a különböző lassúbb, vagy tétova járásra «ballag, kullog, vegyeg, csoszog, koszrog, czammog, sompolyog, tipeg, toppog, ván-szorog, botorkál, libeg, lejt, mászkál, sétál, ödöng, lézeng, révedez, tébolyog, bódorog, cselleng, ácsorog, ögyeleg, barangol, csatangol, tekereg, csavarog, kószál, kóborol, lépeget, bujdosik, hátrál», — huzamosb járásnál «czafol, baktat, inal, talpal, gyalogol, kutyagol, eblábol»; — gyors járásnál: «fut, szalad, lohol, nyargal, vágdat, rohan, suhan,

robog, iramodik, nyomakodik, csörtet, dobog, kalimpáz, elszelel, elillan, uszul, veselkedik». Hol vannak ezek a török és finnugor nyelvekben?

S ez az általános nyelvalakulási szabály az, mely a magyar nyelvet minden más nyelvtől merőben különbözvé teszi. Ez az, a mi lehetlenné tesz minden rokonságot akár a finnugor, akár a török nyelvekkel; a mely lehetlenséget grammatikai szabályok és egyes szavak hasonlóságai át nem hidalhatják.

Másik jellemző különössége a magyar nyelvnek az, hogy egyetlen szóból a ragozás által egész mondatot tud alakítani, a mit semmi más nyelv utána nem csinálhat. Ez a szó «láthattalak» németül «ich habe dich sehen können», — «megszerettelek», — «ich habe dich liebgewonnen». — Egy regényemben van egy négy igéből álló mondat: «küldtek, jöttem: — hínak, megyek». Ez németül így adatik vissza: «man hat mich gesendet, ich bin gekommen: — man ruft mich, ich werde gehen». Franciaul ugyanez: «on m'avait envoyé, je suis venu: on m'appelle, je m'en vais». Mig latinban ugyanazt négy szó adja vissza: «mittebant, adveni: — vocant, ibo». Az eszméknek ily rövid, de teljes értelmű kifejezése adja meg a magyar nyelvnek klasszikus alakzatát. — A pusztázó ugor nyelveknél a ragozás a nyelvalkotás alsóbbiságát jelzi; a magyarnál ellenben ez fölény: — ez a nagy különbség közöttünk.

Ezeknek a nyelvsajátságoknak az összevetése vezet engem arra a meggyőződésre, hogy a magyar nyelv épen úgy elkülönítve magában áll, mint a magyar nemzet maga, s hogy ez a nyelv ezer év előtt is magyar volt, mint volt az Árpád vezette nemzet.

A magyar nyelvnek kiváló sajátságai, kifejezésekben bővelkedő volta, szavainak idomíthatósága, értelemkifejezési helyessége azok a tulajdonok, melyek velem együtt egy korban támadt költőtársaimnak s azoknak élén Petőfinék, Arany Jánosnak lelkében azt a világot támasztot-

ták, hogy a magyar népnyelvet, a maga egyszerű, érthető, erőteljes kifejezéseivel az irodalom s a költészet nyelvévé lehet, sőt szükséges emelni, annak a szabályait kell elfogadni és alkalmazni, a fenséges eszmék voltát is egyszerűségben kifejezni (a mi nem egyértelmű az irodalmi nyelvnek *parasztirussá* aljasításával) azzal együtt minden idegen szójárást, mondatfüzést, sőt eszmejárást is a magyar irályból kiküszöbölni, s kiváltképen a *magyar humort* a miben a magyar népnyelv, népélet, népkedély oly kiválóan gazdag, tovább keresni azon az uton, melyen Gvadányi, Csokonai, Vörösmarty, Kisfaludy Károly és Fazekas előttünk jártak. — Talán értünk el vele valami sikert.

És daczára annak, hogy kiejtés dolgában a magyar nyelv a legtöbb változatosságot mutatja fel, a tiszta írott nyelv, a szegedi, a székely, a palócz, a dunántúli, a hiencz, a csángó, a kalotaszegi, a balatonvidéki negélyek szerint (mert egyébnek nem lehet azt nevezni), mégis elkülönített, magyarázatra szoruló dialektus fajtát sehol sem képez, minő például a franczia «*langue-d'oc*» tájnyelv, melynek már manapság egész önálló irodalma van és tudományos egyletei léteznek, melyek azt terjesztik a «*cigaliers*» és «*félibres*» elnevezések alatt, külön jelvényekkel, czimerekkel s nyelvtudósoknál szokásos elkese-rült lelkesedéssel; vagy a minő a németeknél a «*platt-deutsch*». A székely, a csángó népdalok értelme, helyesírása ugyanaz, a mi a Szeged és Csallóköz vidékieké, csak a magánhangzók kiejtése változik.

Abban pedig erős a hitem, hogy ha a magyar nemzet szellemi bajnokai, tudósai, költői, a magyar nyelvet továbbra is oly buzgalommal, oly istenhlettel tehetéssel fogják művelni, mint századunk utóbbi évtizedeiben, ezt a mi édes anyanyelvünket a jövőben az európai művelt nyelvek magaslatára fogják emelni. Kövessük az aranyjelmondatot irodalmi téren is, melyet esztergomi bazilikánk hirdet: «*Quæ sursum sunt, quærite*». Ha már őseink

emlékét nem kereshetjük Ninive és Persepolis palotáromjai között, legalább ne keressük Ázsia szemétdombjain.

Midőn arra a meggyőződésre jutottam, hogy őseink e honba beköltözésük idejében is magyarok voltak, az a nehéz feladat állt előttem, hogy azt a szójárást, kifejezést, beszédmodot kitaláljam, mely ezer év előtt dívhatott náluk. Rövid mondataik lehettek, a mik gondolataikat világosan kifejezték. A magyar nyelv nem tűr közbeszúrt tételeket (incisum) — mik a német nyelvben megkívánatnak, annyira, hogy némely összetett phrasisnak a végén három verbum regens tolja előre egymást.

Nem volt szabad egy újkori szót, még kevésbbé idegenből kölcsönzöttet a beszélő alakok szájába adnom, kivéve egy pár olyan szót, minőt a görögökkel, persákkal, szlávokkal érintkezve már akkor is elsajátíthattak. Ellenben fel kellett használnom a régen bevett ősmagyar szavakat, a miket a maguk megkövetelt helyén alkalmaztam, a hol a szövegben önmagukat magyarázzák, s melyeknek jegyzeteimben urát tudom adni. A hol pedig magam csináltam idegen szó helyébe magyart, annak is jogot tudok szerezni. Kútforrásaim voltak Ipolyi Magyar Mythológiája, Szinnyi Tájszótára, a Tudományos Gyűjtemény, Orbán Balázs Székelyfölde, és a Népmondák; azon kívül Kőváry, Király Pál, Kandra Kabos, s több tudósunk iratai.

A magyar nép kedélyhangulatát igyekeztem kitanulni népdalgyűjteményeinkből, a mik Erdélyi János, Arany László és Gyulai Pál, Kriza és Kálmán Lajos könyveiben valódi kincstárrá vannak felhalmozva. Ugyanazokból igyekeztem kitalálni a tartalomnak és dictionának, valamint a danáknak megfelelő igazi magyar ritmust. Többnyire a rimtelen alexandrinus formát választottam hozzá, mely közvetíti, barazdolja a verselést a prózával. Tündéries jeleneteknél használtam a rövid trochæusos sorokat, miket Vörösmarty is alkalmazott Csongor és Tündéjében; néhol azonban az előadás a jámbusos versalakot követte.

A nyelv, a kifejezések, a formák technikájában magammal tisztába jövén, második feladatomban volt az ősmagyarok ezer év előtti testi alakját, szellemi belsőjét, uralkodó jellemét, viseletét, közmíveltségi fokát felfoghatóvá tenni.

A történetírás, a hagyományok, a régészet elég kiindulási pontot nyújtottak e feladatnál. Történelmi alapú munkánál a fantázia csak kiszínezni tud, de alakokat rajzolni nem képes; mert a mit a képzelem vázlatoz, az mese, nem történet. A történelemben pedig még az írott adatnál is súlytvetőbb a valószínűség, s ennek a megtalálásához az elvonás, abstractió vezet.

Hogy az ezer év előtti magyarok erőteljes, harczokban gyakorolt, a pusztázó élet viszontagságaiban edzett alakok voltak, az bizonyos. Harczmódjukat, taktikájukat híven adja elő az egykorú nagyhitelű történetíró.

Hogy nemzetüket száznolcz nemzetségre osztották fel, kétségtelenné teszi a családi élet, a patriarchalis rendtartás bevett szokását.

A többnejűséget másokban kigunyolták, maguk közt nem túrték, a mi világosságot vet erkölcsi életükre. Az idegen történetíró feljegyezte róluk, hogy hadjárataik alatt az ostrommal elfoglalt városokban a női erényt soha meg nem sértették.

Még egy ethikai bizonyítékot kell felhoznom a magyar nemzet ősi önállóságára. Ez a családi életet jellemző elnevezése a családtagoknak, a minő semmi más nemzet nyelvében nem található. «Apa és anya» mindenütt megvan, de a magyarnál a rokonok elnevezése: «bátyám», — «öcsém», — «néném», — «hugom», — «süvem», — «ipam», — «napam», — «menyem», — «vőm», — «nászom», — «nászasszonyom», — «ángyom», — «mostohám» mind olyan, az egész magyar családi életet ismerető szavak, a minőket a magyarok senki mástól nem kölcsönözhettek; ezeket nekik még a keresztyénség előtti korszakból kellett átörökölniök. A latin, germán nyelvekben ezek a fogalmak csak összetett szavakkal fejezhetők

ki: «Schwiegertochter, Belle fille», a keleti soknejű családeletben pedig a fogalmakat is nehéz hozzájuk megtalálni.

Vallásuk az elemek tisztelete lehetett: tűz, víz, föld és szél, s a mindeneket éltető nap, a hold, a csillagok. Áldozataikat tüzhalmokon, források mellett tartották, a hogy ezt már az eltiltó keresztyén királyok rendeletei bizonyítják.

De a mellett más vallás iránt sem voltak türelmetlenek; a Messiás és Mózes hitét követhette közöttük akárki; a bálványokat hagyták bálványoknak. A keresztyénség első századaiban is megvolt még a Székelyföldön Bálványosvár (Arx idololatriæ), csak azIzlám volt előttük kipécézett hit. Papjaiknak, táltosaiknak fizetést adtak s azt még sokáig «Isten savának» «Karcz»-nak hitták.

Fejedelmüket szabadon választották s annak hűséget esküdtek, de viszont a fejedelem is hűséget fogadott nemzetének, a «napvágás»-sal megerősítve s az alaptörvények kölcsönös megtartásának fogadását nevezték «szer»-nek. Elfogadták a jövődőre nézve az öröködési dynastia elvét, még a gyermek Zsolt idejében, a kinek trónja már volt, de még palotája nem volt hozzá.

Külső viseletüket kitalálni engedi azon adat, mely szerint a magyarok sisakot, pánczélt viseltek, sőt lovaikat is vérttel látták el, *szügyelővel*. Pánczéljuk bivalybőrből lehetett, rézzel kiverve, az előkelőknél pikkelyes vért, lánczból fonott ing. A bőr «melledzöt» most is viselik télen a magyar férfiak. Sisakjuknak hátul kettős lemezszárnnyal kellett kitoldva lenni, hogy a két *varkocsot* takarja, a harmadik az *üstök*: elől volt. A szlávok hajviselete különbözött az ősmagyarokétól, a tótok azt csimbókba bogozva viselték, elől homlokukra fésülték, szemöldökig nyirva, míg az izlamhű kazárok a hajukat perzsa módra gyöngy-sorokkal ékesíték, a Mózes-hitű kabarok pedig hosszan vállig ereszték, kenőccsel *asztirozva*. Erre a megkülömböztető hajviseletre féltékenyeknek kellett lenni a ma-

gyaroknak, a mire utal egy régi magyar adatgyűjtemény,* melyben feljegyeztetik, hogy I. István király a pogány módra áldozókat hajuk levágatásával fenyegette meg.

Ruházatuk otthon, asszonyaiktól szőtt vászonból, gyapjuposztóból, daróczból, állatok kikészített irhájából telt ki. Azt a vezérek arany és ezüst boglárokkal, fityegőkkel ékesítették, kik az orosz és lengyel uralkodók békeszerző ajándéku küldött selyem és bársony kelméit is öltözetükre használták. De a férfi öltözetek általánosan ki voltak himezve tarka virágokkal, sohasem madár s más állat alakokkal, mint a szláv fajoknál. A bunda nem hiányozhatott náluk s vezéreknél, hadnagyoknál az nemes nyest, medve, farkas, rókabőrből telt ki, a közrendnél báránybőrből s ez mindig fehér volt, csak a gallér fekete.

Gömbölyü, rézveretes bivalybőr paizst viselt a közharcos; a tekenőalakú akadályozta volna az íjászatban. Emezt csak a vezérek hordhatták, a kik paizsukon címérüket viselték.

A tegez és nyil félelmes fegyver volt a kezükben, mely előnyt adott támadásaiknak, s futásra fordított hadrendben is jó sikerrel használható volt. Lóhátról hosszú íjat, minő a jelenkori szigetlakóké, nem használhattak, azért a magyarok kéziíjjainak vagy összerótt ökörszarvakkból, vagy aczélból kellett lenni, a minek megvonása kemény karizmokat föltételez. Kardpengéik híresek s messze földön keresettek voltak.

Régészeink állítása szerint a magyarok kardjai egyenesek voltak, a görbe kardokat csak a törökökkel való harcokban fogadták el. Ennek ellene mond az ezredéves őskiállításunkban, a sirbeli ereklyék közt felmutatott görbe kard, de ellene mond az egész magyar vitézkedési rendszer. Az egyenes kard szúrásra, a görbe kard vágásra való, s a magyarnál mindig az utóbbi képezte a viaskodásban

* Szent Heortokrates 22. l.

való előnyt. Nyilvesszőiknek fája vasfából készült (talán tamariszka? de inkább somfa) s annak a hegyét «csíd»-nek hitták (a kelevéz horgas pengéjét szintén). Puzdrájuk, a miben nyilaikat hátukon viselték, szattyánbőrből volt, néhány még ma is látható, megnézni való munka. Épen úgy a nyergük és kantárjuk is remeke a nyereggyártásnak és szíjgyártásnak.

Hogy sarkantyút viseltek, azt sirleleteink bizonyítják, annál fogva sarut kellett hordaniok, mert bocskorra a sarkantyút nem lehet felverni, de a lovon harcizolás módja is ezt követelte. Egyik kézben a paizs, másikon a kelevéz, kard, buzogány, vagy mindkettőben a kéziíj, ilyenkor a kantár nem vezette a lovat, hanem a sarkantyú.

Nyergüknek nem volt terhelője, (egy terhelő csattot sem találni az ősi sirokban), mint a hogy nincs manapság a hortobágyi csikósoknak. Ezért hihetetlen az az állítás róluk, hogy nyereg alatt porhanyították volna a húst, hisz azzal mind tönkre tették volna lovaiknak a hátát, nem is maradt volna az ott, valamennyinek «porba esett volna a pecsenyéje». Ellenben fel van jegyezve az ősmagyar hadászok élelmezésének módja. Ez is ugyanaz, a mit most is követnek a hortobágyi lovasok (a kik valóságos mintaképei az ezerév előtti magyaroknak, kik azóta semmi más fajjal nem keveredhettek). Ezek a konczokra darabolt húst elébb megabálják, aztán, ha tél van, kifagyasztják, ha nyár van, megszáritják a napon, a karám tetején, s azt viszik magukkal tarisznyába rakva. Az olasz kútforrás (Silvoni) szerint a száritott húst elébb apróra zúzzák, azután üstben felforralt vízbe hányják, abban porhanyítják. Nyers szalonnát eszik a magyar, de nyers húst soha semmi időben!

De már most arra, hogy ilyen viselettel, fegyverzettel, vértézettel ellátva, viseljenek hosszú hadjáratokat, okvetlenül kellett magukkal hordani egész csoportozatát a tanult értelmes iparosoknak, kézműveseknek: timárok,

szücsök, vargák, takácsok, szüresapók, fazekasok, fegyverkovácsok, sőt filigránmunkát végező ötvösök, rézöntők, aztán a tegez-, nyíl-, nyereg-, kantárgyártók, ideghúrtekerők szabad osztályának kellett a harczoló magyar néppel együtt járni, sőt az is fel van róluk jegyezve, hogy őrlő malmuk is volt. S hogy ezeknek a műhelyeit, szerzőségeit hosszú vándorúton együtt szállíthassák, tömérdek szekérre volt szükségük s ezeknek előállításához nagyszámu «faragóra» és kovácsra. S a négykerekű szekér már magyar találmány, Olaszországban még mai nap is a kétkerekű *corricolo* járja. S hadjáratukban a szekerekből várat alakítottak.

S midőn a kézműiparnak ily kifejlett fokon kellett náluk divni, bizonyosra vehető, hogy saját írásjegyekkel is bírtak s el lehet fogadnunk, hogy ezek azonosak az őszékely írásjegyekkel. Hogy ilyenekkel kellett bírniok, bizonyítják a két századdal később azoknak használatát eltiltó törvények.

Hogy ezek a betűjegyek egyszerű rovásokból álltak, az föltehető, hisz két pálczajegynek meg két félholdjegynek az összeállításából huszonnégy írásjegy könnyen összehozható, a miket az ősmagyarok négyszögre faragott pálczákra róhattak fel a hagyomány szerint.

Hogy Ázsia felől kellett jönniök, bizonyítja az, hogy Árpád Zalánnak tizenkét tevét küldött ajándékba. Azokat nem hozhatta Észak-Oroszországból, Pannoniában sem találhatta.

Egészen eredeti nemzeti szokás a kar-sebzés, vércsorgatás a közös serlegbe, (a székelyeknél a Sándóúr nemzetségtől örökölt szerecsendió kehely) a szövetségkötésnél, — a fejedelem paizsra emelése, — a föld, víz, és fű kívánás, hódolat jelül.

Hogy tenger mellékéről kellett jönniök, azt bizonyítják a tenger fogalmával összekötött régi magyar szavak, miket sem idegenből nem vehettek, sem az új honban nem szerezhettek, mint maga a «tenger» (a mit nem vehettek a jakut

«tengiz»-ből), a «vitorla», «hajó», «árbocz», «kormány», «öböl», «zátony», «örvény», «hullám», «sirály», «kagyló», «czápa», és a «fövény». A szárazföldöt a magyar «homok»-nak nevezi, a tengerpartot «fövény»-nek.

Az Árpádkori magyarok beköltözését a hazába összefüggőnek tartom az Attila hagyomány emlékeivel. Nem fogadhatom el költözködésük indokául a bessenyők rájuk nehezkedését. A bessenyők történetéről, hol laktáról kevéssel tudunk többet a semminél. Tudósaink: Hunfalvy, Jerney, Vámbéry nem világosítanak fel bennünket arról, hogy mi volt és hová lett ez a hatalmasnak nevezett nagy nép alig több, mint egy század lefolyása alatt. Ha épen csak a nyugtalan szomszédság kényszerítette volna Álmos magyarjait sátorfaik fölszedésére, mehettek volna fölfelé Ázsiába, egész a termékeny Amur vidékig, a mihez, a hogy elköltözött a közelmúltban a félmilliónyi kalmuk nép, a kievi diadalmas hadjáratuk után egészen nyílt útjuk volt. Teljesen valószínűtlen, hogy ugyanazok a magyarok, a kik egy évtized alatt a bolgár, morva és orosz nemzet ellenében diadalmas hadjáratokat viseltek, épen a sehol meg nem található bessenyő nemzet elől futottak volna világtalan világig. Maga a «bessenyő» név is újabbkori szerzemény, régi történeti műveink úgy nevezik őket, hogy «paczinacziták», — a későbbiek «pecsenyégek»-nek. Ethnographusaink pedig oly alaposan elbánnak velük, hogy utoljára nem lehet kitudni: székelyek voltak-e, vagy kunok, vagy palóczok, de mind Magyarországon telepedtek le. S ezek kergették Árpádot?

Árpádnak elhatározott szándékkal kellett Európa nyugatja felé venni az irányát, hisz alig mult kétszáz éve, hogy Magyarország területén az avarok (várkunok) uralkodása összeroskadt, kik közel kétszáz esztendeig birták e földet, szintén Attila öröksége jogczimén, s tetteiket a világtörténet lapjain fenhagyták, itt létük nyomait czölöp-váraikban, miket a népajk «avarülés»-nek nevezett el. A hagyomány szerint a Kárpátokon átkelésre ösztönző

sasok, a vezérlő fehér szarvas, a turul madár legendái összetalálkoznak a vezér által előre küldött kikémlők tudósításaival, a «hét vizek országának» áldott termékenységéről, a Kárpát hegylánczolon túl, úgy, hogy a hagyománynál erősebbnek kell tartanunk a kiszámítást az újhon foglalásnál. Azt is kitudta Árpád kémei által, hogy az egész területet, melynek most Magyarország a neve, Erdélyt is beletudva, egymás nyelvét nem értő, egymással ungorkodó néptörzsek tartják gyéren megszállva, marahán, morva, bolgár, dák, német, keverve itt rekedt, vagy bevándorolt magyar-rokon kazárral, székelylyel, palóczczal, várkunnal és jászszal, a kik fölött a fenhatóságot elnyerni az erős magyar népnek majd könnyű szer leend.

A krónika mondja, hogy midőn a Dunán átkeltek, s Etele városát birtokukba vették, a kinek nemzetségéből származott Árpád vezér, dal és zene mellett nagy vígassággal lakmározának. Innen küldte ki Árpád két hadseregét öt vezére alatt a dunántuli tartomány meghódítására, kik az adriai tengerig hatoltak.

A zene és dal iránt is kellett érzéknek és hajlammal lenni a régi magyaroknál. Priscus Rhetor a hun király Etele udvaránál énekeseket, hegedősöket talál, kik a hősök viselt dolgait zengedezik, a hegedősök, mesemondók «csácsogásait» a honfoglalás után két századdal később tiltják be a hitbuzgó keresztyén királyok. A zenét «igrecz»-nek hitták, hangszereik voltak a kürt, furulya, tilinkó, hegedű, koboz: a tárogató későbbi, a czimbalom, brúgó, csimpolya, már idegentől vett kölcsön, ámbár az utóbbi magyar neve «duda» azt engedi hinni, hogy ezzel is tudtak bánni a magyar harcös néppel együttjáró nyájörök, a kiket «hídó» legényeknek hitták. A bohóczkodást azonban akkor is bízták az idegenre, miként később Markalf és Beczkó idejében.

Babonáik, képzelmi világuk gazdag mezőt tár fel népmondáinkban, miket a már említett gyűjteményeken kívül Kandra Kabos, de legfőképp Ipolyi Arnold Magyar Mytho-

logiájában találunk, úgy szintén a későbbi boszorkány-perekben s a magyar «Szent Heortokrates»-ben. (Ez utóbbiban az általános tűzkioltásról.)

Az Emős anyáról és Álmos fiáról szóló mondát ép úgy nem engedhetjük elvitatni, mint a hogy nem engednék a rómaiak utódai meghazudtolni a Romulus és Remusról s azoknak farkas dajkájáról szóló néphagyományt, a hellenek az Iliást, s a biblia hívei az ott található természetfölötti csodákat.

Minthogy őrlő malmot is használtak az ősmagyarok (a minőhöz hasonlót valamennyi ugor néptörzsnél egy utazó sem jegyzett föl), annálfogva őrléshez való kenyérpótló növényekkel is kellett ismeretségüknek lenni. *Árpát* a serkészítéshez, *zabot* a lótenyésztéshez rendes műveléssel kellett termesztetniök, a zabkenyeret hitták «abraczipónak», a köles, mint emberi tápszer, késő tavasszal vethető s korán aratható lévén, malmon meghántva, emberi emlékezet óta kedvencz eledele volt a köznépnek, mint fordított kása. A gabonatermelést sokkal korábban kellett ismerniök a magyaroknak, mint a még most is folyvást nomadizáló népfajoknak, s ha két hasonlító szó kerül össze, azt amazoknak kellett ezektől kölcsönözni.

Azonkívül gyűjthették rendes földművelés nélkül a rozsnokot, csenkeszt, (harmatkása, jóízű eledel, vizes helyen magátul terem) a tönkölyt, alakórt (buzafajok), tarbúzárt, csóré-árpát, héla-zabot, sulymot. Asszonyaik termesztették a káposzta család gyorsan fejlődő répa fajtáját, a nélkülözhetlen hagymákat, és az Erdélyben most is kedvelt barabolyt, a csicsókát. A néphit szerint magát a káposztát is a magyarok hozták be Ázsiából («Káp-hozta»), a melynek fejes fajtáit a rómaiak utódai még most sem művelik. Azonkívül termesztetniök kellett a kendert, lent, komlót, mákot, füszerül ürmöt, tormát, tárkonyt, kaprot.

S minthogy az öltözetek kihimzéséhez színes fonalakat és szironyokat használtak, kellett ismerniök a festő buzért, csüllenget, borbolyát, vérfürtöt, égerfa bingóját, ércz-

festékekből használhatták a rézhegyekből előtörő kék gáliczot, a zöld rézrozsdát, barnának a vasrozsdát. A hímzések kedvelt czifrái, a szekfű, a rózsa, a granátalma szintén ázsiai flórára vallanak, a rózsát (római neve előtt, a görög neve «rhodos») hitták csipkének, a granátalmát «szerelemalmájának». S a mindenütt pompázó tulipánt nevét talán épen Ázsia adta kölcsön Európának: a név annyira keleti s oly kevésbé nyugoti hangzásu s mellékneve «Gessneriara» épen arra utal, hogy nagy későn lett Európában meghonosítva, a mikor az már minden magyar szürgalléron pompázott, míg a nyugati diszitményeken a lilium uralkodott.

Mentül jobban belemélyedünk az emlékekbe, ezer év előtti őseinknek megjelenése annál jobban kidomborul képzeletünk előtt. A tények beszélnek.

Tény az, hogy az Árpád alatt beköltözött száznyolcz nemzetség, a hozzájuk csatlakozott kunokkal egyesülten, mindegyik a saját hét vezérének kormányzása alatt oly tekintélyes hadsereget állított síkra, várvivő ostromgépekkel ellátva, mely azon korban döntő hatalmat képezett. Különben lehetetlen volna, hogy a honfoglaló magyarok rövid öt évi időköz alatt, tehát csaknem egyszerre Erdélyben Gyalu dák seregét, a tót felvidéken Czobor hadát, a Duna-Tisza közt Zalán egész bolgár nemzetét, a Vértesben Szvatopluk morváit, Temesben Gládot megtörhessék; s ezzel egyidejűleg Marót csakánt Biharban folytonos ostrom alatt tartsák; még egy kalandvágó dandárt a Balkán-félszigeten is csatangoltassanak s a mellett még egy tartalék sereget is készen tartsanak, magukkal hozott családjaik, kézműveseik, nyájaik megvédésére s az újan épített várak, Munkács, Szabolcs, Csongrád megszállására.

Hogy ily sokféle ágazó hadjáratot Árpád fejedelem oly rövid idő alatt, egyetlen balsiker esete nélkül, teljes diadallal hajtott végre, ez is tény s tanúsága nagy hadvezéri tehetségének. Az is feljegyzett adat, hogy minden, nagy czéljának útjában álló, idegen fejedelemhez előbb

követeket küldött, kik annak szövetséget ajánljának, s egyúttal a helyi viszonyokat, az idegen nép haderejét kitanulják.

Tény, hogy a legyőzött ellenséges fejedelmek előkelőit, kiket vezérei foglyul ejtének, szabadon bocsátá s váraikban, birtokukban meghagyta, a mi viszont államférfiai bölcseségét teszi kétségtelenné. Kivételt csak a bolgárok képeztek, a kiket törzsökös országuk határán, a Dunán túl üzött.

Tény, hogy Árpád nemzetének alkotmányos kormányformát adott, hogy az országot nem csak elfoglalni, de célszerűen felosztani és organizálni is tudta.

Tény, hogy nem csak gyors előnyomulású hadseregét mozgósította, de vele együtt a hozzá tartozó egész pereputyot, asszony, gyermek, cselédnépet, nyájakat, gulyákat, földmívelő jobbágyokat magával hozta, a kik a hadsereget követve, annak élelmezését, fegyverrel ellátását lehetővé tették és így az őshazában nem maradhatott senki, a kihez a honfoglalók visszakivánkozzanak.

(Julián barát regéjét a háromszáz év múlva felfedezett Volga-vidéki ősmagyarokról tisztán a képzelet szüleményének tartom.)

Az is tény, hogy a honfoglalás befejeztével Árpád négy legényfia közül egy sem volt életben; mert az itt született gyermek Zsoltot emelték a vezérek a fejedelmi paizsra.

Milyen fenkölt léleknek, milyen vaskemény jellemnek kellett lenni annak az atyának, a ki ennyi áldozatot tudott hozni a megalkotott hazáért! Árpád egy élő ércszobor, a kinek még a dobogó szive is aczél.

De a történelem bölcsészetének még ebben a fejedelmi gyász tényében is a messzeszámító világszellem intéző kezét kell feltalálni.

A magyarok Istene (a hogy mi nevezzük) nem engedte, hogy ismétlődjék ugyan e hazában a hun nemzet catastrophája, melyet világhódító diadalai után, az egymással

versenygő Etelefiak testvérgyilkos harca semmisített meg. Az Isten-kéz letörülte mind a négynek a nevét a történelem lapjáról. Adott helyettük egy ötödiket, a kit már e haza földje csókolt meg születésekor s választott számára rokonvérből való társat.

Olyan momentuma ez a magyar nemzet történetének, mely egyfelől alapot vet a világtörténelembe játszó jövődőknek, másfelől a megragadó drámai és idylli jelenetek képét idézi képzeletünk elé, a mit felélénkítenek a hajdan-kor tündérekkel együttélő mesealakjai.

Legyen nekem megbocsátva, hogy ez a tüneményes korszaka nemzetünk életének engemet egész életemen át arra csábítgatott, hogy azt képzeletem segélyével láthatóvá tegyem s hogy e csábításnak életem alkonyán engedtem.

Talán jön még utánam nagyobb idők szülte, jobbanlátó szellem, a ki azt, a mit én gyöngé kézzel alkottam, megteremti erősebb kézzel!

Budapesten, 1897. Aratás hó 18-án.

Dr. Jókai Mór.

JEGYZETEK.

- ¹ Ipolyi Arnold. Magyar Mythologia.
- ² Erdélyi tájszó, a Szent Anna tava közelében levő hegyi ingovány.
- ³ Varázsszer, szerelemgerjesztő philtra. Ipolyi.
- ⁴ Somogyi tájszó. Tudományos gyűjtemény, Barnapiros arczú
- ⁵ A fejedelemfi czíme. Ipolyi.
- ⁶ Az áttért keresztyének jelvénye. Heortokrates.
- ⁷ Kóborló. Ipolyi.
- ⁸ Sajátom: A sárkánymesék ólom szerűje után.
- ⁹ Tájszó. Nehéz fojtó lég. Tudományos Gyűjtemény.
- ¹⁰ Régi szó: miasma. Ipolyi.
- ¹¹ Egymással harczoló hegyek. Ipolyi.
- ¹² Oltár. Ipolyi.
- ¹³ Általános tűzkioltás. Heortokrates. A keresztyénségre áttért magyaroknál ez ünnepség «nagy» szombat napján tartatott, a mikor minden tüzet, még a templomi gyertyákat is kioltották, azután tűzkővel új tüzet gyújtottak, annak a parazsát szétosztották.
- ¹⁴ Mintáját látni gróf Zichy Jenő Ázsiai utleirásában.
- ¹⁵ Régi szó: ébren.
- ¹⁶ Örtűz. Ipolyi.
- ¹⁷ Mennyboltozat. Zsoltár.
- ¹⁸ Hasztalan időtöltés. Közmondás.
- ¹⁹ Csavargó. Ipolyi.
- ²⁰ Sokat tudó. Ipolyi.
- ²¹ Ördögök nevei a régi magyaroknál. Ipolyi.
- ²² Ipolyinál.
- ²³ Dinnye régi neve. Diószegi. Fűvészkönyv.
- ²⁴ Kopasz.
- ²⁵ Jövendő. Ipolyi.
- ²⁶ Toroczkói tájszó: sziklába vágott sír; innen a székely népies átok «egyen meg a birgej!» J. M.
- ²⁷ Avar sírleletekből a keszthelyi sírmezőn. J. M.

- 28 Ipolyi.
- 29 Ipolyi.
- 30 Theophilaktes. Marczali H.
- 31 Czivakodni. Ipolyi.
- 32 Kisebb bálvány. Ipolyi, Orbán Balázs.
- 33 Mind kettő. Régi szó: «monnó verembe esének».
- 34 Ostoba.
- 35 36 Hitvány, bolond.
- 37 Pele. Szinnyey tájszótára.
- 38 Szivárvány.
- 39 Tündöklő.
- 40 Ragyog, régi magyar szavak Ipolyinál.
- 41 Magyarország és Erdély neve az ősmagyaroknál. Ipolyi.
- 42 Tarka. Régi imádságban. Király Pálnál.
- 43 Szűzleány. Szinnyey T. Sz. Lauka G.
- 44 Gyémánt. Ipolyi.
- 45 Botondnak konstantinápolyi járásáról jegyzi fel Anonymus ezt a szájhagyta mondát: — mikor a görög óriás viador felhívta Botondot páros viadalra, a magyar vezér azt izente neki: «ego sum Botond, rectus Hungarus: adjungas tibi duos græcos, quorum unus conservare debeat tuam animam exituram, alter vero tuum cadaver subterrandum.» — «Én vagyok Botond, igaz magyar. Végy magad mellé még két görögöt, a kik közül az egyik a kiröppenendő lelkedet őrizze meg, a másik pedig a hulládat eltemesse.»
- 46 Szent Mihály lova. Karszék. Ipolyi.
- 47 A halotttemetésnél ma is ezt a szót használja a nép: «Lassan a testtel». Salamon F.
- 48 Hajkenés. Régi szó. «Az kopazsaagnac dicireti» 1589.
- 49 Pettyegetett, régi szó: J. M. Szinnyey T. Sz.
- 50 Borzashajú. Ipolyi.
- 51 Gyaluforgács. J. M.
- 52 Ipolyinál: megfordított paripát.
- 53 Talizmános. Ipolyi.
- 54 Zsoltár.
- 55 Mészárszék. Szinnyei Táj Sz.
- 56 Ezermester. Király Pál, Táj Sz.
- 57 Régi dal.
- 58 Tejből megoltás. Szinnyei T. Sz. Hám Sándor.
- 59 Nyíl hegye. Ipolyi.
- 60 Bőrpánczél. Szinnyei T. Sz.
- 61 Hogy a magyarok ma is különleges komondoraikat beköltözésük idején magukkal hozták, feljegyezve találjuk Anony-

musnál, ki Almos vezér szavait idézi Kiev ostrománál: «olyan az ellenség, mint a mi kutyaínk, a kik a gazdáik szavára engedelmeskednek».

⁶² Kisértetlátó. Ipolyi.

⁶³ Vas szerszám kitoldása, aczélozása. Szinnyei.

⁶⁴ Ösmagyarok élelmezési módja. Villani VI. K. 54. l. Marczali Henrik. Magyarország története.

⁶⁵ Csillagok régi neve: «Húgyok hatalmas teremője!» Régi ima. «Kaszahúgy», Sirius. Szinnyei. Ipolyi.

⁶⁶ Pásztorok. Ipolyi.

⁶⁷ Amazon. Ipolyi.

⁶⁸ Ravaszul. Ipolyi.

⁶⁹ Farkas. Régi szó. J. M.

⁷⁰ Denevér. Ipolyi.

⁷¹ Vampyr. Ipolyi.

⁷² Ipolyinál.

⁷³ Gyors Volker szinte, csakhogy
Kézügybe fekügyék
Odatevé hatalmas
Hosszú nyirettyűjét,
Olyan volt, mint egy szablya
Széles s éles nagyon . . .

(Nibelungi ének, XXIX. szakasz.)

⁷⁴ Milyen nagyon. Tompa Mihály.

⁷⁵ Gyermekek játéka: fűzfából sípot készítenek, a nyers héját lehúzva. Ipolyi. Szinnyei T. Sz. Péter János.

⁷⁶ Ipolyinál.

⁷⁷ Szegedi tájszó. J. M.

⁷⁸ Sereg. Szinnyei.

⁷⁹ Gyászszerartás a Mózes hitüeknél.

⁸⁰ Herigeri vita. Marczali H. M. ország tört. I. k. 60. l.

⁸¹ Asszony—anyánk. Dunántúli tájszó. J. M.

⁸² Szinnyey.

⁸³ Női kabát. Szinnyei T. Sz.

⁸⁴ Egy rivallással. Szinnyei T. Sz. Györfy Iván.

⁸⁵ Természettől hullámos. Tud. Gyűjt. 1825.

⁸⁶ Kinálkozó kifejezés az idegenből vett «tánczólo»-ra, a «kukkra ugró» mintájára. Tájszótár. Szinnyei.

⁸⁷ A gyermek első növésü foga. J. M.

⁸⁸ Szinnyei T. Sz.

⁸⁹ Fűzfa rekettyével benőtt zátony. Szinnyei.

⁹⁰ Kigyó. Kálmány Lajos.

⁹¹ Ipolyi.

- ⁹² Vizi rémek. Ipolyi.
- ⁹³ Fedett oldalú, ágakkal diszített szekerek: asszonyvivők.
Szinnyei T. Sz.
- ⁹⁴ Induló táncz. Szinnyei T. Sz.
- ⁹⁵ Székely népies induló. J. M.
- ⁹⁶ Régi dal. Ipolyi.
- ⁹⁷ Ipolyinál.
- ⁹⁸ Horváth Mihálnál.
- ⁹⁹ Horváth Mihálnál.
- ¹⁰⁰ Orbán Balázs. Székelyföld.
- ¹⁰¹ Kószálnak. Orbán Balázsnál.
- ¹⁰² Máséra vágja. Szinnyei T. Sz.
- ¹⁰³ Jó barát (Drusza). Szinnyeinél.
- ¹⁰⁴ Chagan.
- ¹⁰⁵ Szláv szó, de a magyarok előtt ismerős és csihés. J. M.
- ¹⁰⁶ Tájszótár. Szinnyei.
- ¹⁰⁷ Ipolyi.
- ¹⁰⁸ Ipolyi.
- ¹⁰⁹ Felfújtt börtömlő, minőkön az ősmagyarok a folyó vizeken
átkelének. Ipolyi.
- ¹¹⁰ Magától kiugrik. Orbán B. Ipolyi.
- ¹¹¹ Horváth Mihály.
- ¹¹² Horváth Mihály.
- ¹¹³ Sírva fakadás. Szinnyei.
- ¹¹⁴ Szép leány. Szinnyei.
- ¹¹⁵ Szűz leány. Szinnyei.
- ¹¹⁶ Kóboroltak. Szinnyei.
- ¹¹⁷ Régi szójárás.
- ¹¹⁸ Ipolyi.
- ¹¹⁹ Ipolyi.
- ¹²⁰ Boszorkány varázs. Ipolyi.
- ¹²¹ Hugának férfi nevezi a nőt, nő a nőnek «öcsémasszony». J. M.
- ¹²² Ottestamentom.
- ¹²³ Ipolyinál.
- ¹²⁴ Zászló régi magyar neve. Ipolyi.
- ¹²⁵ A legkisebb fiút hitták anyja fiának. J. M.
- ¹²⁶ Furfang. Ipolyi.
- ¹²⁷ Keresztelési lakoma. Ipolyi. Szinnyei.
- ¹²⁸ Nagy ivóedény. Ipolyi.
- ¹²⁹ Ipolyinál.
- ¹³⁰ Mint ezt Zichy Jenő gróf nagyérdekű utazási munkájában,
de azonkívül is több persa ethnografiai műben, főképp Dieulafoi
asszonyság munkájában láthatjuk.

- 131 Erdélyi János: Népdalok és mondák.
 132 Alkonyodik. Szinnyei.
 133 Denevér. Saját jegyzeteimből. J. M.
 134 Óskori négyfilléres. Szinnyei.
 135 Bohóc. Szinnyei. Bodor Lajos. Álmos.
 136 Negédes bizonyozás. J. M.
 137 Káromkodás. Szinnyei. Égedelembeszéd. Kis-Kunság.
 138 Trón. Ipolyi.
 139 Erdélyi.
 140 Törvénytelen testvér. Tájszó.
 141 Régi szójárás. J. M.
 142 Közmondás: vastagabb. J. M.
 143 Tiltott szerető. Szinnyei.
 144 Eunuch. Ipolyinál.
 145 Török időkből maradt szó. J. M.
 146 Ipolyinál.
 147 Törpe gnom. Ipolyi. Földig ember. Törpe. Szinnyei.
 148 Madame Dieulafoi eredeti rajzai után, persiai utazásából.
 Le sour du monde XLV. k. 131. l.
 149 Ipolyi.
 150 Édesegy=testvér. Szinnyei.
 151 Hajfürtöcske. Szinnyei T. Sz.
 152 Geinai leányvásár. J. M.
 153 Régi szó, láda: «elveszett a turba, de nálam a kulcsa».
 154 Diadém, párta.
 155 Egy törzs fejedelme. Ipolyi.
 156 Lakodalom vége. Ipolyi.
 157 Eszes. Ipolyi.
 158 Gólyahir: Caltha. Első tavaszi virág a mezőkön.
 159 Hegykristály. J. M.
 160 A siíták Alit tartják az első paradísának.
 161 Orbán Balázs. Székelyföld.
 162 Pajtás.
 163 Zabkenyér. Szinnyei.
 164 Percz-féle. Szinnyei.
 165 Sokatevő. Szinnyei.
 166 Szalmacsutakot tesznek a lábujjai közé s azt meggyújtják. J. M.
 167 Csokonainál.
 168 Ósrégi monda, melyet a rólunk szóló krónikák följegyeztek. J. M. Horváth Mihály.
 169 Ipolyinál.
 170 Mæotis tava. J. M.

- ¹⁷¹ Czivakodunk. Ipolyinál.
¹⁷² Régi bordal. J. M.
¹⁷³ Étkező szer. Tájszó. J. M.
¹⁷⁴ Ipolyinál.
¹⁷⁵ Fecskefarkú. Szinnyei T. Sz.
¹⁷⁶ Rég bevett török szó.
¹⁷⁷ Szintoly régi délszláv szó, meghonosulva. J. M.
¹⁷⁸ Apró torta. Régi szó. J. M.
¹⁷⁹ A hogy manapság is teszik a szamarkándi vásáron. J. M.
¹⁸⁰ Szegedi boszorkánypörben: büvölés, szerelmi ital, megrontás, megbabonázás kifejezései. Ipolyi.
¹⁸¹ Régi bordal. Erdélyi János.
¹⁸² Ipolyi szerint a dió neve a régieknél. Én inkább gesztenyének hiszem; a diófa régi szent fája volt az ősöknek, de a gesztenye neve van idegenből átvéve s azt csak Magyarthonban ismerhették meg. J. M.
¹⁸³ Ördögmalom: ringelspiel. Szinnyei.
¹⁸⁴ Régi neve a táncznak.
¹⁸⁵ Fonál. Ipolyi.
¹⁸⁶ Kenderbáb. Ipolyi.
¹⁸⁷ Népdal.
¹⁸⁸ Népdal.
¹⁸⁹ Népdal.
¹⁹⁰ Népdal.
¹⁹¹ Ország, régi szó. Ipolyinál.
¹⁹² Beczéz, hizelkedik. Szinnyei.
¹⁹³ Szelid, engedelmes. Szinnyei.
¹⁹⁴ Kis leány. Szinnyei.
¹⁹⁵ Népdal.
¹⁹⁶ Népdal.
¹⁹⁷ Népdal.
¹⁹⁸ Szinnyei T. Sz.
¹⁹⁹ Pogány korbéli hagyomány. Ipolyi.
²⁰⁰ Pokol régi neve. Ipolyi.
²⁰¹ Régi népdal. Erdélyi János.
²⁰² Szinnyei T. Sz. Kálmány L. Mythologiai nyomok.
²⁰³ Erős, izmos. Szinnyei. T. Sz.
²⁰⁴ Régi babona a szélanya megengesztelésére. Ipolyi.
²⁰⁵ A bihari kemény legények most is szeretik magukat így hívni. J. M.
²⁰⁶ Főköttő. Orbán B.
²⁰⁷ Nyúzó. Szinnyei T. Sz.
²⁰⁸ Hajlós karó. J. M.

- ²⁰⁹ A Duna ősrégi magyar szó, jelent «árvizet». «Dunás» = fel-
fogott víz. Kriza. Vadrózsák. Szinnyei T. Sz.
- ²¹⁰ Fekete kék. J. M.
- ²¹¹ Szelid. Szinnyei T. Sz.
- ²¹² Lakzi. Tájszó.
- ²¹³ Ipolyinál.
- ²¹⁴ Ipolyinál.
- ²¹⁵ Horváth Mihály.
- ²¹⁶ Horváth M.
- ²¹⁷ Ipolyinál.
- ²¹⁸ Ipolyinál.
- ²¹⁹ Persa ezímer.
- ²²⁰ Valkür. Ipolyinál.
- ²²¹ Gyászszerartás a régi magyaroknál. Ipolyi. J. M.
- ²²² A halottért küzdő bajnok. Ipolyinál.
- ²²³ Kicsiny. Szinnyei.
- ²²⁴ Ipolyinál.
- ²²⁵ Régi dal. J. M.
- ²²⁶ Ungarischer und dacischer Simplicissimus.
-

UTAZÁS EGY SIRDOMB
KÖRÜL.

I.

AZ IRÓASZTALTÓL A BETEG ÁGYÁIG. ÁLMATLAN ÁLMOK.

... Futottam önmagam elöl. «Ő» üldözött: az «Én».

Azok a bölcsek, kik tagadják, hogy a teremtés csodája, az ember, két részből áll: lélekből és testből, hallgassák meg az én történetemet, a ki végig küzdöttem e kettőnek a túlsúlyát egymás ellen, s láttam, éreztem, mint törik össze az az egyedül (?) hatalmas anyag a test, ama «semmi», ama láthatatlan fogalom, a lélek előtt.

Épen azon a napon, a melyen megbetegedtem, kezdtem hozzá egy új munkához, melyből az első kötet elkészítését ez év végeig megígértem a kiadónak, Ráth Mórnak.

Nem regény ez; hőse nem regényalak, hanem a való élet és az igaz szabadság utáni vágy csodatetteinek hőse, Benyovszky Móricz.

Kicsiny gyermek korom óta rajongok érte.

Mikor legelőször az iskolába felvittek, gyáva gyerek voltam, minden pajtásom kifogott rajtam. Szokás volt gúnyneveket adni egymásnak. Nálam nem volt rá szükség, elég volt a keresztnevem csúfolódásnak. «Móó — ricz!» Sírva kerültem haza. Panaszt tettem az apámnál, hogy miért kereszteltek engem Móricznak, hogy csúfol vele minden gyerek. Akkor aztán az apám térdére vett, megmondá, hogy azért választotta a számomra ezt a nevet, mert ezt a legvitézebb magyar hős viselte, a kinek története még akkor élénk emlékezetben volt: Benyovszky Móricz, és aztán elmesélte nekem e csodaember történetét.

Nem szégyeltem aztán többé a keresztnevemet ; a ki csúfolt érte, az üstöke bánta.

Később aztán, mikor Rontó Pált olvastam, majd Benyovszky élettörténetének kivonatait, mikor regénynek, szindarabnak feldolgozva láttam, mindinkább megszerettem, hogy véteknek tartottam volna a történetét regénynek feldolgozni. Akár vázlatban elmondva, akár költői fictiókkal felcziczomázva úgy tűnik fel ez a történet, mint az ellenmondások, az át nem hidalt hézagok, a véletlenek és lehetetlenek tömkelege, melyből a vezéralak jelleme, mint egy megoldatlan sphynxtalány jön elő.

Tehát ezt a jellemet magát kell kitalálni, akkor megértünk mindent, s az ellenmondások szépen kibékülnek az alapeszmével.

Ez az én feladatom azzal a művel, a mihez hozzá kezdtem. Igazságot szolgáltatni e rendkívüli élettörténet alakjának, költői hozzáképzelés nélkül, pusztán a valónak összeállítása, a vezérelv követése s a körülmények megvilágítása által. Nehezebb munkám még nem volt soha.

Legelőször is Benyovszky saját maga által följegyzett emlékiratait angolból lefordítani. Ezt sem bizhatom másra. Mert a szerző (ki a magyaron kívül Európa minden nemzetének nyelvén beszélt, eszmejárásában, phraseologiájában mégis mindenütt elárulja, hogy magyarul gondolkodott;) eszméit francia nyelven írta le, az eredeti kiadás francziából lett angolra lefordítva ; és így kétszeri fordításból kell kitalálni az eredeti magyar szöveget, a nélkül, hogy hozzá adnánk, vagy változtatnánk rajta. A közben pedig fel kell jegyezni az irányadó mozzanatok, a magyarázatra váró helyeket, a futólag vázolt érdekes alakokat, a homályosabb helyzeteket, s az egész lélektani kifejlődést, melyet az emlékiró maga gyöngéden sejtetni enged.

Ehez a munkához kezdtem hozzá november hatodikán. Szomorú dátuma lett egész életemnek.

Ettől kezdve tizennégy napig nem volt rám nézve se

éjjel se nappal. A nappal is olyan sötét, az éjjel is olyan álmatlan. Egész nap utaztam: az íróasztalomtól a betegem ágyáig és onnan vissza. Pihentem, mikor dolgoztam. Nehéz, fejtörő munkát. Számláltam, hány lap van már meg? hány van még hátra? aztán ismét amoda vissza: számlálni, hány érítés, hány lélekzetvétel egy perc alatt? Aztán megint újra kezdődik a futás. Az a futó pokrócz ott a szobában végig de sok mértföldnyi útról beszélhetne, ha tudna! Teltek az alkonyatlan napok, a virradatlan éjszakák. Szaporodtak a megírott lapok az íróasztalomon. Tízszor is levettem magamat a pamlagra, de a mi a szememre jött, az nem volt álom, csak kínzó kábulat. Fölkergetett az a rém! Nem is gondoltam az evésre. Egy kanál leves délben, este, időnkint egy gyűszűnyi cognac tartotta fenn a testemet. Hanem a lelkem nem volt kifáradva. Pedig én azt akartam, hogy fáradjon ki, hagyjon elnyugodnom. A tizennegyedik napon este a tizenhetedik ívet irtam a munkából.

A lelkem kétfelé volt szakadva. Az előttem fekvő műleköté egyfelől Szibéria virradatlan téli éjszakájához; összeesküvés, árulás, kétségbeesés, nyomor, rideg pusztaság, viharos jégtenger változó képei, s ha félre néztem az írásból, ott feküdtek mellettem a receptek halommal, s eszembe jutott, a mit naponként kétszer a nagy tudományú orvosoktól megtudtam a kórtünetekről, a válság közeledtéről s oda volt lánczolva a lelkem másik fele.

Hiszen nem volt rá szükség, hogy magamat kinozzam: igen jó ápolói, kitünő orvosai voltak. Ott volt mellette a leányom, rokonaim; derék hű asszonyok, s a kinek hálámat soha eléggé le nem róhatom, sógorom, dr. Huray, mint orvos kitünő és nagy tapasztalatú ész, mint ember aranyszívű; ott volt éjjel-nappal a betegem mellett, én pihenhettem volna, unszolt is mindenki.

Egyszer aztán közbejött egy örömnappal! A válság napja. A baj jobbra fordult. A veszélyes lob egyszerre elmúlt, a láz megszűnt, a tüdő felszabadult. Az orvosok üdvözölték

a beteget, nekem azt mondták, csoda történt. Ezen a napon tudtam vacsorálni. A lélek megadta magát, nem harczolt ellenem többé. Elálmosodtam. Mindenki azt mondá, hogy jó lesz lefeküdnöm, ma nyugalmas éjszaka következik. Huray is hazament. Én azonban be akartam fejezni azt a tizenhetedik ívet, s vacsora után leültem ismét dolgozni. Hanem már ekkor az anyagé volt a hatalom. Egyszer csak lehúzott a fejem az íróasztalomra, a toll kiesett a kezemből, az utolsó szó ez volt «azonnal». És most negyven nap után, mikor újra előveszem a félbehagyott munkámat, még mindig ez az utolsó szó benne «azonnal», és én nézem a félbeszakadt sort, és töröm rajta a lelkemet, mi következik e szó után!

Éjfél után két órakor ébresztettek fel azzal a szóval, hogy a «végek vége» előtt állunk. A halál angyala hív. Így végezte az Úr! Örangyalomnak vissza kell térni az égbe. Pedig valóban meg volt gyógyulva nagy veszélyes bajából. Az ő hatalmas tüdeje, melynek minden hangjára most is emlékszem: legyőzte a czudar halált, azt a fojtogató rémet, s akkor küldött le neki az Úr egy szebb halált. Megölte a szive, hirtelen, gyorsan, fájdalom nélkül. Az az ő «jó szive», a mely soha nem vétett senkinek, hogy tudott oly rossz szív lenni!

Mikor átmentem a szobájába, egészen nyugodt volt, azt mondta, hogy semmi fájdalmat sem érez, több gertyát kért gyújtani, mert sötét van, s kért, hogy a ruháit készítsem oda, mert fel akar kelni. És aztán nézett rám azokkal a nagy, fekete, mindent mondó szemeivel, hogy én ahhoz hasonló sötétséget nem tudok álmodni. A túlvilág volt abban. Ő már látott abban, de ajkai nem mondhatták el, mit? Dr. Huray ott volt már az ágya mellett: éjfélkor, nyugtalanságtól, előérezettől ösztönözve, visszajött. Nem segíthetett rajta többé.

Az érverés sebes volt, de alig érezhető. Kezemben tartott keze jéghideg.

Aztán szép esendesen elaludt, egy jajszó, egy sóhajtás nélkül — örökre.

Olyan szép halál volt, hogy meg kellett szeretni.

Hiszen mindezt nem azért mondom én el újra, mintha azt akarnám, hogy a sebeimet gyógyítsa a részvét. Megnyugodtam már benne, hogy jó volt ez így. Hosszú, boldog, dicsőséges életnek szép befejezése. Koszorúkon nyugszik, koszorúkkal van betemetve. S az egész nemzetnek a szeretete nyilvánult a ravatalánál. A legmagasabb uraktól a legszegényebb koldusnőig mindenki küldött utána egy «légy üdvözült»-et. Háladatlan volnék, ha el nem ismerném, hogy az általános részvét egy pyramis ahhoz a kis darab kőhöz mérve, a mi az én bánatom.

De mikor az a kis darab kő fekszik épen a szivemen, s nem akar másutt feküdni.

Hiszen én is tudok filozofálni, nevetséges bolond sem vagyok, a ki gyógyíthatatlan fájdalmat affektál; de oda akarom adni egész éneket azoknak, a kik a lélektant az emberi szív bonczolásából akarják kitalálni, a kik minden szenvedélyt, indulatot, magát a jellemet annak a kis darab húsnak a szövevényéből akarnak kimagyarázni, magyarázzák meg hát, mi történt velem? e naptól fogva nem vagyok költő többé.

A testem ép, erős, mint azelőtt; étvágy, álom visszatért, még kaczagok is vidám társaságban, hanem mikor az íróasztalom mellé leülök, itt nézem naphosszant az utolsó szót, a mit akkor leirtam: «azonnal», és nem tudom, mi következzenek utána?

Egyszer olvastam egy francia regényt, melyben egy férj a haldokló felesége ágya mellett alkudozik a nővérével, a ki egy kerítőné, hogy a mint a neje meghal, azonnal nőül vegyen egy leányt, a ki gazdag és előkelő, de a kinek sürgetős szüksége van egy férjre, hogy botlásának következményei el legyenek vele takarva, s a férj rááll. Hát én megengedem, hogy ilyen emberek is lehetnek a

valóságban. De én nekem viszont engedjék meg az újkorszak bölcsei, hogy beszéljek nekik egy olyan boldogtalan emberről, a ki a feleségével együtt a múzsáját is eltemette.

S ez is valóság.

Pedig ez nekem mesterségem, életmódom, mint a kovácsnak az üllő és kalapács. Keresem és nem találok.

Azt mondják, hogy nagyszerű temetése volt. Én nem láttam belőle egyebet, mint a koporsó födelét s nem emlékezem egyébre, mint arra, hogy milyen mély volt az az üreg, a mibe lebocsátották, s hogy milyen hideg volt az a marok föld, a mit utána dobtam, sehogy sem akart a két tenyerem között megmelegedni.

Milyen nagy volt az üresség körülöttem, mikor hazakerültem! Pedig ott voltak rokonaim, barátaim mind.

És az íróasztal!

Sok nagy baj ért az életben! Ez az íróasztal mindig menedéket nyújtott; ez védelmezett, megsegített, megvigasztalt, meggyógyított sok nagy nehéz sorsban.

És most meggyűlöltem azt az íróasztalt; undorral, iszonyattal közeledtem hozzá, mint egy bűntársához, a ki hűtlen lett és áruló.

Pedig mégis le kellett hozzá ülnöm: a nagy halmaz vigasztaló levél ott hevert, azok közül sokra felelni kellett azonnal, meg kellett köszönni a közönség részvételét. Képzelem, hogy a kik november 23-iki kelettel kaptak tőlem levelet, hogy mondták magukban: «micsoda ferde sorok, micsoda kuszált betűk, mi töredezett, mi értelmetlen kifejezések!» Oh, ha tudnák, mibe volt mártogatva az a toll, a mivel ama leveleket irtam!

Aztán megint újra kezdtem a futást. A gyűlölt asztaltól ő hozzá. Csakhogy most már kissé messze volt tőlem a fekhelye. Mindennap kimentünk hozzá a leányommal, vittünk neki egy-egy ibolyacsokrot, s mikor hazaértem, egy kis idő múlva megint úgy jött, mintha újra vissza kellene mennem!

Minden ember azt mondaná, hogy bolond vagyok . . .
Talán így is — gondolnak már ilyesmit.

Hiszen, az Isten szerelmeért, annyi becsületes, szerető férj temeti el nejét, a kit imádott, megsiratott s aztán lát a dolog után, nem veszi el az eszét. Másnak is drága volt az, a mi mindene volt. Tanult feledni és megnyugodni. Csak a te veszteséged több, mint másé?

Több!

Rám nézve nem csak szerető hitves volt az, a kit elvesztettem, hanem egész valóm kiegészítő része, a mi az én jellememben hiányzott, megvolt az övében s azt kölcsön adta; ő volt a lelkemben az aczél. Ő tőle jött költői munkálkodásomhoz a világosság és a melegség. Fogok én még ezután is írni, de hévtelenül, sugár-talanul.

Aztán a mi egész életünk is rendkívüli volt. Nem fogja annak a részleteit megírni toll soha, mert azokat csak mi ketten tudtuk, s előttem szentebbek ezek a titkok, mint-hogy profanálni tudjam. Kitalálni pedig nem lehet, mert azok a mesék rejtélyeihez hajaznak. De nagy vonásaiban mindenki ismeri. Szerelmünket ugyanazon szikra gyújtá meg, mely egy nemzetet új életre költött, s annak lángját a sors minden viharai próbálták ki elejétől végig, egy hosszú életen át. Az volt a nászutazás! Véres csatatérekön keresztül, ostromolt városok égő romjai közt, bombák mennydörgése alatt; majd neki vágni a havas sivatagnak, ellenséges nép lakta vidékeknek, türve nyomort, éhséget, fáradságot, neki rohanni a vész közepének, a kétségbe-esés erélyével; keresztültróni az ellenség győzelmes táborán egyedül, kettecskén s aztán elrejtőzni mély erdők sötétjében, egymásnak találkozó adni farkasordító tanyák viskóiban s azokon betegen is, félholtan is, száz mérföldnyi távolból is halálveszély fenyegetései közt is megjelenni! és éveken keresztül! Hányszor elveszhettem volna nyomorultul, ha nincs valaki, a ki megszabadításomra ki tudja gondolni azt, a mi lehetetlen, és aztán lehetővé

tudja azt tenni! A végveszély, a kétségbeesés utolsó perceiben láttam őt mindig megjeleni nevetve, derülten, diadalmas arczczal: eltitkolva a saját szenvedését! S ezt felejténém el valaha?

S ha én elfelejténém is őt, nem felejt ő el engem. Minden nap felkeres álomban, s beszél arról, a mi volt és arról, a mi lesz. És nappal nem tudok egyébről gondolkozni, mint arról, a mit az álom félbenhagyott. . . .

Ezt még sem vihetem sokáig. Megöli a testemet a lelkem.

Rokonaim, barátaim mind azt tanácsolák, hogy menjek el rövid időre utazni, valahová, a hol melegebb a nap-sugár, a hol még a szabadban nyílnak a virágok, nemcsak a halotti koszorúkon; dolgozni úgy is képtelen vagyok, majd talán az út gyönyörűségei visszaadják a testi erőmet, az út boszúságai vágyamat az «itthon» után.

«Itthon?» Ez nagy kérdés.

Eddig három helyen is volt. A hová együtt letelepedtünk. Hol lesz ezután?

Valóban úgy el voltam azon napokban gyöngülve, hogy csak végig-végig estem hosszában a földön, mikor gyorsabb járáshoz kezdtem: az utam kezdetén épen alája estem a kocsinak; úgy szedett fel a leányom.

Van egy jó leányom, a kinek én a művészi pályát szántam: a festészetet tanulta. A vész hírre, hogy anyja nagy beteg, hazasietett. Senkinek a koszorúja, a mit a ravatalra tettek, nem volt olyan drága, mint az övé, mert ő azt a babért adta oda, a mit saját maga remélt a jövőtől kiérdemelhetni. A művészpálya ezzel félbeszakad. Meddig? A jó Isten tudja. Okos és jó volt a mondása, a mivel elhatározását kifejezte: «minden életnek van célja, az én életecélom eddig a művészet volt, ezután az lesz, hogy az apámnak gondját viseljem». S itt most egy nagy üres lap következik, a mire hasztalan töprengök, nem tudom kitalálni, hogy mit irjak? Hát érdemes az én hátralevő életem arra, hogy azért valaki a múzsája csókját elfelejtse?

Talán jó valami váratlan fordulat? A sors leleményes. Az a nagy költő, nem mink!

Tehát legelőször is megyünk Münchenbe, elbucszni a derék tanárunktól, a lángeszű Liezenmeyertől, s összecsomagolni a tanulmányokat és hazaküldeni, aztán el abba az országba, a hol meleg a tenger. Mert ez az egyedül hű elem. A lég egyre változik, hol izzaszt, hol dermeszt; de a tenger, ha egyszer meleg, mindig az.

De vajjon azért, hogy azt a koszorúkkal fedett sírt messzire elhagyom, az álmok nem jönnek-e utánam?

Erre a kérdésre adott válasz odafenn az a cím: «Utazás egy sírdomb körül.» Kezdjünk hozzá.

II.

KÉPEK ÉS FÁK.

Hallom én azt jól!

Azt a gunykacszajt körülöttem: «hahaha! — vén poéta! eddig is fantasta volt, vénségére rémlátóvá lesz! álmokat magyaráz, — földöntúli lényekkel társalog, — szellemeket hisz! . . .»

Hát igen is hiszek. Csak hogy nem félek tőlük, mint a hogy nem félek a méhektől, a mik körülöngnek; pedig a legtöbb ember fél tőlük; — én hozzájuk vagyok szokva, ismerem őket, nem bántanak.

Hisz én már régen hozzá szoktam, hogy körül legyek véve attól a kitalálhatlan világtól, a minek észleléséhez hiányzik az emberi testnél az érzék. — Még a mult évi szeptemberben megírtam ezt az ide beiktatott fejezetet a «Képekről és fákról», nem sejtve, hogy milyen jól fog találni ez a jelen kedélyállapotomhoz. Vig szüreti napok között fogamzott ez meg a fejemben. Majd a végén azt is megmondom, hogy mi vezetett erre a tanulmányra?

A «Nemzet» szerkesztősége már akkor jelezte, hogy a cikkemet közölni fogja.

Tehát a tanulmány a következő:

Az a szoba, a hol én dolgozom, köröskörül van diszítve csupa merő öngyilkosok arczképeivel, mindenféle rámakba foglalva. — Azok pedig nem úgy kerültek a négy falamra, mintha én valami különös szenvedélylyel gyűjteném azoknak az arczképeit, a kik valamely nevezetes öngyilkosság által tették magokat hirhedetté. — Nem! Ezek akkor, a midőn arczképeiket a szobám falára akasztottam, mind országvilág bámulta nagy emberek voltak, körülragyogva a dicsőség fényétől; némelyik kedves jó barátom, rokonom, pártfogóm, kiket a nemzeti kegyelet tüntetett ki azzal, hogy arczképeiket megörökíté; s csak azután következett el rájuk az a végzet, hogy saját kezükkel törjék be azt az ismeretlen kaput, mely egy, testünkkel elérhetetlen világba vezet. Mind büszkén tekintenek alá rám!

Megnyitotta a rémek sorát Czakó Zsigmond. Ott van olajfestményű képe, Barabás ecsetje által élethíven megalkotva, délczeg fiatal költői fej, az élet napsütötte zománczával arczán. Ő volt a magyar drámairodalom leghatalmasabb hőse; a ki a magyar szinpadon egy új korszakot alkotott meg, kegyencze a kornak, ifjú kortársaitól szeretve, a vénektől pártfogolva, a közönségtől kezein hordozva; vajjon mi lakhatott e merész tekintetű arczon belül? Minden estét együtt töltöttünk a «Pesti Hirlap» akkori szerkesztője, Csengery Antal szállásán. Az volt a gyűlhelye az ifjú szabadelvű Magyarország matadorainak: Petőfi, Pálffy Albert, Irinyi József, Pákh Albert, Emődi voltak mindennapi vendégtársak, néha Kazinczy Gábor is. Sem bor, sem kártya, sem szép asszony nem adta az élvezetet; thea mellett, irodalmi, szépműtani kérdések fölött vitáztunk, mikben Czakónak mély alapos tanulmányai kerültek érvényre. Egy délután, ismét ilyen kedélyes társalgás közepett, elővette Czakó Csengery czéllövő pisztolyát az asztalfiókból, s mintha játszanék vele, szájába

fogta a cső végét. Alig hallatszott a durranás, mikor hanyatt dőlt a karszékben. Csak a balkezevel pattintott néhányszor fittyeket a levegőben. A világot akarta-e gunyolni vele? — Estére halva volt. Soha se tudta meg senki, mi indította e szörnyű elhatározásra?

A második arczkép, mely a falról alátekint, az az ismeretes daliás alak, azzal a fekete körszakállal, a sűrű fekete szemöldökkel : van benne valami I. Napoleonból és Columbusból; úgy nevezi az utókor, hogy az «első magyar», minden hű fia e hazának ismeri azt a mondást: «Magyarország nem volt; hanem lesz!» Ezt mondta, ezt tette, ezért küzdött, áldozott, eszmélt, ennek élt. A neve Széchenyi István. Akkor került ebbe a rámába, mikor Tisza-Duna partján ezt a népdalt énekelték: «Széchenyi homlokán virul a borostyán!» Egyszer aztán jött az a láthatatlan kéz, mely egykor Salmanassár király palotájára fenyegető jóslatát felírta, s odajegyzett az ő nagy mondása után egy kérdőjelt(?) S ez az egy jel képes volt elhomályosítani a vezető lángésznek világát. Nem bírta elviselni azt a gondolatot, hogy kétségbe vonhassa maga az Istenség az ő imádott hazájának létezését. Sokáig lelki halott volt: aztán egyszer csak láttuk feltámadni, hajdani szelleme egész ragyogásában. «Egy tekintetet» (Ein Blick) vetett az országra, s az olyan fényes volt, hogy megtörte az éjszakát; csak egy pillanatra, mint a villám. Tudjuk, hogyan halt meg. Azt mondánk: felment az égbe, a rosszul értesült bírótól a jobban értesült bíróhoz appellálni. Hanem azért az ő nagy elhatározása is örök talány maradt előttünk.

A harmadik arczkép Teleky Lászlóé. Ez a nyugodt filozofi tekintet, ez a méltóságos alak, mellén összefont karokkal, most is elevenen áll mindnyájunk előtt, a kik őt ismertük. Az arczkép abból az időből keletkezett, a mikor Teleky László még csak mint költő volt ismerve; midőn «Kegyencz» című drámáját szinpadra hozták. Tizenöt évig állt e kép itt az íróasztalom fölött, ezalatt Teleky

László átalakult a magyar emigráció egyik vezérévé, majd a nemzeti ellenzék szószólójává. Mindnyájunk szeme feléje volt fordulva; tőle vártuk: mit fog mondani az országgyűlésen, ő rá volt bízva a határozati párt állásának megvédelmzése. S azon a reggelen, melyen mély államférfiui tanulmánynyal készített szónoklatát el kellett volna a magyar parlament termében mondania, ott találták őt keresztüllőtt szívvel az íróasztala előtt. Senki sem tudja, mit hallgatott el, és miért?

Negyedik arczkép Nyáry Pálé. A 48-as örömnapokban lett e kép falamra felfüggesztve, ő, a ki nekem mint jellem, mint férfi ideálom volt; a kiről azt írtam, hogy «vas ember», a kit láttam daczolni a sors minden viharaival; láttam bátran megállni a helyét, ott, a hol a legbátrabbak is megremegtek; magam hozzá támaszkodtam, mikor a földet éreztem ingadozni a lábam alatt; a ki úgy szeretett, mint a fiát, s én őt úgy, mint apámat; a kiről azt mertem egyszer mondani, hogy, ime itt egy ember, a kit a sors arra választott ki, hogy minden csapását kipróbálja rajta! És mikor a sors csapásai megszűntek, vagy legalább megnyhültek; a mikor visszaadatott, a mi legdrágább, a szabadság és a becsültetés, akkor Nyáry Pál egy rossz napon saját magát levetette a tarpéji szikláról, hová semmi ítélet nem küldé. Mi vitte őt oda? Kitalálhatatlan! Becsülve mindenki által, ellenfeleitől is, vezérállást foglalva egy tetre hivatott hazafias pártnál; ép testtel, ép lélekkel, hogy mehetett oda fel az öldöklő magasba? Még előttevaló nap órákat töltött el velem, alispán korából való emlékeit beszélve nekem, mintegy hagyatékul. Utána szép vagyon maradt a rokonaira; tehát zilált anyagi viszonyok sem háboríták; hogy is háborították volna azt, a ki éveken át ette a politikai foglyok rabkenyerét, s nem kért, nem panaszkodott.

Talány, kibuvárhatlan örvény maradt, a melyben eltűnt.

Az ötödik alak Vidacs Jánosé. Ez is diadalmas fénynapokban került szobám rejtekébe, midőn a budapesti

ellenzéki kör együtt választott meg bennünket elnökeinek. Valódi eszményképe volt a magyar forradalmárnak. (Többet nem is ismertem rajta kívül.) A hogy más ember a selyem nyakravalót, ő úgy kötötte fel magának minden nap a hóhér kötelét. S merészsége mellett igazi jellem volt, a ki még az ellenségnek adott szavát is megtartá, mint Regulus. És demokrata a szó igaz értelmében, a ki kora reggeltől estig együtt dolgozott a munkásaival a gyárban, oktattva őket a kézi munkában és tanítva a haza és a szabadság szeretetére, a kalapács csattogása között; az általa feltalált ekék valódi reformot idéztek elő a mezőgazdaságban. A mihez hozzáfogott, annak végre kellett hajtván lenni. Ő alkotta meg a honvédmeházát. Nagy összegek voltak a kezére bizva s mikor ő is ugyanazon tarpéji szikláról leveté magát, mely Nyáry Pált meghalni látta, egy fillér sem hiányzott az áldozat-összezből: csak ő maga volt összezúzva; de nem a becsület!

A hatodik arczkép egy idegen nemzetbeli államférfiuc; a kit akkor hoztam szerény kis Pantheonomba, midőn ő, az idegen, hatalmas szót emelt az osztrák parlamentben a leigázott Magyarország igazai mellett; elmondva mindazt, a mit nekünk el kelle hallgatnunk. A hála, a hódolat érzelme hozta őt ide csendes hajlékomba. Néhány év mulva ez a nagy ember öngyilkosságot követett el. Miért? Ma sem tudja senki.

Hát a hetedik arczképet ne sorozzam-e középük? Petőfit. A magyar Tyrtaeust. A ki három alakban is meg van örökítve, rajz és ecset által itt a szemem előtt. Hát nem öngyilkosság volt-e az, a mivel ő végezte? Fegyver nélkül, paripa nélkül oda menni a csataterre, hol irgalom nem ismerő ellenség folytatja az irtó harczot; s ott várni be, elmerengvé, védtelenül, míg a diadalmas hordák paripáinak robogásától megrendül a lába alatt a föld? Így csak az tesz, a ki szántsándékkal meg akarja áldozni magát!

Tehát heten vannak.

Mind a heten olyan alakok, a kik nagy, betöltetlen ürt

hagytak maguk után. S én itt járok közöttük végtül-végig, évek során át és kérdem, majd a rám néző alakoktól, majd a helyükön maradt üres fehérségtől: mi volt abban a nagy bezárt könyvben, a mit erőszakos kézzel felnyitottak?

És ők, meg az a «fehér sötétség», nap-nap után évről-évre mind azt felelgetik nekem: «majd megsugjuk, ha utánunk jössz».

És még sem félek tőlük; bizalommal, őszinte gyönyörrel társalkodom velük; — mikor csöndes éjjel a zárt ajtó megzörren, a parquette megroppan, lassú hideg szellő fuvall át a szobán, dolgozó lámpámban nagyot lobban a láng: kérdezem magamban: «melyitek járt itten?»

Pedig bizony mondom, hogy mindazon szellemek között, a kik valaha emberi szívek megremegtetésére, látható alakot öltöttek, — egy sem volt oly sápadáskeltő oly érverést elakasztó: sem az, mely Saul királyból kilopta a vitézi szívet, sem az, mely Brutust Philippihez idézte a végtalálkozóra, sem az, mely Macbeth kezéből kiejtette az áldomás-poharat, mint a milyen az a hét alak itt, a kiket ugyanazon a pályán, a melyen én járok, előttem végig haladni és elbukni láttam — és a kik most is itt vannak körülöttem.

Hanem én azért nem félek tőlük; — mert szeretem őket.

Szeretem az otthonomat, — együtt velük.

— — — — —
Ki innen a szabadba!

— — — — —
Mintha nem tudnának azok oda is utánnam jönni!

— — — — —
Azt hiszitek tán, hogy csak a képek tudnak beszélni, a zöld fák nem?

Oh milyen nagyon szerettük mi a fákat! A mi fáinkat! A miket magunk ültettünk. Mikor megvettük azt a sváb-hegyi telket, három magyar holdnyi területen nem volt

más, mint földi bodza, átgázolhatlan bozót, tüskés cziher: jó tanyája a rókának és a sündisznónak. Az első évben magunk ültettük el a gyümölcsmagot s mikor azokból csemete lett, én magam ojtottam be valamennyit nemes gyümölcsbe. A feleségem annyira kényeztette őket, hogy még csak nyesni sem engedte: titokban tudtam csak lefűrészelni róluk az akadékos ágat; ő azt hitte, hogy ez azoknak fáj. — Azonkívül is számos emlék van kötve e kerthez. A fáink között vannak jó ismerősök, jó barátok, rokonok ajándékai. Valóságos emlékalbum. Hányszor leveleztem én azt végig! (Nem azért dicsérem ám a kertemet, mintha el akarnám adni: hisz ez a kis darab föld az, a melyért szeretem ezt az egész planétát.)

A múlt évben igen jó szüretünk volt: pompás borom lett és sok. (Ezt sem azért mondom, mintha vásárt akarnék vele csapni, nem. Magam iszom meg a jó barátaimmal: ezután arra adom a fejem. «Igyunk Nagyur! Nem boldog a magyar!» — Ez ugyan nem igaz; mert a magyar relative más földlakóhoz mértén elég boldog; hanem azért igyunk: ez már igaz!)

Egy fal melletti szőlőlugasom maga kiadott egy akó bort.

S a sok szagos szőlőtőke között, melyek aranyzöld, sárga, rózsaszín, bakacsin, kökénykék fürteikkel mosolyogtak felém; ott gyászolt egy lombos tőke, a melyen de csak egy böng sem volt. Mindenkinek feltűnik az, s mindenki megkérdi az okát? — Nem terem az soha! Tizenhat esztendeje ott van már és soha egy szemet nem hozott. Pedig a fajtája egyike a legbővebben termőknek; fekete izabella-szagos.

Ezt én szomszédomtól vettem jó pénzen, a kit az igazi nevéről nem ismer senki: a szakálla színéért úgy hitták, hogy «Der rothe Andrézel». Híres szőlősgazda volt, a legszébb asztali fajokat ő honosította meg a Svábhegyen. Maga hozta oda a szép egészséges tőkét és elültette oda a többiek sorába. Azon a télen összeveszett a fiaival; elbúsulta

magát, kiment a szőlője gunyhójába s ott a vadászfegyverével agyonlőtte magát. És az a szőlőtő soha egy fürtöt nem terem, nem is virágzik azóta, pedig gazdagon hajt, gyönyörű nagy, sötétzöld szivalakú levelei vannak. Megpróbáltam én azzal már minden kertésztempót, visszametesztem, karikára hajtottam, meggyűrüztem, mind nem használt: kárbaveszett nála a guano, a poudrette és Hooibrenk.

Menjünk odább.

Itt van egy sor kajszii barackfa a völgyben, valamennyi mind lefelé konyult ágakkal, csak egy emeli ki magasan a sudarát közülök, mintha jegenyének készülne. Azok a lehajlók egy volt képviselőtársam (most curiai bíró) emlékei, rendkívül jó termők, hajlott ágaikat az arany gyümölcs terhe szoktatta lefelé terebélyedésre. — Ezt az egyet pedig a hajdani ügyvédi princípálisomtól kaptam, W . . y Sándortól, a ki szenvedélyes kertész volt. Két híres ügyvéd tartott egy irodát Pesten. M . . . r József és W . . y Sándor, ezeknél praktizáltam én, mint juratus. A szabadságharc alatt M . . . r Józsefet nevezte ki a magyar kormány a «vértörvényszék» elnökévé. Jobbat nem is tehetett volna oda; mert az a humanus derék ember mindenkinek megmenté az életét, a ki kezébe került. Hanem azért mégis főbe lőtte magát Világoson, ama bizonyos augusztus 13-án 1849-ben. W . . y Sándor, kitünő műveltségű férfi, a kit mindenki szeretett, a ki csak közelebb ismerte, életvidám kedély, egészséges organismus, gazdag és nőtelen, — egy délután Ó-Szőnynél — a bregetiumi romok között régiségeket keresve eltűnt, — a Dunába ölte magát. Senki sem tudja miért! — Hanem az ő emlékfáján soha egy szem gyümölcs meg nem érik.

Menjünk tovább.

Sokan fognak még emlékezni, a kik a mult évtizedekben Balaton-Füreden megfordultak, arra a joviális alakra, a ki egy csokoládé színű kabátban, mely a hátán kezdett már megfakulni, végig járt a sétányon, s mindenkinek

tudott valami kedveset mondani: a jó «Pius»-ra. Valamikor komáromi benczés tanár volt, gyerek-koromtól ismerem, később tihanyi administrator. Tőle kaptam ajándékba két fát, mikor ott jártam egyszer; egy füredi spanyolmeggyet és egy «Veszerle»-baraczkot. Mind a kettő specialitása Fürednek, korán és sokat termő. Mire a fák megnőttek, az én öreg barátom azt tette, hogy egy este, vidám tarokkozás után, mérget vett be: reggelre halva találták az ágyában. — Rettentő eset volt. — Ha már a pap is elveszti a hitet! — Hanem az én fáim, a miket tőle kaptam emlékül, soha sem termettek egy szem gyümölcsöt sem. Lettek azokból olyan óriások, a minőket fajtájuk fel nem mutat: a spanyolmeggy túlnőtt a szomszéd cseresznyefákon s emberderéknyi vastag lett; az őszi baraczkfa két öles, s derékben vetekedik a mandulafával. Amazt kiölte az 1875-iki jeges ár, mely völgyemet betölté: emez a dombon még most is díszlik, virágzik ezerével; tavasszal tele van gyümölcsessel, hanem abból egyetlen egy mutatónak való példány nem marad meg a fán; fonnyadtan letépi, lerázza valami láthatatlan kéz: évről-évre.

Jerünk odább.

Itt áll egymás sorjában négy terepély diófa. Olyan magasak már, hogy a sárgarigó fészket rak az ágaik közé, s onnan csufolódik le rám, hogy «te fiu». Mind a négyet a feleségemnek egy kedves művésznő barátnéja bízta ránk emlék gyanánt. Négy gyermeke volt, három fiu, egy leány; a négy diót négy cserépbe ültette el, mindegyiknek egy-egy gyermeke nevét adva. Mikor aztán a csemetéknek szűk lett a cserép, oda hozta hozzánk, hogy ültessük ki a szabadba, elmondva a velük járó titkot: úgy viseljük gondját. — Jól is ápoltuk, a fák mind megnőttek. Van annak már husz esztendeje. — Hanem egy közülök nem terem soha. A három fiunak a fája őszzsel ontja a termést: a leányé hallgat. Szegény kis Mariska! Mi történt vele? A mi annyiszor történik. A leány szive sebet kap s aztán azzal gyógyítja, hogy «kiszakítja».

Most menjünk át a másik oldalra. Ott is áll egy fa, mely örökké meddő. Ezt már változatosság kedvéért egy figyelkos apa ültette ide. Derék jó becsületes család volt. Ott laktak a Makkos Mária völgyében. A leggazdagabb sváb parasztok. Férfia, nője, örege, apraja mind olyan szép alak; szorgalmatos nép. A legnagyobb fiut, a kedvenczet úgy szerették valamennyien. Felnőtt korában valódi óriás volt. Még a katonaszolgálatából is megváltotta az apja (abban az időben, a mikor azt a kiváltságot egy ezer forintért osztogatták). Kár volt azt tennie. — Egy reggel az ősz öreg Hof sírva jött fel hozzám azzal a szóval: «én vagyok az a szerencsétlen apa, a ki megölte a fiát». — Kénytelen volt őt megölni, saját kezeivel! Azt a délczeg, herkulesi alakot. Annyira igaza volt az apának, hogy én ösztönözve éreztem magamat, közbenjárni mellette. Kegyelmet kapott — szegény. — Számoljon Istennel és a saját szívével. — Hálából egy nagy gyümölcsfát hozott a vállán, gyalog, két óra járásról. Ide ültette; megéledt, erős fa. De nincs rajta áldás. Csak könyezik.

Most lássuk a derültebb oldalát a kertészetemnek.

Látjátok ezt a nagy terepély almafát itt a völgyben, megrakva a leggyönyörűbb gyümölcsessel: hogy csakúgy nevet az emberre! Ennek az ojtóágát boldogult jó anyám hozta gondosan eltéve, a komáromi kertjéből. Az ő kedvencz almája volt ez: kertészeti neve «reINETTE des dames», mi csak úgy hívjuk, hogy az «anyánk almája». Magam ojtottam be az itt talált vadoncza ezt az ágacska; már a harmadik évében megvallotta a termését és azóta minden évben terem; nem tart soha pihenő évet, mint más gyümölcsfa, s némely évben ötszázat is ad abból a fölséges gyümölcsből, a mi tavaszig eláll s ha egyet a szobába tesznek, beillatozza azt, mint a virág. S a hány fát ennek az ágaival nemesítettünk magam és rokonaim, azok mind azt hirdetik, hogy az «anyai kéz» van fölötte.

Most mutatok nektek valami mást.

Itt van egy szép nagy cseresznyefa, a legjobb fekete

ropogós «ökörszem». Ennek a két ágát ketten ojtottuk el, régi módi «hasításba» a Károly bátyámmal. Azt mindenki tudja, hogy van nekem egy testvérbátyám, a ki minden tekintetben külömb ember, mint én. Olyan nagyon is szeretjük egymást, a hogy csak testvérek valaha tehették. Az egy törzsbe ojtott két ág mindegyike megeredt, s kövér hajtásokat eresztve indult neki, egymással versenyezni a növésben. És azután, a hol csak ennek a két törzsnek a dereka, vagy az ágai egymáshoz hozzá értek, azok ott úgy összefortak, hogy valósággal egy törzsöt képeznek, a nélkül, hogy emberi kéz segített volna nekik benne.

Hanem azután, a mit mint valóságos tüneményt legvégül hagytam: az a májusfa, itt a dolgozó szobám ablakai előtt. Ennek az ágacskáját ezelőtt mintegy harmincz évvel törte le feleségem idősb Emich Gusztáv jó barátom és kiadóm svábhegyi kertjének egy fájáról. Azt a kis letört ágat cserépbe elülteté. Kezeinek ápolása mellett gyökeret vert a kis galy (nyár derekán). Aztán más tavasszal ide ültette az ablakom előtti virágágyba. Az ott felnőtt szép nagy sudár fának s minden évben meghozta azokat a gyöngyvirágalakú, kedves illatú fürtjeit, első fa virágait a tavasznak. Úgy hittuk «az én fám». Ezelőtt tizenkilencz esztendővel, májusban nagy, nehéz betegség döntött ágyba. Minden orvos lemondott már rólam: a hirlapi reporterek készen tartották a fiókjukban az életírásomat, hogy a mint jön a hír, nyomdába küldhessék, csak a †-et kell eléje tenni. Ekkor az én derék orvosom és barátom, Kovács Sebestyén Endre, azt mondá: «nem kell neked már sem digitalis, sem laurocerasus; hanem próbáld meg az eleven virágokkal: vitesd ki magadat a Svábhegyre, ha valami használ: a friss hegyi levegő az». — Ápril 16-ikán mentünk ki, nőmmel és egész háznépemmel a «zöldbe». — Kivételes szép tavaszelő volt: buja zöld már a fű, tele ibolyákkal és pimpimpáréval; én még olyan gyöngye voltam, hogy óra telt bele, a míg a kertem egyik végétől a másikig el tudtam járni. Mégis min-

den nap végig jártam ; nem egyszer, többször is. És aztán ellestem, hogy rügyeznek a fabimbók, hogy pattannak ki a cseresznyevirágok közös burkaikból ; hogy követik példájukat a körtevirágok ; már az almák is készülődnek, s a dió barkái megnőnek husos porhintő függökké . . . csak az «én fám» marad hátra. Máskor ő futott előre ! A mikor még a többi mind kopasz, már ő tele szokott lenni idefönn levéllel, csilingelő fürtökkel, — most hallgat és alszik. Egy kémlelő késvágás a kérgébe felvilágosított róla, hogy az «én fám» ki van veszve. Egész a tövéig elszáradt. «Te hát velem akarsz jönni?» — Lefűrészeltettem a fát tőben. Életem jelképét. — S azzal folytattam a csendes járkálást a többiek között. — Egy reggel aztán, mikor ismét elmentem a puszta virágágy mellett, azt látom, hogy a kihalt fa törzséből öt új ág sarjadzik elő. Egy hó mulva már magasabbak voltak az új hajtások mint én : — s május végén már ott deklamáltam az országházban. — És most az újon kisarjadt fa a félházat betakarja lombjaival s mikor virulni kezd, tele illatozza az egész vidéket. — — —

Akárhová nézek, bármerre fordulok, mindenütt őt látom, a kit a nagy bölcsek nem akarnak látni: — fűben, — fában és a fa levelében. . . .

III.

ÁLMOK ÉS NEMÁLMOK.

Volt egykor (a harminczas években) egy híres bölcsészeti tanár Pápán : Márton József, a ki azt mondá, hogy «mind bolond, a ki az álmát elbeszéli ; de még bolondabb, a ki meghallgatja». Ennél még erősebbet mondott Miklós czár, mikor kiadta az emlékezetes hatalomszót, miszerint «A lengyeleknek nem szabad többé álmodni !» Én azonban ily nagy tekintélyek ellenére is bátor vagyok azt állí-

tani, hogy az álmoknak joguk van az élethez, s mindaz, a mire visszaemlékezünk, hozzá tartozik az életünk történetéhez.

Előre bocsátom, hogy én valami álomszuszék nem vagyok, a ki azért álmodik, hogy lutriba rakja. Nem is igen érek rá. Naponkint öt-hat óránál többet nem alszom. És akkor alszom mélyen, testem, lelkem együtt. Az olyan álmokat nem számítom az emlékezésre méltók közé, a minőkkel a humoristicus álomtündér szokta megbüntetni a restelkedőt, a ki az első fölébredés után mindjárt fel nem ugrik, hanem újra elszundikál: a minő az, hogy a szinpadra kell lépnem, színész vagyok s egy szót sem tudok a szerepemből; jogász vagyok, rigorosálnom kellene s nem tudom a leczkét; fényes bálba vagyok híva, ott állok teljes parádében s akkor veszem észre, hogy nincs a lábamon csizma. A lázas álmok szörnyeit is a nemlények sorába számítom, miket a kínozott idegek idétlenül teremtenek, zürzavaros érthetetlen képek, kuszált meséikkel. Azonban vannak álmok, a mik csak folytatásai annak, a mivel ébren foglalkozunk, a mi egész lelkünket eltöltötte, a nappali gondolatfolyamnak.

Megtörtént rajtam többször, hogy mikor egy regény kidolgozásánál nagyon bele éltem magamat a mesémbe, éjjel álmomban folytattam a félbehagyott munkát, úgy, hogy mikor fölébredtem, csak le kellett írnom a hozzá álmodottat, s nem ez volt a munkának a legrosszabb része. Máskor a gyötrelmes álommese folyamán eszembe jut, hogy hisz ez csak álom, s nekem teljes akaratszabadságom van rá, azt, a mi engem bánt, kiigazítani, s ráparancsolni magamra, hogy álmodjam jobb kimenetelt; s ha nem akar a hippogryph engedelmeskedni, azt mondom: nem nézem azt tovább és fölébredek. Tudom provocálni, tudom legyőzni az álomtündért.

Az álom nem igaz: de igazságos. Álmában a zsarnokot nem védik a testőrei: áldozatai oda léphetnek hozzá s meg kell hallgatnia, a mit fülébe suttognak s reszketni

előttük; álmában a kéjencz összetalálkozik a hóban didergő árva gyermekével, a kit elfelejtett s kénytelen azt az ölébe felvenni; álmában a világ szép asszonya látja büntetését: ránczos képű banyának látja magát, rongyás-puttonnyal a hátán; álmában a parlament szónoka miniszteri karszékek során nyujtózik végig, s a miniszter bárányokat legeltet otthon. Álmában a rab leveti lánczait s elhagyott családjával ül az otthoni tűzhely mellett; álmában a szegény dúsan lakomázik, a kopasz szögfürtöket kap, a bukott kincsekre talál, a gyöngve vitéz lesz; álmában a beteg leány menyasszonynak látja magát. S hogy tud az álom utaztatni! Villany, repülőgép mind semmi az ő rendszeréhez képest: a hány percz, annyi város. S milyen nagyszerű az időszámlálása! Öt percz alatt egy nap történetét végig mutatja, benne van virradat, alkonyat, dél és éjszaka.

Hanem hiszen, a kinek nem tetszenek az álmai, könnyen segíthet rajtuk. Verje ki a fejéből azt a gondot, a mi azokat dajkálja. Különösen minek a bánatot még üveg-házban tartani és tenyészteni?

Tökéletes igaz. Az élőknek joguk van az élethez. S a ki él, az örülhet.

S hála társadalmi intézményeinknek, az örömeket és gyönyörüségeket úgy árulják úton útfélen mint az eau gazeuset; a kinek tetszik: citrommal, a kinek jobban tetszik, vaniliával. Ha nincs «otthon», van «walhalla». A paradicsom tiltott fája nincs már tilalom alatt.

S ugyan mit mondana a világ, ha egyszer csak azt halaná, hogy az öreg «ideálista», hogy fájó álmait kerülje, az éjszakákat végig dőzsöli, víg pohár és dévaj társaság közt? Hát mit mondana? Azt, hogy vénségére megjött neki az esze. Végre valahára ő is rátért az egyedül idvezítő realismusra. Ez a mai kor igazi vallása, melynek mindenki hódol. Megtért végre ő is. Most lesz már az igazi úton. Hej milyen mulatságos lesz, ha majd elkezd mind azt, a mit eddig dicsőített, ezentul kisatírázni!

Azonban arra sincs szükség, hogy a haza és az ismerősök glossákat csináljanak a felől, hogy egy gyászoló hitves mivel vigasztalja magát? Az a fátyol ott a kalapon nagy privilegium. Elég széles a világ. S a világvárosok Arguszszeme csak lát, de nem ismer. Végig járhatom fél Európát, s mikor visszakerülök, írhatok a diplomokról és múzeumokról: ki tudja a többit, hol jártam!

Én azonban utitársat is vittem magammal: a leányomat. Megcsalhatja valaki az anyját, megcsalhatja a feleségét, de a leányát nem.

Ketten tettük meg együtt azt az utazást egy sírdomb körül.

Az első vasuti futamodás Budapesttől Bécsig nem sok eszmecserére ad alkalmat. Százszor látott vidék; percnyi pontosságú megérkezés, ugyanazok a czigányok Írsekujváron, ugyanaz a mákos kifli Pozsonyban. Pozsonyig «mehet!» Marcheggen túl «fertig». Hozzá vagyok szokva, hogy a vasuton, ha másodmagammal utazom, féltő gondosságból zsémbeljek vele: «vigyázz, hogy meg ne hülj! ne rontsd a szemed az olvasással, nem vagy éhes? ne nézz ki az ablakon!» csak az lep meg, hogy ezuttal mindenre olyan rögtön szót fogadnak. Bécsben megszállunk a megszokott régi hotelbe, a Szent-Péter templom mögött, a hol annyiszor szedegették fel a galambok az ablak párkányára hintett morzsákat. Mikor a szobáinkban elhelyezkedtünk, úgy jön, hogy leüljek az íróasztalhoz, a hogy szoktam, megtáviratozni haza, hogy baj nélkül megérkeztem. Kettőt lépek felé, ott megállok: hiszen nincs már kinek?

Azután elköltjük az egyszerü vacsorát, s hogy jobb legyen az álmom, lefekvés előtt a magammal hozott olvasmányt előveszem, gondolva, hogy ezen csak elálmosodom. Szépműtani értekezés: Haraszi műve a «realisticus regényirodalom»-ról. Azt hiszem, ez majd elálmosít; de az ellenkezőt tette velem. Figyelmemet egészen lekötötte. Kényszerített a vitatkozásra. Képes lettem volna reggelig

fenmaradni fölötte. A kályhában újra felszítottam a tüzet; s ismét neki ültem a végtől végig érdekes olvasmánynak, mely hatalmasan kidomborítja a realisticus regényirodalom műalkotását, úgy hogy annak minden hibái kifelé fordulnak, majd meg széjjel szedi darabokra, belepillantatva annak legbelsőbb zsigereibe. Az ember a bonczoló teremben hiszi magát.

Végül aztán, midőn a mű szerzője engem is fölemlít, mint «nagy idealistánkat», ez végkép elvette a szememről az álmod; úgy, hogy a mint a gyertyát eloltottam s a szemem lehunytam, akkor is kénytelen voltam az olvasott tárgygyal foglalkozni.

Hát miért volnék én idealista? S miért volnának realisták csak azok, a kik Balzac és Zola iskolájához tartoznak? Hiszen igaz, hogy furcsa dolgokat is írtam össze, a melyeket csapongó képzelet hozott elém; de a munkáim összes tömege egy egész nemzet népéletét igyekszik híven, a valótól ellesetten visszaadni. Én egész hajlamom szerint realista író vagyok, s azt mondom, hogy ilyen a valódi élet. Csak egy különbség van közöttünk. Megmondom, hogy mi? Én ezer ember közül, a kinek az élettörténetét ismerem (pedig annyiét ismerem), találtam ötven olyan alakot, a ki képviselője volt a rossz szenvedélyeknek; de találtam ötszázat olyant, a kinek jelleme a mindennapin felül emelkedett. Hát ha az ötvennek a történetét írtam volna meg csupán, most magasztalnának, hogy milyen derék realista író vagyok; de mert azok mellett a többséget alkotó magasabb jellemeket választottam vezéralakokul, azoknak a történetét vettem tanúságul: azzal szidnak, hogy idealista vagyok. Én nem tagadom el a regényirónak azt a jogát, hogy az élet árnyoldalait élethűen részletezve csoportosan adja az olvasó elé; de követelem, hogy az élet fényoldalai is el legyenek fogadva realismusnak. Hát csak a koresmai dulakodás képe jogosult faj; a csatatér leírása már nem az? A részeg, a kéjencz csak a valódi emberalak? a hős, a martyr már csak képzelet? A váro-

sok szennye, a kloakák förtelme, a lebújok maszatja csak a realizmus? a virágos mező, a háborgó tenger, a falusi magány már csak idealismus? A kéjvágy, az állati ösztön a valódi emberi attributum; az erény, a hűség csak tette-tett külmáz? Minden asszony, leány, ifja, vénc, szépe, rútja veszendő és esendő, csak a kísértés, a csáb alkalma jöjjön eléje? Ez az igaz? Nincsen erény? Ha van, bolond a ki tartja? De hát a ki ezt állítja, az nem ismert-e soha anyát, feleséget, leányt? El tudja-e itélni a saját szülőit is? A kik par excellence realistáknak szeretik magukat hívatni, erőszakosan kiválogatják a társadalomból a romlott kivételeket, alakokban, úgy mint helyzetekben: s azokat csoportosítják mesterségesen; hanem azért, mert híven van leírva, a kórház, a fegyencztelep, a tébolyda, nem képviseli az igazi világot. Nekem a világ szebb fele jobban tetszik, de azért nem vagyok idealista.

Féligmeddig megnyugtattam magamat, hogy hát nem vagyok idealista. Hanem azért csak nem tudtam elaludni.

Pedig hiszen olyan távol voltam már azoktól az álom-űző szobáktól — otthon!

Ugy szoktam leginkább elaludni, hogy az egyik kezemet a fejem alá, a másikat a homlokomra teszem. Ez sem használt.

Kérlek: ne nevessetek ki. Elalvás előtt szoktam imádkozni. — Bevallom, nem szégyenlem.

Magamnak nem kérek semmit Istentől, megköszönöm azt a sok jót, a mit velem tett életemben; csupán azt kérem, hogy őrizze meg minden rossztól azokat, a kiket szeretek: nőmet, leányomat, testvéreimet, királyomat és családját és aztán (most nevessetek már!) és aztán Tisza Kálmánt

Sok év során át így megy az. Egy nap sem felejtettem őt ki soha.

Miért? Azért mert legjobb barátom. Nem azért, mert nagy ember. Akkor is megtartom szívemben, a mikor nem lesz miniszterelnök, hanem geszti szántóvető, vagy

netalán szibériai utitársam? Hányszor utaztunk együtt hasonló vidékeken keresztül! Azt csak az Isten tudja: megírni nem fogja senki.

Mikor a nőm meghalt, ő volt a legelső, barátaim közül, a ki meglátogatott. Sándor öcsémmel együtt ültünk a szobában hárman, közel fél óra hosszat s a nagy, okos ember, a ki minden nehéz kérdésben kész szónok, ebben a nehéz félórában egy szót sem tudott hozzám szólani. És ez az ő nagy hallgatása több volt előttem a bölcsek minden ékesszólásánál.

Tehát elkezdtem imádkozni. Az első szónál megakadtam. «Nőmet!» Hiszen nincs már. Ennél a nagy hézagnál mindennap meg kell állanom.

Végre mégis elnyomott az álom; és aztán aludtam olyan mélyen, mint egy csatából fennmaradt, a kinek mindegy: vetett ágyon fekszik-e vagy fagyos rögön.

Egyszer egy nagy rémület riaszt fel. Kiáltottak talán? Föltekintek s szemközt az ágyammal látok egy hosszú tűzvonalat. Mi az? A szomszéd szobában fekszik a feleségem; a gyertyáktól meggyuladt a szőnyeg, a szobában tűz támadt. Felugrom az ágyamból, hogy átsiessek a mentésére, megyek a tűzvonal felé, nem találok az ajtót, mely a szomszéd szobába nyilik, hanem a helyett a kezeim érzik, hogy a fal már egészen át van hevülve a szobatűztől. Kiáltok a cselédek után, a másik ajtót keresem, mely szobámból a folyosóra kivezet; azt megtalálom, felnyitom s csak akkor térek helyes eszméletemhez, hogy hiszen nem otthon vagyok most, hanem Bécsben a Wandl fogadóban, s az a tűzvonal ottan, a kályha alsó rekeszébe hullott parázs s az átmelegült szobafal maga a kályha. Én tehát körüljártam az egész szobát, egyik végétől a másikig, látó szemekkel, teljesen ébren és mégis álmodva.

Ha ez így tart, ennek nem lesz jó vége!

IV.

MÉG MINDIG AZ ÁLMOK.

Másnap este már Münchenben voltunk.

Az ismerőseim kedvéért megjegyzem, hogy nem a geográfiai ismeretekben való tökéletlenség ejtette velem útba az Izár melletti Athenæt Olaszország felé. Ámbár ez nálam megbocsátható volna: ha mellém állítom a nápolyi fővasut-állomás pénztárosát, a ki visszatérett minden módon arra capacitált, hogy ha Budapestre akarok utazni, váltsak jegyet München felé, ez a legegyszerűsebb útja annak. Hanem azért kellett odamennünk, hogy bucsut vegyünk egy időre leányomnak második otthonától: a komoly, nyugodalmas bajor fővárostól, melynek Magyarországon, művészeti felvirágzásáért oly sokat köszönhet; a genialis művész, magyar hazánkfia, Liezenmayer tanártól, ki irányunkban oly igaz baráti szívességet tanusított és a derék magyar családtól, a jó Ungeréktől, kiknél leányom, mintha saját családi körében volna, olyan gondos ápolást és jóízű magyar étkefogatást talált. Azután összezsömölgölni mindent: tanulmányt, atelier-fölszerelést, mannequint s útnak indítani Budapest felé.

Egész Münchenben létem alatt ködös, esős idő volt, a mi alig engedett pár órát a képtárak végig nézéséhez; a többi részét a napnak «Buchholzék Italiában» olvasásával töltöttem. Egészséges, jó humoru olvasmány, különösen appetitoriumnak az olaszországi úthoz. Közbe egy kis Bädeker-tanulmány. Azután meg egy zsebbeli könyvecskében való buvárkodás, mely olasz kifejezéseket tartalmaz: mivelhogy annyit tudok olaszul, hogy a hirlapi újdonságokat megértsem; hanem az megeshetik azért rajtam, hogy forró vizet hozatok, mikor hideget akarok kapni az olasztól.

Ezek ugyan elég prózai napi foglalatosságok ; reggeli gyertyagyújtástól, a míg éjjel a gyertya csonkig leég.

Sehogy sem értem, hogy függ ezzel össze, a mi következik.

Még olvasom az olasztársalgó könyvet ; még hallgatom a fejem fölött hangzó zongorakalapálást, a midőn egy fájdalmas hang a mellékszobából kiszólít. Felállok, ki-megyek. Ott találom ágyban fekvő a betegemet. Azt mondja, hogy nagyon hideg volt odakinn ; mégis jobb itten. Tudom, hogy ez igaz. De hát lehetséges-e azt változtatni ? Az ágya mellett állnak leghívebb rokonaim : Hegedüs, Huray orvos ; két gyertya ég az asztalon, ernyővel takarva, hogy a beteg szemébe ne süssön. És ő arra kér, hogy írjak néhány sort annak az urhölgynek, a ki a fejünk fölött zongorázik, hagyná abba : ő nem tud tőle aludni. Én kételkedve fordulok a két rokonom felé s suttogva kérdezem, hogy írjam én a házban lakó szomszédomnak azt, hogy ne zongorázzék éjjel, nőm nem alhatik miatta ; hisz az jól tudja, hogy ő nagy álmodt alszik már ; hisz látta, mikor eltemették ; hallotta, mikor elsiratták.

A rokonaim erre azt felelik, hogy «álmodtad ezt, édes bátyám».

«Mit ? Hát az mind álmom lett volna ? A betegség rossz fordulata ; az a hideg kéz a kezemben ; az a túlvilági rámttekintés ; az a ravatal itt a szobában, aztán a színház csarnokában ; azok a koszorúk ; a gyászdal ; a tolongó néptömeg, a mit csak a fiatalság által képezett láncz tart vissza, hogy el ne sodorjon bennünket ? Aztán a táviratok, részvétlevelek halmaza ? Maga az a mély gödör, a melybe lebocsáták ? Aztán az a babérral és virágokkal tetéztetett halom ? Ez mind csak az én álmodom ?

«Bizony álmodtad azt, édes bátyám», szól az orvos, megszokott, jóságosan komoly tekintetével. S aztán elmondja, hogy vannak ilyen eleven álmok, a mikről az ember azt hiszi, hogy ébren látta. A beteg jobban van, ime most hozták meg számára az új gyógyszert.

Én egészen megnyugszom benne, hogy úgy van.

Akkor hát mégis kell levelet írnom a szomszédomnak, hogy hagyja abba az álomrontó zenegyakorlatot. Visszamegyek a dolgozószobámba s leülök az íróasztalomhoz, hogy levelet írjak.

Hát ez mi? Hisz ezeknek a levélpapíroknak gyászszegélyük van? Hát miért van a levélpapírjaimon ez a gyászszegély? Minek ez a fekete keret itt? Felugrom, hogy ezt megkérdezzem a mellékszobában levőktől; de már akkor nincs ott sem az ágyban fekvő beteg, sem az ápoló rokonok, sem az égő gyertyák; hanem van helyettük valami megnevezhetetlen alak: a megtestesült sötétség, mely elevenné vált; nem látom az arcát, nem tudom a nevét, mégis jól ismerem. Úgy közelít felém, mintha meg akarna áldani, mintha meg akarna félemlíteni, mintha el akarna valamit mondani, a mit még nem tudok, a mit még meg nem értek, s mikor egészen odaér hozzám, minden idegemet valami kimondhatatlan, jólérző zsibbadás fogja el, a mi több mint az álom, jobb mint az álom. Valamerre szállok; gyorsabban, mint a felhő. A földteke messze elmarad alattam; már csak olyan, mint a hold, utoljára már csak egy kis kék csillag, szivárványos ködudvarral, s még mindig szállok tovább a felséges űrben, a hol nincs többé «idő»; a perc vagy ezredév, a nap vagy éj mindegy . . .

Reggel ott találtam az éji asztalkámon, az ágyam mellett, nőmnek azt a legutolsó arczképét, a mi oly elevenen, híven tünteti őt fel élete legutolsó hónapjaiból. Igaz, hogy magam tettem azt oda az este. Nem vagyok még hozzá szokva, hogy egyedül aludjam . . .

Azután egy vágatással leutaztunk Veronáig. Ez a nap kivételesen szép volt, gyönyörű derült idő kísért bennünket a szép Tirol havasain keresztül. Az olasz vámhivatalnokok ellen sem lehet semmi panaszunk, igen udvariasak voltak s nem turkálták fel a bőröndünket, a melyben mindkettőnk egész utikészlete elfért. A gyász tojlette-je nagyon szerény.

Csillagos éj volt, mire Veronába megérkeztünk, éjféltre fordult, mikor a hotel-omnibus megállt a Grand hôtel de Londres előtt.

Nagyszerűségben nincs hiány a Grand hôtelnél; fehér márványból van a lépcső; hanem a szobákban dermesztő hideg, egy ablakot sem lehet bezárni: mind valamennyinél hiányzik a zárhoz való ütköző. Odakünn pedig jég-dara esik s füttyül a szél. Hanem azért az olasz tagadja, hogy ő nála tél is van. A tagadás látható jelvényei a láthatatlan kályhák: ezt az állatot itt nem ismerik. Az egyik szobában volna valami kandallóforma; de az egész hozzávaló fűtőszerszám mindössze egy solo fujtató; különben is jobb a vasajtót zárva hagyni, mert ha ezt is kinyitjuk, a gyertyát elfujja a szél. Ágyak vannak, olyan magasak, hogy tornagyakorlat kell beléjük felkapaszkodni; kengyel kellene hozzájuk; hanem aztán a nagy, szélés ágyhoz van «egy» akkora kis vánkos, a minőt nálunk fogfájós ember ábrázatjára szoktak felkötni bodzavirággal megtöltve; ha az éjjel elveszti az ember a feje alól, soha rá nem talál; a derékalj, tapintás szerint ítélve, faragott márványból van s a takaró egy szál piquet-paplan.

Szolgalattevő lélek természetesen sehol sincsen. Éjfélikor minden becsületes ember aluszik.

Szerencsére magyarok vagyunk, a kik ha útra kelnek, megtartják a szabályt, hogy «télien kenyeredet, nyáron bundádat el ne hagyd!» s tudnak magukon segíteni.

Hanem egy dolgot csakugyan mégis meg kellene tudni, a mely minden emberi létnek a végczélját képezi. Más európai vendéglőkben az ilyennek az ajtaja két nagy zerrussal szokott megjelölve lenni; itt más szokás dívik: az ajtó ki van tárva, s kilincsénél fogva madzaggal egy ablaktáblához hozzá kötve, s midőn azon belép az éjjeli vándor, gyertyája egy nagyszerű csarnokot világít meg, egy tágas porticust, melynek háttéréből méltóságteljesen emelkedik ki egy magas zsámolyon nyugvó trónus, körülszárnyalva félkörben alacsonyabb ülőhelyekkel, melyek közül nem

hiányzik az a gitáralaku lovagló szék sem. Egész társaság számára van itt berendezve. Table d'hôte a posteriori. Igazán practicus egy intézmény! De hogy a diszes localitás üres óráiban is a közczélra szolgáljon, egy része függönnyel el van rekesztve ; s az ott a pinczerek alvó helye. Hogy semmi sincs új a nap alatt, azt már tudom, hanem árnyékban még találni néha meglepő dolgokat.

Éjszakára csakugyan minden bundát, köpönyeget föl-szedtem, hogy meg ne fagyjak a szép Itáliában. Talán ennek köszönhetem a következő álmomat.

Azt álmodtam, hogy már köztudomásu dolog volt felőlem, hogy meg vagyok bolondulva. Úgy kezdtem magamat viselni. Nem szükség azért az embernek mezitláb kiszaladni az utczára, székeket összetörni, templomi beszéd alatt felkaczagni. Van annak más esalhatatlan jelenségek is. Elkezdtem mindenfelé igazat mondani. Tegyük külömb-séget a szó között. Igazat mondani : becsületes ember dolga mindenkor ; az igazat megmondani : erős jellemü ember feladata, kellő alkalommal ; hanem az igazat elmondani, akár kívántatik, akár nem : ez a bolondság. S én megtettem azt, hogy összejöttem egy barátommal, a kinek millio-mos apja akkor halt meg (azelőtt nagyon szűken tartotta a fiát) s azt mondtam neki, hogy «sietek neked gratulálni, kedves barátom, azon szerencsés esemény fölött, mely téged ért!» a helyett, hogy azt mondtam volna neki : «engedd meg, kedves barátom hogy részt vegyek azon mély fájdalomadban, melyet a sors rád mért». Ez aztán mindjárt egy volt, a ki azt mondta, hogy bolond vagyok ; azután összejöttem egy irótársammal, a ki egy ostoba darabot adatott elő a szinpadon, de a mi elég külső sikert aratott ; ennek meg azt mondtam : fogadd őszinte részvéte-met azon szerencsétlenség fölött, hogy ilyen fejtetőre esett szülöttel vert meg a balsors szeszélye. Ez volt a második, a ki elhiresztelte, hogy az eszem tisztul. Azután összejöttem egy jótékony egyleti védasszonysággal : «láttam nagysádnak az árváit ; szegények, bizony nagyon el vannak hanyá-

golva!» «Hogyan? ön a mi árvalházunknál tett látogatást?» «Nem! a nagysád saját házánál tettem.» Ez sem fog engem többet okos embernek nevezni soha. Még odahaza is eltértem a meggondolás ösvényéről: elmondtam, hogy biz én nekem jobban tetszik a fiatal hölgyek társasága, mint a tisztos matrónáké! Megbámultak érte. Itt zavar van az agyban! Jöttek hozzám a választó polgárok s fölkértek, hogy tartsak programbeszédet: «nem tudok, barátim; ostoba vagyok!» Az már csak nagy bolond, a ki elismeri saját magáról, hogy ostoba! De végkép bekötötte a koszorúmat, mikor egyik-másik jó czimborámnak, a ki odajött hozzám, hogy szokás szerint írjam alá a váltóját, azt feleltem: «nem írok többé semmit alá! Élünk meg, a hogy tudunk, adósságcsinálás nélkül. Élünk kenyéren vizen inkább; de több váltót ne írjunk alá!» Ezzel végkép ki lett tárva mindenki előtt, hogy elvesztettem az eszemet. Hisz a ki ilyesmit ki mer mondani, az bolond! Futó bolond! Azt meg kell kötni. És én már tudtam jól, hogy ki van adva ellenem a rendelet, hogy szép szerével szállítsanak el a Lipótmezőre. Elérkeztek értem. Betoppan hozzám két martialis konstabler, s tudatja velem lapidaris gorombasággal, hogy oda lenn vár a kocsi, hát ne sokat teketoriázzak, hanem kövessem őket. Az egyik rendőr felgyürte kabátja ujját a karjáról, hogy megmutassa azokat a sámsoni izmokat rajta, ha uetalán kedvem találna lenni az ellenszegülésre. Én átláttam, hogy most védtelen vagyok. Ravasz voltam; úgy tettetem, mintha magam is bele volnék nyugodva az elszállításomba: nyájasan, szelíden beszéltem fogdmegeimhez. Csupán arra kértem őket, hogy engedjék meg, hadd üljek le egy perczre az íróasztalomhoz, megírni a lemondásomat a mandatumomról a képviselőházhoz. Voltaképen pedig az volt a szándékom, hogy juthassak csak egyszer az íróasztalomhoz, ottan hever az én jó cserkesz kindzsálom, ez az a törforma fegyver, a mivel a kéztusában a pikkelypánczélt keresztül ütök, hogy markolatig meg nem áll. Csak egyszer az a

kindzsúl a kezembe kerüljön, majd egyszerre helyre áll az egyenlőség a sámsoni és a dæmoni erő között: akkor aztán majd megmondom, hogy ki lakik bennem. Az öldök-lés pokolvágya lüktetett az ereimben.

Oda csalogattam a kísérőimet az íróasztalomhoz. Már rajta függött a szemem a kindzsálon, csak egy ugrás még, s folyik a vér itten, mint a szökőkút. Ekkor egy szelíd kéz megfogta a kezemet — a feleségem állt előttem.

Olyan szép, olyan kedves volt, mint a minőnek meny-asszonykorában láttam. Hizelgő szóval beszélt hozzám: dehogy enged ő engem elvinni; hiszen én nagyon okos ember vagyok, szeret engem mindenki a háznál. Ime milyen szép hálókabátot varrt a számomra, születésnapomra. Próbáljam fel mindjárt.

Addig-addig czirógatott, míg rá hagytam magam vetetni, hogy felöltsem az öltönyt. S mikor aztán felöltöttem, akkor vettem észre, hogy a kabát két ujja össze van varrva: hisz ez a kényszerzubbony! Minden vérem a fejemnek tódult. «Hát te is áruló vagy, vesztemre esküdtél! Azért sem engedem magam megköttetni, széttépem a zubbonyt!» S az örültek csodaerejével nagyot szakítottam a kinzó Dejanira-köntösön, s azzal — majd szétrugtam magam alatt azt a tizenhat markos vas ágyat; bunda, köpönyeg, paplan repült rólam ki jobbra, ki balra; a kis bodzavirág-vánkos meg úgy elveszett, hogy soha sem találtam rá többet.

A vér lüktetett a halántékaimban, a verejték csorgott a homlokomról. — Most már aztán igazán haragba jöttem!

Hát ki parancsol itten? Én-e, vagy ezek az ostoba idegek? A hús, a sejtszövet, a vértekecs, meg a fehérnye az én uram, vagy én az övé? — No megállj, te édes fantáziám hippogryphje, ha te neked olyan kedved van nyargalászni, majd befoglak én téged a szekérbe: huzzad azt!

Felkeltem, felöltöztem. Az óra éjfélutánra járt. A veronai nagy vendéglő két nagy campanile között fekszik s

azok egymás után ütik bömbölő harangszóval az órák folyását.

Legjobb idő! — Tudom én, hogy mitől döglenek a rémek! Ide veled kalamáris!

Otthon, még a boldogabb időkben kezdtem meg egy humorisztikus novellát a «Magyar Salon»-ban; én bizony annak a folytatását nagy szomoruságomban elmulasztottam otthon nyélbe sütni; a fejemben megvan: csülökre Pegasus! Most muszáj írni! Most, épen most. — Nem ismerek irgalmat! — Tessék leülni ide az íróasztal mellé. Hol hagytuk el? «Lenczi fráter szerelmes a zöld kakas leányába s annál fogva mind megeszi a csirkemáját!» — Folytasd! A hippogryph rugott, harapott; nem használt, szájába kellett vennie a zablát és húzni az ekét a barázdában. A nyitott ablakokon át bedúdolt a szél, zápor és jégdara czimbalmozott az üvegtáblákon, s az öt körmöm összegémberedett, alig foghatta a tollat. «Fujj a körmödre meleget a szádból! van ott több, mint elég.» Eleinte nem tetszett a szárnyas lónak ez a mulatság: ütöttem ostorral, vágtam sarkantyúval, míg megadta magát. A campanilék órai hat órát ütöttek reggelre, s én még mindig diktáltam a didergő kezemnek, hogy mit írjon. — A fejezet készen volt a bokóhás, tréfás novellából. — Már most tudod édes testem, hogy mi vár rád, ha megint neki akarsz indulni a kalandozásnak, akaratom nélkül? Felköltelek és dolgozni fogsz. Már most ismersz.

Reggelre olyan friss voltam a bevégzett munka után, mintha a legüditőbb álmod aludtam volna.

Mikor néhány hét múlva itthon találkoztam a kiadómmal, azt mondá, hogy még olyan nagyokat nem nevetett életében, mint az én «Lenczi fráterem» legutolsó kalandján.

. . . . Magam sem

V.

VERONA.

Verona maga egészben egy teljes muzeum, hol minden utcafordulónál egy-egy rég mult század képével találkozunk. A kövek beszélnek: régi nagyságról, dicsőségről; tartogatják az emlékeit a világtörténetbe vérrel beirt nevű nagy uralkodóiknak, s az emlékek kőből, ércből megörökítve, még a fejedelmeknél is nagyobb hírű művészek remeklései.

Ott áll a szobor még a piacz végében, mely Velence szárnyas oroszlánját hordozta; a régi paloták homlokfalán még elevenek a nagy mester fresco-festményei, a másik oldalon Berengár király kutja Verona ős-szobrával, a piacz közepén a négy márványoszlopon nyugvó tribuna, hajdan törvényszolgálató hely; most zöldséget árulnak alatta.

Elmélázhatnánk fél napig a Scaligerek emléksobrainál, a melyeken a művész vésője, a lakatos kalapácsa, s az egész kigondolt-építész izlése versenyez az elismerésért. A Scaligerek czímere, a lajtorja, minden motivumaiban az emlékcsoportnak ügyesen van alkalmazva. Hová vezetnek a lajtorja-fokok? — Ki járt ez óriás lépcsőkön fel s alá, melyek a roppant nagy amphitheatrum köröndjét alkotják: a nagy Diocletian emléket, mely huszezer nézőt fogadott be, a kik a vérmámor pillanataiban kéjszomjasan lesték, hogy emeli fel a császár ott az erkélyen az öklét, hüvelykével felfelé vagy lefelé fordítva, a legyőzött gladiátorra élet vagy halál jeléül. Az egész kötömeg most saját magának a kriptája; a császári nevek feliratai mellé odafaragja a magáét «Kiselak», a czirkusz legszebb díszét, a magas doriai granit oszlopokat Berengár király a főtemplomnak ajándékozta, most annak az apsisát emelik.

Másfél ezer évvel későbbi emlék a dicsőséges Loggia, a hajdani Palazzo del Consiglio hosszú oszlopos tornáczai, híres nagy emberek márvány szobraival rakva. Megannyi remekmű. Künn a piazza dei Signorin Dante legszebb szobra, mely Itáliában található. Minden fehér márványból, a drága kövek legremekebbekéből. Ma már nem faragnak márvány emlékszobrokat: megöntik a nagy emberek alakjait ezinkből, vasból s bekenik bronzpatinával; magának Viktor Emanuelnek is csak ilyen jutott a saját piacán, az előtt Piazza Bra: «mezőtér».

A templomok mindegyike a műkincsek és emlékek tárháza; minden egyes palotának századokra visszaborongó története van itt, s alakítóiknak a jellemét lehet felismerni magán az építészeti stylen. Veronát úgy lehetne tanulmányozni, mint egy archivumot. De azt, a ki csak egy napot tölt benne, a látott nevezetességek tömege agyonnyomja. Ez a sok megszólaló kő valóságos kísértet-tábor.

S maga a városnak az összes képe, a Castello san Pietro udvaráról nézve ugyanazt a benyomást erősíti meg: az elmúlt nagyság fényes gyászát. A hegytetőkön a roppant váracsok, melyeket az osztrákok építettek, mikor még Verona volt a bevehetetlen várnégyszög egyik sark-fundamentuma. Most már jelentéktelen kőhalmaz valamennyi. Az ujabbkori lövegek előtt egy napig nem állhatnának meg. Az Adige kétfelé osztja a várost; de több kő és vas hid köti össze a két partot; azok között a Ponte Vecchio a legemlékezetesebb; ódon, tömör bolthajtásai egész hosszában be vannak építve házakkal, melyek befelé fordulva végtül-végig ékszerészboltoknak szolgálnak helyiségül. Ezekbe igazán nem lehet betörni: a hid négy öl magas s az Adigén nem lehet csónakázni a zuhatagai miatt.

Még egy régi római korbéli színházhoz is elvezetett a ciceronénk, melyet nem rég ástak ki a többi háztömeg alól. Ez is érdekes tanulmány volna azoknak, a kik a hajdani színházépítés titkaival meg akarnak ismerkedni. Mily óriási és merész mű e színháznál maga az a sziklába

vágott csatornázás, mely azt az áradások és forrásvizektől megvédte! Még most is látható benne egy úri páholy, homlokzatán a tulajdonos nevével; a diszítés természetesen nem papir machééból van mint mai nap, hanem márványból.

A mi legjobban megmaradt az emlékemben a műemlékek Dárius-kinestárából, az a Santa Maria in Organo egyház sekrestyéjének az intarsiatúra kincse. Egy egész templomi padsor, melynek támlányai fenn a magasban famozaikból alkotott képeket mutatnak, a kartámasztói pedig mythosi sárkány-alakokat, melyeknek mindegyike egy-egy hirhedett veronai kortárs fejét viseli. A képek remekei a perspectivának, ezernyi apró szilánkból összerakva. Az egész munkát egy ember végezte, Fra Giovanni Bartolomeo, a papi nevén, születésére egy Capuletti; ötvenhárom esztendeig dolgozott rajta. A sárkány-alakok fejei között ott látjuk Romeonak és Juliának a képmásait is, mellettük az öreg Capulettit; Romeonak az arca olyan, mint egy leányé. Emlékül elhoztuk a fényképeiket.

Hanem azt tanácsolom mindenkinek, a ki szereti az ábrándjait, hogy ha Veronán keresztül utazik, ne legyen kíváncsi Julia lakházát és sírját fölkeresni. Az a palota, melyben a nagy britt költő tragœdiája lefolyt, most egy foltozó csizmadiának szolgál lakásul, az erkélyről, melynek rostélyán Roméo és Julia ölelkezett, talpatlan csizmák és papucsok lógnak alá; a teremben, hol a szép tetszhalott ravatala állt, most öszvérek számára vannak jászolok felállítva; az udvar tele szeméttel; a falakon nyirok és piszok, csak az ősi czímer, a «Kalap» kőből kifaragva, bizonyítja még, hogy ez a hatalmas Capuletti palotája.

Hanem azért a veronai most is büszke a maga Romeo és Juliájára. Egyáltaljában a veronai nép a magatartásában a legbüszkébb minden olasz városok népei között. Minden ember kerek köpönyeget visel, s azt a vállán áthajtva hordja, úgy hogy a szája el van takarva, csak a szemei villognak elő a széles kalapkarma alól. Itt még

nem kezdődik el a koldulás s a boltossal nem lehet alkudni.

Julia házatól sietünk a sírboltjához. Vezetőnk nem enged addig Veronától megválnunk, a míg a Tomba di Giuliettát meg nem láttuk. Egy szűk, sáros sikátoron át, a legnéptelenebb városnegyed végén eljutunk végre egy zsákutczába, melynek oldalát egy düledező francziskánuskolostor falai képezik. A csöngetésre kinyilik a kapu (két garas a belépti díj), s belépünk egy nagy kaputornácz alá, mely két felől meg van rakva vasekékkel, boronákkal és rostáló gépekkel. Ez egy gazdasági gépgyár rakóhelye. Ezeken átlépegetve, találunk magunk előtt egy nagy keretet, melyben nincs virág; saláta, laboda az egész ékesége. Az út nyirkos a zöld penésztől, a melyen a fal mellett körüljárva eljutunk egy kis melléképülethez a ház hátuljában, az ott a Julia sírboltja. Épen csak akkora, hogy az a kőkoporsó elfér benne, szerény, kis sarcophag minden ékítmény nélkül. Most sem üres: tele van ott-hagyott névjegyekkel, a miket átutazó látogatók hagytak ott p. p. c. Mi is közé dobtuk a többinek a magunkét. A falon lóg egy penészes száraz myrtuskoszorú, melyet állítólag egy mister Shakespeare — rá van kötve a névjegye — hagyott ott emlékül.

Nem ilyennek képzeltem én azt a helyet, a hol Romeo vágytársával haláltusát vívott, alvó kedvesének koporsója felett, s a hol a világ leghiresebb két szerelmese a halálban egyesült. Menjünk tova! Itt nagyon realistikus világ van.

Hanem azért mégis képviseli valami az ideált: egy szép régi rozmarinfa. Ezt még talán a jó álomital-keverő barát ültethette a szeretők emlékére, a rozmarin sokáig él. Törjünk le róla egy ágat s vigyük magunkkal — illúziónak.

VI.

NYELVÉSZETI ÉS NEMZETISÉGI TANULMÁNYOK.

Hiszen — szépek ezek a faragott kövek; de én olyan földet keresek, a hol Isten ajándékozta virágok teremnek — december elején. — Menjünk egy várossal közelebb a nap felé. Veronában egy második éjszakára nem vagyok kíváncsi. Még a déleesti közebéden kell átesnünk, a melyhez, külföldi szokás szerint, a nagy vendéglő összes utasai egybe szoktak seregleni, némelyek uti köntösben, mások balparééhoz öltözve. A menuról, úgy hiszem, nem szükség beszélni. Ugyanaz az a külföld minden grand hotelében, mint nálunk a Hungariában. — A társaságban, az együtt utazókon kívül, senki sem ismeri egymást. Annál fogva a hónapos retekig, a mi leves után jön, minden ember franczia: a pinczérrel és a szomszédjával mindenki per «s'il vous plait» beszél. Csak az első pohár chianti vagy Marsala után oldódnak fel a nyelvek; a velünk szemközt egymás mellett ülő érett korú két hölgy torokhangjai és selypítő szisszentései elárulják, hogy angolul beszélnek. Érteni természetesen nem lehet semmit; mert még azért, ha valaki Shakespearet eredetiben olvassa, Albion lakója által könnyen eladathatja magát. Így van az külömben a többi nyelvekkel is. Mi a szemünkkel tanuljuk az idegen nyelvet, holott a fülünkkel kellene tanulnunk. Annak pedig szokni kell ahhoz a hadaráshoz, a mivel más népek egymás között értekeznek; olyan lassan, kényelmesen, mint a magyar, senki sem beszél. De végre német szó is hallik. Két vis-á-vis egymásra ismert arról, hogy sör után tudakozódtak. S a német, akár ki mit beszéljen is, a legnyájasabb utitárs: egyszerre közlékenynyé lesz, fölfedezi a tapasztalatait, jól mulat a viszontagságai előadásán, s figyelmezteti a vele találkozókat, hogy hová

menjen s hová ne menjen. Udvarias az orosz vendégtárs is. Arról ismerni rá először is, hogy igen korrektül beszél francziául. Csak francziául, még egymás között is. Hanem azután zárkózott; mintha mind nihilista volna, s a megszólító idegenben kormánykémet sejtene. Azután elárulja magát azzal a fogai közt kiszalasztott «szsz» hanggal, a mely olyforma figyelmeztetés, mint nálunk a «héj». Többször hallottam, hogy egymást halk füttyentéssel is hitták. A kedveskedő pinczér «goszpodine»-t rebeg a vendég fülébe, mikor a saumonnal megkinálja. Ez mind halkán beszél, mint ha concertben volna. De annál hangosabbá válik a társalgás, a mint innen is, amonnan is három-négy olasz annectálja egymást. Azok tudnak aztán sebesen beszélni! Egyszerre beszél mind a négy, egyik sem hallgat a másikra, s mind a négynek a kezei is beszélnek az ujjakkal, keresztül az asztalon. Jaj a közbeesett szomszéd irredentájának. Csak az egyetlen franczia hallgat és nem társalog. Az ellenállhatatlan. Ő csak a favorijait simogatja, a manchettejeit huzogatja, a tökéletes frizuráján óvja a bodrokat, s közben pezsgőt iszik s hódító pillantásokat vet az ifjabb hölgyekre s ábrándosakat a gomblyukába tüzött sárga thearózsára. Ezt elneveztük a «szép Diegónak». Nagyon jól éreztük magunkat e Nóé bárkájában, a hol ezt a nyelvet, a mit mi beszélünk, nem érti senki. Mindenki muszkáknak tart bennünket. Szabad a medisance. Tehetünk satyrás oldaljegyzeteket az egész társaságra. Nem is tagadjuk meg magunktól ezt az élvezetet. Erre a sok vajjas ételre nagyon jó az. Egyszer aztán az egyik tőszomszédunk, egy distingvált fiatal szőke férfi odaszól hozzánk: «nagyon örülök rajta, hogy hazám édes nyelvén hallom önöket beszélni,» s bemutatja magát. Tanulság ebből az, hogy azért, mert magyarok vagyunk, ne bizzuk el magunkat, hogy senki sem érti meg a nagy világon, a mit beszélünk. Végre szerencsésen a közszemlérére kitett czukorpereczekig jut a lakoma, akkor egyszerre mindnyájan hollandusokká leszünk, s megyünk bucsuzat-

lanul ki erre, ki arra. Szép Diegó egyedül marad az asztalnál. Kisül róla később, hogy csak olyan corsicai franczia.

A flórenzi vonat este későn indul. Egész éjjel utazni fogunk. Rám nézve ebben az a megnyugtató, hogy egy éjjelre az idegemésztő álmaimtól megszabadulok. Aludni különben sem tudok vasuton soha, az olasz vasutakon pedig ez különösen nagy tudomány, a hol minden félórában állomást tart a «gyors» vonat, s annak a nevét elkezdik a kalauzok, a postás, a fachino, a hány van, annyiféle hangból kiáltani, üvölteni, a szó végtagját cifrára elnyujtva, mindaddig, a míg a sok kiabálástól megvadul a lokomotiv, s elragadja a vonatot. De leginkább gondoskodva van az utasok ébrentartásáról az olasz vasutakon a helyek kényelmetlen volta által. A coupéet kétfelé szakítja az átjáró, úgy, hogy csak a kocsi egyik oldalán van kettős ülés, a melyben jól-rosszul lehet heverni: a másik felén már csak egy szűk karszék szorul a szegletbe, a hol úgy kell ülnünk, mint a Memnon szobornak. Stinde regényéből még friss volt az emlékezetemben, hogyan foglalták el nagy hirtelen a német utazók elől angol jövevények azokat a jobb kettős helyeket. Richtig! Mikor a flórenczi waggon «e vietato di fumare» szakaszának az ajtaján belépünk, már ott találtuk a közebédnél látott vis-á-vis-jainkat, a két angol myladyt: a kiket a portás egy kis «bona mano»-ért mellékuton előre beeresztett, jól elhelyezkedve a kényelmes ülésben. Nekem és leányomnak maradt a két Memnon-piedestal éji nyugvó helyül. És ekkor megtörtént az a mire tudom, megint azt fogják mondani, hogy azt az én fantáziám álmodta ekként; mert ez a lehetetlenség netovábbja. Az egyik tisztos ősz angol hölgy megszólította a leányomat francziául s felajánlotta neki a saját maga által lefoglalt helyet, s olyan nyájasan, szívesen kínálta vele, hogy el kellett fogadnia. Ő maga aztán a másik hölgy mellett foglalt helyet, úgy hogy annak sem lehetett lefeküdni. És így két tiszteletparancsoló korban levő angol

mylady meghozta azt az áldozatot, hogy az egész éjet átvirraszsa, azért, hogy egy rájuk nézve egészen idegen fiatal leány, a kinek az arcza elárulja, hogy szenved, egy maga nyugodhasson. Én sem hinném, ha más mesélné el. Van az angolnál is szív, csak hogy nem hordja a gomblyukába akasztva, mint az utazó concertvirtuózok az érdemrendjeik boutonját.

VII.

FLÓRENCZ. AZ UTOLSÓ ÁLOMLÁTÁS.

Hajh, ha én Flórenczet le tudnám írni! Hozzá sem fogok. Léteszem a fegyvert. Három nap Flórenczet meglesni sem elég, nem hogy megismerni. S aztán az egész három nap alatt folyvást szakadt az eső. Lantolhat valaki a parapléval a kezében? Az egész ittlétem alatt folyvást azt éreztem, hogy agyonnyom ennyi gazdagság látása, a mit bőkezű természet és emberi lángész együvé halmozott. Valahol azt írtam, hogy a midőn elveszett a régi paradicsom, azt mondá az ember az Istennek: «már most csináljunk újat!» s ketten megalkották — Itáliát. — No ha Itália a paradicsom, akkor Flórencz benne a «tudás fája». Szabad volna a gyümölcseiből szakítani, — ha tudnánk hozzá. Ez az érzés az, a mi lelket agyonnyomja. Ki bírja utolérni azokat az óriásokat, a kik valaha ilyen magasan jártak a fejükkal az égben? Egyetlen terme a Palazzo Pittinek, mint például a Jupiter- vagy Venus-terem, olyan áhitattal tölt el, mintha az Olymp istengyülekezetében volnánk. Műremek itt minden, a plafond caryatidáin kezdve, a mi csak márványból, fából vagy bronzból van alkotva, vakolatra és vászonra festve; az építész, a kőfaragó, a műkovács, szobrász, a festő mind istenszakra világítása mellett alkotott, az világít a művésznek örökké, s az egészben, annyiféle ellenmondó remeknek összeségé-

ben, valami égi harmonia van, mely mellett jelenkorunk minden pompája csupa nevetség. Egy-egy spanyol festőnek a képe előtt, melyen nincs több egy férfialaknál, nap-hosszat el tudnék bámulni, találgatva, hogyan lehetett, mondhatnám kétféle színből, ilyen csodaerőt kidomborítani? Ki bírja ezt csak utánozni is? Nem is próbálgatják. Szegény másoló piktorok ott ülnek egy-egy bronzkemence mellett és csinálják kicsinyítve a Cythereket és Danaékat. Azokra még akad vevő. — Asszonyi húst most is tudnak még festeni, de istennőt nem: azok meghaltak. — Aztán még jobban elmélsít, ha hazámra gondolok. Hiszen igaz, hogy húsz év alatt nagy útat tettünk a művészet terén, de mégis úgy kell éreznünk magunkat, mint a tengerésznek, a kit kiküldtek zárt parancscsal az oczeánra s mikor már azt hiszi, hogy jó messze elhaladt, talán czélhoz is ér, akkor azt olvassa a felnyitott levélből: «Vitorlázd körül a földet».

Ha festő, szobrász, vagy építész volnék, kétségbeesve kellene elhagynom Flórenczet. Olyan érzés ez, mint mikor valaki egy szép, bűbajos idegen asszonyba belé szeret, a kiről tudja, hogy sohasem lehet az övé.

Az eső daczára is folyton bejártuk Flórencz virányait. A rózsák ott nyiltak a kerítéseken kihajolva. Egy nagy pompás rózsabokrétát ötven centesimeért vesztegettek, mi huszonöt krajczár a mi pénzünkben.

Végre még helyre kell hoznom egy elkövetett tévedésemet, a mire most figyelmeztet a leányom. Az a Ponte vecchio, az a régi fedett híd a két sor ékszerészbolttal, nem Veronában van, hanem Flórenczben. De én most is azt mondom, hogy sokkal jobban illenék Veronába, a régiségek nagy múzeumába. Ezuttal a fantázia úgy rakta el, a mit az emlékezet összegyűjtött, a hogy neki jobban tetszett. Erről én nem tehetek.

Flórenczben már okos világ van: a vendéglőkben kandallók vannak, s azokra itt is nagy a szükség. Hótelünk ablakai az Arnóra nyílnak, mely most a sok esőzéstől

rendkívül meg van áradva s harsogó robajjal vágat a zuhatagon alá, mely épen a Hôtel de ville előtt törik meg. Első éjjel alig tudtam hozzá szokni e morajhoz; de később már igen jó álomringató harmonia lett belőle. Flórencz levegője, még esős időben is, pompás, nem sérti a tüdőt és a gégét.

A Flórenczben töltött utolsó éjszakán ilyen álmom volt.

Otthon voltunk, én és leányom, a svábhegyi házunk előtt, a honnan a nagy alföldi rónára széltében, hosszában végig látni. Csakhogy most a róna helyett a tenger volt előttünk. De nagyobb csoda volt ennél az ég. Az alkonyodó nap a távozó zápor firmamentumán egy szivárványt vont körül, s az első szivárvány fölött következett a második, mind feljebb a zenith magasáig, míg a belső, körülzárt félkör belseje olyan volt, mint az a sápadt arany, a minőt a középkori festők képeik háttéréül választottak. Aztán a tengeren végig repültek előttünk a vitorlás hajók; a fehér vitorla, a mint a szivárvány színein keresztül vonult, majd kék, majd zöld, majd sárga, majd veres lett, s mikor a közepre ért, fényes tündöklő lett. Egyszer egyike a vitorláknak odafordult felénk. Nemsokára kikötött ott a szőlőfedte dombunk lábánál. Az álmoképek gyorsan utaznak. És belőle kiszállt megint «ő», az eltemetett nőm. Feljött hozzánk a kőlépcsőkön. Hozott a kezében egy olajfaágat. Csak akkorát, mint az a kis májusfa-galy volt, a mit oda az ablakom alá ledugott valaha. És ekkor azt mondta: «néz-zétek; én ezt a kis olajfaágat ledugom ide a földbe; nagyra fog nőni; megemlegettek róla». — Én úgy megörültem annak. — Tudtam, hogy most már búcsut fog venni tőlem örökre. — Könnyeim fölébresztettek. — Csak az Arno zúgása töltötte be az éjt.

És ez éjtől kezdve soha sem látogatta meg álmomat többé.

A mint haza jutok, első dolgom lesz, azt az olajfát elültetni oda, a hová mutatta.

VII.

NÁPOLY.

«Vede Napoli e poi mori». Ezt a röpke mondást nem kell ám úgy fordítani, hogy a mint meglátta az emberfia Nápolyt, menjen halálozni; hanem hogy addig ne haljon meg, a míg Nápolyt meg nem látta. S ebben igazat adok neki. — Maga Nápoly nem az a gyönyörrel agyonéltető látvány, hanem a környéke, az egész tája valami isteni. A város maga, mikor egyszer a tenger felől közelíttem is felé, azt a benyomást tette rám, mint egy óriási nagy sütőkemencze; egymás hegyébe halmozott veres házak, sarkantyuvirág minden színváltozataiban rikítóra festve; egy óriási hangyaboly, a minek egyhangúságát semmi tető, semmi kiváló torony vezéralakja nem enyhíti; itt-ott látni csak a háztömeg között gubbaszkodó rézrozsdás kupoláját egy-egy eldugott templomnak. A halmokat uralgó ódon erődök komor, sötét körrajzai egészítik ki a képet. Mennyivel szebb panoráma ennél az én Budapestem!

Vasuton érkezte pedig ennyit sem látni Nápolyból. Éjfél táján érkezik meg a Rómából jövő vonat; jelzőlámpák, waggonsorok, veres és fekete épületek futnak el mellettünk; a vasutról átszállunk a hôtél-omnibusba, s megkezdődik egy hosszú utazás a városon végig, a minek alig akar vége szakadni. Megérkezünk az új nagy hôtélbe a Chiaján; a hol a kocsiból leszállva, az elénk siető vendéglős e szókkal fogad: «belieben zwei Zimmer». — Hiába! Bismarck hatalmas, s mi most «dicke Freunde» vagyunk. — De ugyan hogy érezhették meg rajtunk, hogy magyarok vagyunk?

Most tehát: «vede Napoli e poi dormire».

S erre a hôtél Bauer igazán alkalmas. Becsületos, kényel-

mes vendéglő, távol Nápoly hírhedett lármájától. Mert láрма dolgában nem hiszem, hogy felülmulná valamely világváros Nápolyt. Elkezdik a harangok korán, sötét reggel; de azok sem olyan komoly, ünnepélytartó harangok, a mínők minálunk bimm-bumm zugásukkal hívják fel az ajtatosságot, hanem recsegő vas kondérok, a miket riasztó kongással, hol lassabban, hol sebesebben püfölnek kalapács-csal, valami türelmetlen emberek; aztán megindul a kocsik zaja; a nápolyi egylovas bérkocsik száma egész dandár; hát még aztán a kétkerekű corricolók, az omnibusok, az urasági fogatok, s hogy a javát hátul hagyjuk, a számlálatatlan mennyiségű, számárvontatta talyiga. Ez mind vágatva kergeti egymást, a kocsisok kiabálnak, a lovat «ach» kiáltással nógatják, a számárra olyan hangon ordítanak, mint mikor a komondor orozva ront ki a kapu alól, s a mellett minden kocsisnak hosszú sugáros ostora van, a mivel jó kedvében, haragjában egyre kongat, mintha ménest terelne a Hortobágyon. Aztán megindul a mozgó vásár: mindent az utcán árulnak és fennhangon ordít, énekel, kiabál, hívogat, kérkedik, boltos az ajtóban, péklegény, szalámi-áruló, hírlapvesztegető, halkufár, két fentő vereshagymáért olyan tenorhangokat bocsát közre a kerítész, hogy nálunk hatvan forintot fizetnének neki havonként a pusztá hangkifejtésért; a ki sült tököt árul, az hasonlítja azt a hajnali naphoz, a tűzokádóhoz, még a füstfaragó gyerek is visít, hogy «itt a kéményseprő!» (Bizonyosan az én kalapomat nézi kürtőnek.) Azonkívül is minden nápolyi oly animoval beszél, mintha örökösen valami nagy, váratlan öröm érte volna: ha két bérkocsis futtában összetalálkozik, megállnak, egymással nyájasságokat kicserélni. Hanem mindezt csak későbbben tapasztaltam, mikor a város belsejébe tettem expeditiót. Idekinn a Chiaján méla csend van, addig alhatunk, a meddig álmunk van.

Azért mégis korán keltem, régi szokásból, ablakomat (mely tulajdonképen remekül záródó ajtó az erkélyre) kinyitva. A mi legelőször meglepett, az hogy meleg jó be a

szobámba onnan kívülről. Ez a szavakkal kifejezhetetlen, áldott nápolyi lég. Olyan idő van deczember elején, mint nálunk tavasszal, a szél sem éles; egy-egy futó felhő pásztás esőt szítal, de még az is langyos. Erkélyemről végig látni a félvároson, odáig a hol annak a másik felét a tengerbe kinyuló földnyelv, a rajta gubbasztó ódon Castello d'ovoval eltakarja; előttünk terül el a gyönyörű városi park, örökzöld fáival, hosszú pálmásétányával, azok között százados pálmaösök; a háttérben a nyugodalmasan pipázó Vezuv, ezuttal fehér frizirköpönyegbe burkolva: belül tűz, kívül hó. — De a mi legáhitottabb látvány, ez a tenger.

Ez az én vágyaimnak a tárgya.

Ah! ha én a tenger mellett lakhatnám, dehogy írnék többet, mindig a tengert bámulnám. Ezt az örökké egy, és mégis más világot.

Meg szoktuk a földet nevezni anyánknak; pedig mennyivel több életet hord magával a tenger; óriásai mennyivel nagyobbak a föld óriásainál; tárháza az emberiség felét táplálja; otthona mindegyiknek, ez a minden népek közös hazája, a mit nem osztanak határookra a nagyhatalmak, a minek térképéről nem törölnek le nemzeteket a szent szövetségek: a szabadság megisteniesült jelképe.

Az első napon Nápolyból elég volt nekünk maga a tenger, a mely a hányféle szél jött, annyiféle színt váltott; egyszer egy hosszú sávon tökéletes tintafeketévé lett; majd megint zöld, a látó határ felé ezüst, utoljára alkonyat felé teleöntve aranynyal, biborral és smaragdokkal. Egy kis kirándulás a Posilipohoz a festői hatás lehetetlenségeit tünteté elénk: a mint a nap a Nisida sziget vára mögött lement, s a végragyogványa annak az ablakain keresztül tört; arany sziklákon fekete ernyős fenyők, körülöttünk mély hegyszakadékok, a mikből buján tenyésző délnővényzet emelkedik ki; a gyümölcsessel rakott kaktusz, a virágzó berkenyével, az óriás nád, a pálmával egybevegyülve, arany gyümölestől hajladozó narancs és citromfák. A ki ezt lefestené, azt mondanák: megbolondult.

A mint az éj leszállt, egészen kitisztult az idő, s még melegebb lett. Itt az éjjel is lañya. Az ember a tüdejét megujulni érzi, az idegei aczélt fognak. Alig tudunk a kőpart sétányától megválni. A tele holdtól olvadt aranynya válik a hullám, s szikraözönt szór, a kőgáton túlcsapva. Halászok fáklyafénynél lesik szigonyvégre a murænát, s időközönkint a Vezuv is elszánja magát, hogy egy kis tűzfénnyel világítsa meg a torkából kitörő füstgomolyt. Csak az bír rá az aludni menésre, hogy holnap korán kell fölkelnünk, Pompejiba menni.

A legérdekesebb tanulmány, a miért az ember Nápolyba jön, mindenesetre Pompeji, s e tájon a deczember hó az április; kapni kell a ritka derült nap kiválasztásán a kirándulásra.

Lehet oda vasuton is menni, hanem akkor az ember nem látja meg azt, a mit kocsin megláthat: a régi Nápolyt.

S meglátni is érdemes, de hát még megérezni. Megismerni Nápolyt szaglóműszerekkel!

A főutczát, mely Nápoly közepéből, a Santa Lucia tértől kezdve a Torre del Greco felé vezet: mihez hasonlít-suk? Budán a Tabán vagy Prágában a zsidó városnegyed mutathat fel talán ilyen szűk sikátort, mely minden száz lépésnél szögletbe törik, hihetetlen kanyarulatokat vesz; két kocsi egymást alig képes elkerülni benne; sár, csülökig érő; szemét változatos; bűz, kimondhatatlan. Ez itt a pokol parfümerie-boltja; az ember nem képzei, hogy annyi változata lehessen a rohoda illatnak, melyek között a cserző csáva bűze még légtisztító ambra! S ezen az utczán át közlekedik Nápoly az egész külvilággal, ezt kell minden külföldinek legelőször megjárnia, ezen jár be minden terhes szekér, ezen hordják be a vásárosok az élelmiszereket; ez a főere a városnak. Mikor aztán a bűz-labyrinthból kiszabadulunk, kezdődik az a hosszú utcza, mely Portici felé vezet.

Mikor egy esős nap után egyszerre szép, derült nap-

fényes idő jön, akkor lehet látni ezt az utcát a maga teljes pompájában. A házak három, négy, öt emeletesek, minden ablaknak vasrácsos erkélye van; erre az erkélyre vannak rendes időben körülaggatva a hólyagba tömött sajtok, a zsinigre fűzött hosszúkás dinnyék, vereshagymakötegek, a felfűzött kaktusz-fügék és paradicsom-bogyók, a gyerekfej nagyságu fenyőtoboz-gyümölcsök; ez a család éléskamrája; reggel itt végzik a toilettet; aztán ez a gyermekszoba; szép napfényes időben pedig ide van kifüggesztve az egész lakosság kimosott fehérneműje; egy olyan országos kiállítás a napvilágot megfertőztető rongyoknak, mely minden képzeletet fölülmul. Valóságos fényüzés a rongyokkal. Luxusa a szennyes ruhának. Pályadíj-versenye a kapezának. A ki végig megy a hosszú utcán, élő fogalmat szerezhet e nép inségéről. S azt mondják, hogy ez már haladás. Most már legalább vannak rongyai; nem jár meztelen. Az igaz, hogy meztelen lazzaronik nincsenek többé Nápolyban. Mindenki ruházkodik — és dolgozik. S ez a rongykiállítás már egy neme a dicsekedésnek. Egyébiránt az igazság kedvéért fel kell jegyezmem, hogy első emeleti kőerkélyek faragványáról, s néhol a szobrok karjaira akasztva, elegáns, himzett alsó szoknyák, battist ingek és monogrammos paplanok is lógnak le az utcára s egyik urnó megszámlálhatja a másiknak a kétheti mosásba adott fehérneműjét.

Ellenben a mellékutczákban hosszú sor faállványokon szárítják a drága jó makarónit, a csigalebbencs, macskanyom s más efféle népszerű tésztanemű ellenben gyékényre kiterítve tökéletesedik.

Egy szent kép előtt az utczafélen látunk egy dudást, egy klarinétost, meg egy asszonyt, a ki énekel: a másik kettő muzsikál hozzá. Kétségtelenül jó okaik vannak rá, hogy ezt tegyék. Ez az egyedüli népsajátság, a mit útban találunk. Nincs már népviselet; alig látni egy-egy előre hajtott zsacszó alakú veres sipkát még a férfiak fején, az asszonyokén a négyszegletű fatányért; a köznép itt is,

mint mindenütt a civilizált világban, az uraságoktól levetett ócska ruhát nyüvi tovább.

Ez az utca végtelenre látszik nyulni; azt hisszük, hogy velünk jön Nápoly, pedig már régen elhagytuk Porticit is; csakhogy a szomszéd városok, Nápolytól Torre del Grecoig úgy egymásba vannak nőve, hogy csak a templomaik választják el őket egymástól, s a szorosán sorakozó épületek közül alig tudjuk egy-egy tisztáson meglátni a tengert. A hol ház nincs, ott meg kertfal van s végtől-végig az egész utcán találkozunk azzal az egymást keresztező szakadatlan szekérvonattal, melyben öles kerekü laptikák (másforma szekeret itt nem ismernek, csak két kerekűt; vannak két kerekű falusi omnibusok is, s azokra felül tizenkét ember,) urasági landauerek, pajkos corricoló és csattogó bérkocsik üldözik egymást. Most egyszerre félbeszakítja a kocsisort egy közbevegyülő halottas szekér; pompás aranydiszítésű mennyezettel. Vajjon kit visznek rajta? Hát valami tiz kéjutazót, a ki vígan dalolva jön vissza Pompejiből; némelyik narancsot hámoz, másik a chiantis palaczkot emelgeti. Hát biz itt az entreprise des pompes funébres élelmes: üres óráikban a halottas szekereit nem pihenteti a félszerben, hanem omnibusnak használja, s a publicumnak ez nagyon tetszhetik.

VII.

POMPÉJI.

Rossz szívü az ember! Magamról tudom.

Fogadni mernék, hogy tiz ember közül, a ki Pompéji kiásott romjait s azután a múzeumokban felhalmozott kincseit, műemlékeit, házi eszközeit végig nézte, alig jutott egynek eszébe, hogy a fölött a szegény kis fiatal hajadon fölött siránkozzék, a ki gipszbe öntve, ott fekszik az üvegalmáriomban; saját maga alkotta szobor, még

most is csupa báj, gyöngédség, kellem : — a többi kilencz látogatónak bizonyosan az volt az utolsó gondolatja, hogy ejnye be okos gondolat volt attól a Vezuvtól ezt az egész várost ilyen gyorsan és alaposan eltemetni, hogy most azután a kiásott emlékekből a régiségbúvárok az ókort egész élő mivoltában összeállíthatják !

Különösen nekem, magyar archæolognak, nagy az irigységem, miért nem volt egy Vezuv Jászberény mellett, mikor Attila ösatyánk vára ott állt, hogy takarta volna be azt hamuval, lávával, mikor az öreg épen az utolsó lakodalmát tartotta benne (nem bánám, ha egy pár vizigoth sógor is odaégett volna vele). Most azután kiásnók a hiteles romjainkat, s megtalálnánk minden ősi pompát, dicsőséget, úgy, a hogy azt Priscus Rhetor megírta volt ; az arany garmadákat, melyeket a királyok zsákkal töltöttek Attila lábaihoz ; a régi hun bárdok hegedűit ; az igazi hunnus betűkkel írott való történetét a legnagyobb világháborúnak ; megtalálnók az úgy keresett nemzeti építészeti stílt ; szittyá festészet és szobrászat remekeit, ős-anyáink himzsmintáit s azzal bebizonyíthatnók, hogy milyen dicső emberek voltak a mi őseink, elvitathatatlanul. Ez nekünk jó volna.

De mire jó ennek a makaroni-evő nápolyinak az, hogy neki dicső ősei voltak ? Vajjon azoknak a felséges istennőknek a szobrai, a mikkal egy egész terme a nápolyi múzeumnak megtelt, lelkesíték azt a mai terracotta szobrászt, a ki a legkelendőbb remekművet megalkotta : egy modern nymphát, a ki a trampolinról a vízbe ugrani készül, az uszó mester «eins, zwei!» szavára ; két kinyujtott karja, összetett ujjhegyekkel a feje fölé emelve ?

Az ember annyit olvasott már Pompéjiról, s annyi fényképet látott egyes részleteiről, hogy mikor előtte van, meg sem lepi többé. Később aztán meglepi az, hogy minden sokkal kisebb, mint a milyennek a képek után gondolta. A photograph lencséje ámít. A sűrűn egymás mellé épített házak : sok fiókos skatulyák, a paloták, melyek a fényké-

pen nagyszerű porticusokat mutatnak, a valóságban közönséges házak, a piscina egy kis, apró halacskáknak való medence s a cistisonak nevezett kertben épen csak a trillagera feszített baraczkfának lehet helye. Valamennyi templomból, Apolloét, Isisét is beleszámítva, nem épülne fel a lipótvárosi bazilika. (A mivel ugyan kevés van mondva!) A házak mind földszintesek, a tudósok ugyan azt állítják, hogy emeletesek voltak, mert lépcsők vezetnek fel a magasba; de én azt hiszem, hogy azok csak a tetőre vezettek fel; ott kellett a háznép nappali mulatóhelyének lenni, a szoba csak éjjelre, meg esős időre szolgált, s az udvar kellett a dolgozásra. S ha emelete lett volna a háznak, honnan kapták volna a földszintes szobák a világosságot? Ablak nem volt; egy-egy négyszögű lyuk vasrácsal itt-ott az utcza felől, befelé csupa ajtó és tornác; a hol még épen maradt boltozatot találnak, annak a tetején van az ablak, melyen át lég és világosság hatolt be. Ezek ugyan még nem ismerhették a náthát és a csúzt, hanem a fogfájást igen, a hogy a talált koponyák hiányos fogsorai mutatják.

Azt meg épen nem lehet megérteni, hogy mi volt e város gazdagságának alapja? Eltemetése előtt másfél évtizeddel egészen romba döntötte a földindulás. Miért telepedtek le újra ugyanazon helyre: a régi templomokat, színházat, amphiteátrumot helyreállítva, újakat építve: azok között egy fedett színházat? Valamennyi épület styljén, belső díszítésén meglátszik ugyanazon évtizednek izlése: a szobrokat, azok között valódi műremekeket, mintha mind ugyan egy művész-iskola készítette volna, a mozaikok ugyanazon mester kezére vallanak. Itt nagy gazdagságnak kellett lenni. Mi volt az alapja? Azt állítják, Pompéji kereskedő város volt; akkor még közelében volt a tenger. Azóta a Vezuv lávája kitöltötte az öblöt, s a partot méssze előbbre tolt. De mivel kereskedhettek? hisz még eddig semmi raktárt nem fedeztek fel, vagy nagyobb pinczét, a melyben kereskedelmi áruczikkék lettek volna

felhalmozva. Meglehet, hogy ha a még eltemetett felét is napfényre hozzák Pompéjinak, akkor lesz földerítve az egész város létezésének titka. Itt csak a fényüzésüket látjuk; pedig e helyütt van a forum, a duumvirek, az ædiliksek háza, a templomok, a színházak, és a hirneves emberek temetősora, tehát ez volt a város előkelő része. De minden olyan miniatúr benne, még az ember-alakok is. A kiket a hamueső eltemetett ezernyolczszáztíz esztendő előtt, ott ők porrá váltak, a vulkán-hamu pedig, forró vízzel keverve, kőkemény kéreggé vált körülök: egy természetes matrice; mikor egy ilyen üres emberhüvelyre akadnak, főszt öntenek bele, s lefejtve róla a hamukérget, ott marad az emberalak, abban a helyzetben, a melyben a végvonaglása hagyta. És az emberalakoknak egyike sem érne vállig egy mostan itt lakó embernek. Valjón a kimuló oszk népnek a fajzata volt e lakosság?

Mikor az ember Róma után Pompejiba jön, Gulliver utazása jut az eszébe; amott a fenséges romemlékek között, melyekben világfordító óriások laktak, a mai kor embere olyan apró kis alakká érzi magát összezsugorodni: itt meg azt képzei, mintha törpék között járna. Itt járva a helyszínén, nem volnék képes hasonló hangulatú regényt írni, mint Bulwer «Pompeji utolsó napjai»; hanem ha Zola tollával birnék, nagyon bő anyagot találnék itten egy hajdankori latin kis város polgári sybaritismusának élő képpé alakítására. Tanulmánynak rendkívül érdekes mind maga a romváros, mind az omladékaiból összegyűjtött maradványok, melyeket szakértő kezek a nápolyi muzeum termeiben osztályokba rendeztek: a szobrászati remekek, falfestmények, mozaikok, az ékszerek, fegyverzetek és azután a háztartáshoz tartozó mindennemű diribdarab; vaságy, vasláda, főzőedények, chirurgiai szerszámok, urnák, fazekak s azokban az ételmaradványok; a kemenczében talált kenyerek, az aszalt szilva, a szép fehér ingszövet, a szőtt cipőtalp és a hamvedrek s a velük rokon könyvtartók, melyeket a muzeum igazgatója

nagy előzékenységgel végig magyaráz előttünk s végül felajánlja az ezekről írott, gazdagon illusztrált monographiáját: ára harmincz frank; azt maga el is hozza utánunk a hotelbe személyesen. — Képzeljük hasonló poseban — a mi Pulszkynkat.

Ha megvettem, hát tanulmányozom is e kitünő szakismerettel írt könyvet s hozzá adva egy pár saját eszmémet, majd írok én ebből egy olyan tudományosan rettenetes szép essayt, hogy rögtön átvesznek odahaza a nyelvészeti szakosztályból (a hol úgy sem veszik semmi hasznomat) az archæologiai szakosztályba.

Hanem biz én, valljuk meg az igazat (ki levén fáradva a sok szomorúságban), úgy elaludtam a második lapnál, hogy nem tudtam mi történt tovább Theseussal és Minotaurussal, a kiket ott találtak Herculumnak egy nagy épületében. (Ugy látszik minden fölfedezett emlékből, hogy ez nagyobb szerű volt Pompéjinnál; de tiz méternyi lávasalak fekszik fölötte.)

Hanem álmodtam a helyett olyan bolondot, hogy még most is csiklandja a torkomat, mikor rá gondolok.

Aztán azt gondoltam, hogy sokkal jobbat teszek az utókorral, ha ezt a bolond álmomat írom le, mint azt a böles értekezést.

Tehát azt álmodtam, hogy én voltam Ovidius Naso.

Semmi suffisance! nekem is van olyan nagy orrom, mint annak volt s én is kikaptam azért, hogy verseket írtam — s nem is a «care pater»-tól.

Ugy kerültem pedig ide, hogy a sok «labitur ex oculis nunc quoque gutta meis» meglágyíták végre a cæsar szívet: amnestiát adott; szabad volt visszatérnem, a Géták zordon ege alól Itália mosolygó virányaiba.

Éppen ebben az időben építetté Eumachia papnő azt a nagyszerű chalcydicumot Pompéjiben, melynek oszlopcsarnokai a kereskedők börzéjét képezték. Építőjének szobrát a gubacsapók (fullones) faragtatták ki márványból: most is ott áll. — Az érdemes papnő, akkori szokás

szerint, minden színházigazgatót és hirhedett költőt felszólított, hogy előadásokat és felolvasásokat rendezzenek az épületben levő porticus számára, melyre már nem volt pénze. Hozzám is megérkezett a felszólítása. — Megígértem. — Papnak lehet ellenmondani, de papnénak soha. — Fogok egy panegyricont felolvasni a caesarra. — Ezért ő legalább két talentumot (860 frt o. é.) fog ajándékozni a szent célra. — Így lesz az én talentumomból kettő. — Milyen elmés szójáték! — De az is csábított, hogy házi gazdám, a kinél el leszek szállásolva, leend a hirhedett Meleager, a nagy illatszerkereskedő, a ki egész Itáliát ellátja Ilyricumból hozatott jó szagú kenőccsel s phœniciai kendőző szerekkel. Ez a férje az én gyermekkori ideálonnak, a gráckiák negyedikének, Drusillának, a kihez irt verseimért a legelső virgácsokat kaptam: most újra meglátom.

A herculanumi kapu elé szerencsésen megérkezve, jól tudtam, hogy a curriculumomról le kell szállanom, mert délután volt s ilyenkor a kifelé jövő kocsiknak az ideje van: két kocsi a szűk utcán egymást el nem kerülheti, azért is van egy kerékvágás a kőbe vágva a középen, s a lovak patkói számára megfelelő mélyedések, hogy a rend megtartassék. — Kalauzra nem volt szükségem: mikor még Marcus Tullius Cicero barátom Pompéjiben házat tartott, gyakran betértem hozzá egy pohár falernumira s jókat nevettünk együtt a nagy Brutus republikánusságán, a ki a mellett a szegény cataneaiaknak lehuzta a bőrét a hátukról.

Ah, ez itt az Apollo temploma: Venus szobrával az elején.

Legelső dolgom áldozatot hozni az isteneknek, hogy meg ne haragudjanak. Venusnak egy pár galambot, Apollonak egy versemet; a papjának egy sestertiát: az leghamarább megharagszik.

Látom: ez itt a Forum; ráismerek a nagy areáról, melyet a duumvirek szobrai vesznek körül. Most épen a duumvirné és az ædilisné szárítják ott a kimosott tuni-

cáikat; nekik arra szabadalmuk van: arra valók a férjeiknek a szobrai, hogy tartsák a szárító kötelet.

Aha! Itt épül az Eumachia, a melyhez a köveket nekem, mint Orpheusnak össze kell declamálnom. — Az Augustus temploma — még most természetesen nincs itt: hisz én Cæsar idejében élek. — A Pantheont messze kikerülöm, mert ott Drusus és Livia piedestáljainál hust mérnek, s az ujdonatúj sandáljaimat bepiszkolom a véres vízzel; a diadaliv alját is csak úgy teleülték két oldalt a halkufárok, hogy ugyan vigyáznom kell, hogy a tintahallal be ne mázolja a hófehér laticlaviumomat. A Therméket még ma meg fogom látogatni, ha kedvemre való társaságot találok: ez a legnevezetesebb intézmény Pompejiben. Ott mindjárt eret is vágnak, a mi a Scorpio jegy alatt szükséges.

Itt látom átellenben a «tragœdia-író» házát, melyre ráismerni arról a fekete kutyáról mozaikban, mely alá ez van írva: «cave canem». Beljebb a tablinumban egy szindarabját felolvasó poéta. A ház épen úgy nem a poétáé, mint a fekete kutyáé, hanem a gazdag ötvöse, Quintus Gallopavoé; a képhez csak modelt ült a jámbor Lucius Plagijs, s ingyen lakik benne, s a házi gazdáját onomasticonokkal fizeti. Valamikor hires ház lesz ebből, a mikor Bulwer Glaucussa fog lakni benne: hanem az még most nem született.

No most itt, a Castor és Pollux házánál, bevágok a Mercur-utczába, hogy a szemközt jövő curriculumok tengelyei a falhoz ne kenjenek, s azonnal magam előtt látom a Meleager házát. Ha nem látnám is, megérezném a nagy fűszerillatról, mely nyitott ajtaján át szerteszét árad. Az arany Dalmátia s a boldog Arábia minden illattermő füveit s az Indiák ambráit és gyantáit tartja tömlőkben és amphorákban, úgyszintén üvegekben és halhólyagokban, bivalyszarvakban és kókuszdió-héjakban megörökítve e ház. Ha nyitva volnának mind e tokok, egész Pompéji lakossága részeg volna örökké az illattól.

Meleager házának az elejére van festve Mercur, a mint Fortunának egy pénzes erszényt nyújt át: elmés jelképezése a házi úr gazdagságának, melyet kereskedése által szerzett. Mondhatom, pompás ház! Rómában ugyan ki nevetnék az embert vele; a peristyl porticusát alul veres, felül fehér oszlopok tartják, alattuk egy márvány kút, hátul az œcus, tizenkét világos sárga oszloppal, a falak is mind sárga alappal, melyen tánczó, meztelen bacchansnők, satyrok vannak festve, s Páris ítélete, a három decolletirozott istennővel.

De mind nem akadt meg az én szemem a festett szépségeken, mikor egy azoknál szebb látvány ragadta meg a figyelmemet. A háztetőn fenn állt egy daphnei alak: egészen olyan, a milyennek őt leirtam. Mikor Apolló üzőbe vette, a lenge öltöny odatapadt sylphid termetéhez. «Et quæ latent, meliora putat!» Ez «ő» (az a gipsz alak, a ki ott fekszik az üveg alatt a muzeumban). Mit tudok én a muzeum gipsz alakjáról? — Ez «ő», az én egykori ideálom: a gyöngé Drusilla. Kezében van a «sistrum». Ez a Pompéjibeli hölgyek hangszere; csak négy aczélpálczikó van egy gömbölyű dorombon áthuzva: azt pengetik. — Boldog Pompéjibeli fülek! Nem ismerték a százhurú szörnyeteget, a kinek nem is tudom a nevét.

«Ave Drusilla!» kiálték fel hozzá. Erre ijedten elfutott.

A kapuban találtam egy vén æthiops libertinust, a ki a házhoz tartozott, attól kérdezém, hogy itthon van-e Meleager.

A szabados azt felelte, hogy az most iriiskenőcsöt készít, nem szólhatok vele; hanem menjek csak be az œcusba; a domina szívesen lát, már kiadta a rendeletet, hogy melyik lesz a cubiculumom.

— Hát ismersz te engem?

— Hogy ne, uram? hisz az orrodon visced a nevedet: te vagy a mi nagy Nasonk.

— No hát vezess domina Drusillához.

— Itt jön épen a culinából.

Majd megnémultam. Hisz ez nem az a daphnei alak, a ki előlem elfutott; ez egy eleven amphora, az öblöséből: a nyaka elvész a kövér vállaiban, a karjai olyan vastagok hogy jó volna, ha az én járó tagjaim olyanok volnának; a vastag arany kösöntyük mélyen bevágnak a húsába; fején a haja ezer csigába tekerintve s diadémmal leszorítva. Hiszen szép az a római tunica, de nem szabad így bele húzni.

Nyakamba borult, megölelt a jó lélek és sirt. Alig tudtam a karjai tömegéből kiszabadulni.

— Hát te vagy az én hajdani Drusillám? Hát az a másik? Az a Daphne, azzal a sistrummal a kezében.

— Te bolond! Az a leányom.

Azzal leültetett egy sella curulisra; eléem tolt egy kised márvány mensát, s azt mondta, csak várjak, egy percz mulva visszatér. Léptei alatt rengett a taberna. Azt gondoltam, látja, hogy útról jövök, megéheztem, tán turós lepényt hoz. Dehogy azt hozott. Nagy hízelkedő mosolygással somfordált oda hozzám s a chlamyssa ránczai alól rejtegetve elővont egy rettenetes tárgyat. Egy autographon-albumot. Hogy addig ki se fujjam magamat, a míg valami emlékverset nem írok bele.

Hogy a Charon vitte volna el, a ki azt az autographon-albumot legelőször feltalálta! Na megállj, majd írok én neked bele valamit, a mivel tudom, hogy nem fogsz kérkedni.

Azzal fogtam a tabula ceramicát s kihúзва övem mellől a stylusomat, ennek a hegyével a következő verset karczoltam az albumába:

«Dum puer ego fui, tu puella: Liber Amorum
Nobis erat libitu, — jam Tristium iste Liber sit! —
Heu Metamorphoseos! me Calvum, teque deformem!»*

* Miután fölteszem egynémelyik olvasómról, hogy már elfelejtett diákul, ide mellékelem a fordítást is.

«Míg gyermek voltam, s te leány, Szerelemnek a könyve
Kelle mi nekünk, most inkább «Búbánati Könyv» kell:
Héjh mily változatok! Én «zár» lettem; te esetlen.»

A jó lélek ezután bevezetett a gynecæumba, a hol a szolgálók fonással, szövással és hímzéssel értékesíték az idejüket. Előhivta a leányát is, a bájos Meleagrát, apjának egyetlen csemetéjét, s felvilágosított róla, hogy az a penge-tyű, a mit annak a kezében láttam, nem valami zeneszerszám, hanem az Isis-tisztelethez tartozó attributum, a mit a szertartás alatt az egyiptomi istennő tiszteletére kiválasztott szűzek szoktak kezelni.

— Hát ti az egyiptomi istenségeket imádjátok? kérdém elbámulva.

— Hát, szent Anubis! Mit csináljon az ember? Ez van most divatban. Az előkelő világ mind az Isis templomát látogatja. Aztán, köztünk mondva: Buprestis, a főpap, házunknak belső barátja. Van az Isis templomának az oltárán egy Diana-mellszobor, mely belülről üres, s a szemei, melyeket zafirok helyettesítnek, egy furfangos gép által mozgathatók. Ha a pap a hangcsövön bekiált a Dianna-fejbe, s egyuttal megrántja a sodronyt, a szobor megszólal és szemeit mozgatja.

(Láttam is ezt a szobrot a nápolyi múzeumban.)

— Tehát mikor tele van a templom ájtatos hivekkel, a kik várják az istennő oraculumát, az egyik azt várja Dianától, hogy segítse meggyógyulni, a másik meg, hogy segítse megbetegedni, akkor Buprestis bekiált a Diana-fejbe: «add el köpönyegedet s végy rajta valeriánát». Az pedig nem kapható másutt, csak Meleagernél, mert ő bérelte ki az egész valerianatermő dalmát partot, s a publicum ide hozza hozzánk a monetáit.

— No nézd; ez egészen új neme a reclamcsinálásnak!

— No hát ülj le ide a triposra. S beszélj, mi hir Rómában? mi a legújabb divat? Festik-e még sáfrányszínűre a hajukat az előkelő hölgyek, teuton divat szerint? Viselnek-e camæákat a cothurnusokon? használják-e még a fibulákat? Hordják-e még a tunica vitreákat? Játszik-e még Páris a theatrumban? Énekel még a hasonlíthatatlan Mnester, a ki azt merte mondani a császárnak, mikor a

hangját dicsérte, hogy «a hallgatásomat még jobban dicsérhetnéd!» Messalina értheti miért?

Én ezekre csak azt felelhettem neki, hogy bizony Páriszt azóta lenyakazták, Mnestert pedig keresztre feszítették, a miért nagyon is tetszeni találtak: ez Rómában a critica. Egyebekre pedig nem igen tudok feleleteket adni, mert én most jövök Pannoniából s nem igen olvasok ephemerideket.

Akkor aztán egyszerre ő lett a beszédes. Észrevette, hogy megakadt a szemem egy csomó félig törött, csorba fülü amphorán, discusson és patellán, a mik szép sorban voltak egy márványasztalon elhelyezve, s nevetve közlé velem, hogy ezek mind nagybecsű emlékek, éppen azért, mert töröttek. Ezeket az edényeket verte Ciceronak a hátához a felesége, az erényes Terentia, mikor megtudta, hogy Clodius, (a kit Cicero oly szépen kimentett a Coelius elleni perében) a hugával, a szép Clodiával, akarja neki az ügyvédi honoráriumot kifizettetni. Erről aztán eszébe jutott, hogy ugyanezt a Clodiát egyik imádója, a kitől egy zacskó aranyat várt, ugyanannyi rézquadranssal fizette ki. Clodia beperelte miatta, s azóta Quadrantinának csufolják. Ellenben ugyanaz a gavallér erősen megjárta Acyndinus feleségével, a kinek szintén arany helyett egy zsák földet ajándékozott, mert a consul a delnőnek odaitélte azt az egész birtokot, a miből a földet a zsákba tették.

Ezek most a legújabb római pletykák.

— Valamivel régibb az, melyet már hallanod kellett, hogy a csodaszép Poppæa meghalt; mint suttogják, a cæsartól kapott rugás következtében. A temetésén a cæsar annyi fűszert elégettetett, a mennyit egész Arabia nem terem egy egész esztendő alatt. Meleagernek minden hajója kiüresült, még a raktára is.

— Ez hát drága rugás volt.

— De azt csak láttad, mikor a három Veszta-szüzet elevenen eltemették, kiket a cæsar elítéltetett. Azt mondják, ártatlanok voltak. Az egyik, Emilia, mikor a verembe

leszállt, odakiáltott a cæsarnak: «te tudod legjobban, hogy ártatlan vagyok». Hanem az szép lehetett. Én is meg akartam nézni; de a csúf Meleager nem bocsátott Rómába. Képzeld: még most is félt.

— Van oka rá.

— Bizony hallod-e: fiatal koromban még Caligulának a szeme is megakadt rajtam, de nekem nem tetszett a felség, mert olyan csunya kopasz volt, mint te vagy most; tudta maga is és orron ütötte az embert, ha a fejére nézett s nem volt szabad előtte ezt a szót kimondani «kecske», mivelhogy annak minden tagja hajjas. Aztán ha Carinusra hallgattam volna, az enyém lehetett volna az a két nagy elefánt-agyar, a mit a cæsar a Jupiter oltáráról elhozott s Fulviának csináltatott belőle nyoszolyát.

S mindezeket a legnagyobb ékesszólással a fiatal leánya hallatára mondá el a derék matróna. Ez volt a nevelési rendszer. Külömben is egész Pompéjiben mindenütt ott láthatták a falakra festve a fiatal leányok az istenek minden istentelenségeit, a mikén csak azok tettek túl, a mik emberiek voltak. A férfi azzal igazolta magát: «homo sum; nihil humani a me alienum puto»,* a mire aztán az asszonyféle azt gondolta, és nem mondta, de tette: «nil feminini a me alienum puto»** s azzal quittek voltak.

— Haj haj! mondá az én hajdankori ideálom, milyen vig időket éltünk, mikor még a nagy Augustus uralkodott s téged el nem kergettek Thráciába, a miért valamit megláttál. Emlékezel rá, mikor a vén Mæcenas szerelmes volt Galba szép feleségébe, aztán ebéd után úgy tett Galba, mintha aludnék, hogy a hatalmas császári kegyencznek alkalmatadjon a szép asszonynyal való nyájaskodásra. A pohártöltő rabszolga pedig azt hitte, hogy az ura igazán alszik s nagyot huzott a jó falernumiból: mire Galba a fél szemét felnyitva, rámordult: «puer; non omnibus dormio»***

* Ember vagyok, minden emberi megeshetik rajtam.

** Minden asszonyi megeshetik rajtam.

*** Kölyök! nem mindenkinek alszom.

S miután a barátném a bölcS Senecának a bolondságait részletesen előadta, s a szigorú Catoról is kiderítette, hogy bizony jobb lett volna annak is, ha a saját háza előtt söpör, mint hogy a mások moreseit censeálja; félbeszakította az érdekes társalgást a libertinus, jelentve, hogy az uraságok már összegyűltek a tricliniumban, s csak rám várnak a cœna megkezdésével.

Én tehát búcsút véve a viszontlátásig Drusillától, s a házi istenek előtt babérkoszorúmat léemelve, átvezettetém magamat a tricliniumba, a hol Meleager és a meghívott convivák már türelmetlenül vártak rám. A házi gazdám még kétszerte olyan megáldott természetű volt, mint a felesége: az embernek várni kellett, míg megszólal, hogy megtudja, melyik az eleje, melyik a hátulja; a szemei alig látszottak ki a fejéből a nagy kövérség miatt. Egészen ellentéte volt az ædilis, Marcus Coribantus; hosszú, száraz termet, félelemgerjesztő arczkifejezéssel. Utána következett rangban Sextus Aplisius Flamen Martialis: egy kis törpe homunculus; azután az aranyműves Quintus Gallopavo, egy buta, púpos hátú szörnyeteg, a kinek csak a szarvai hiányzottak; vele szépségben egyenlő Buprestis, a híres Isis-pap, valódi Sycophant-pofa, görbe lócslábszárakkal; és aztán végre a drámaíró Cajus Plagius; egy kinyalt, utálatos szépség, a kire ráillett Phædrus rókJájának mondása: «Quanta species! sed cerebrum non habet»; olajtól csepegő hajfürtökkel és borotvált arczczal. Még egy hetedik conviva is volt ott, de annak már nem jutott hely a tricliniumnál. Ez egy mimus volt: színész, a kinek nem járta az úri társasággal együtt étkezni; sőt inkább az volt a rendeltetése, hogy rákerülvén a sor, az asztaltársaságot előadásával distrahálja.

Hölgyek nem vettek részt a cœnában. Jól megértve, tisztos matrónák nem: egyébiránt canephorák szolgáltak fel; engedelmes fiatal némberek, szabadelvű öltözetekben, s ha a conviva a kínált tálat a caneporával együtt találta megtartani, az egész asztaltársaság helybenhagyólag kiál-

tott fel rá: «Thalassiusnak; Thalassiusnak!» Mely jelmondat még a Sabinák elraboltatása idejéből maradt fenn.

Én igen tartózkodólag viseltem magamat, mintha nem is én írtam volna a «De arte amandi»-t.

Az étékfogásoknak vége hossza nem volt. Hoztak egész pávát sülve, a minek olyan erős szaga volt, hogy nem lehetett megízlelni; vadkanfejet, mely haraphatatlan volt; kalácsot, a minő ezer nyolczszáz esztendő múlva is éppen olyan kemény maradt, mint a hogy a kemenczéből kikerült; murænákat, melyeket a bajæi tóban valódi rabszolgahussal hizlaltak és végül a legritkább csemegét, a Lucullus által csak a múlt évtizedben meghonosított drága gyümölcsöt a Pontus vidékéről: valódi cseresznyét. Ez még akkor ritkaság volt; csak gazdagok asztalára való.

— Hanem a borod infámis rossz, Meleager! S még hozzá, kotyvasztod. Hogy az eczet ízét enyhítsd, mézet keversz bele, a színét alkermes adja, zamatját mentha kölcsönzi: ennél én sokkal külömb borokat ittam odaát Pannoniában.

A rossz bornál még jobban boszantott a szomszédom, a drámaíró dicsekedése. Szüntelen magáról beszélt, meg az új darabjáról, melyet a holnapi ünnepélyen fognak előadni, a melyhez én írtam a prologot, a Chalcydion javára. Elmondta nekem a drámája tárgyát, a mi elég nevetséges, hogy szomorú játékot lehessen róla írni.

Titus Flaminius egy hadvezér, a ki a csatába indul. Magával viszi a kedvesét, Lucillát. A sátorban időzve, Lucilla panaszkodik, hogy ő most odahagyta Rómát, a hol pedig most tartatnak a nagy circusi mutatványok, a gladiatorok játékaival: és ő még soha sem látott olyat, a hol egy embert igazán megölnek. Flaminius megígéri neki, hogy no hát ő fog a számára egy ilyen productiót rendezni: maga meg fog egy embert ölni. De hol vegyenek egy olyan embert, a ki le hagyja magát gyilkolni Lucilla szép szeméiért. Ekkor jelentik Flaminiusnak,

hogy itt jön a geták fejedelme, a ki oda menekült ő hozzá, az ellenségei által üldözve, feleségestől, gyermekestől. S Flaminius, a szép Lucilla kedvteléseért, leöli a hozzá menekült fejedelmi vendéget. Ez a tragicum benne. És igaz történet.

A histrionak el kellett játszani belőle a főbb jelöneteket.

Hanem a drámaírónak nagy volt a panasza az ædilis ellen, a ki egyuttal színházi director is: miért hogy nem akar az előadó színésznek ehhez a kiváló szerephez megfelelő új álarczot csináltatni. A réginck nem elég szöles és nyílt a szája. A darab anapestusokban van írva, s e versnem a régi maszk száján nem fér ki. Mindnyájan meggyőződünk róla, hogy csakugyan nagyobb szájú maszkra van szükség s annak az orrát pirosra kell festeni.

A szerzőnek azonban mindenki tudott tanácsokat adni. Meleager véleménye az volt, hogy a bacchansnők jelönetét ki kell bővíteni, mert az húz publikumot. A Flaménnek pedig az a jó ötlete támadt, hogy az előadáson a geta fejedelmet valósággal agyon kell szuratni Flaminiussal. Ez nagy drámai hatást fog szülni; de hol vegyenek hozzá olyan előadót, a ki kész magát valósággal keresztül nyársaltatni? Nagyon könnyű azt kapni: meg kell fogni egyet azok közül, a kik a palæstinai vallást fölvettk. A cæsar megengedte azoknak a rövid kézből való megöletését, akárhol találtatnak. Ezek a keresztimádók pedig valódi gyönyörüségnek találják a martyrhalált. És így minden előadásra lehet egy újat közülök fölléptetni.

E közben Buprestis, az Isis-pap, minden módon barátságot akart kötni velem. Végre kirukkolt a maga tervével. Ez a Meleagra, a házi gazda leánya, capitális egy hajadon. Ha én rászánok tízezer sestertiát, Buprestis megteszi a kedvemért, hogy nekem engedi át az Isis-cultus alatt Anubis szerepét, mely egyiptomi istenségnek az a szabaddalma, hogy az oltár körül szolgáló szűzek közül egyet kiválaszthat, mysteriumai megismertetésére.

— Ejh, ejh Buprestis, hogy gondolsz engemet képesnek ilyen istentelenségre ?

— Hej, hej Naso, te se így beszéltél, mikor Corinnához írtad azokat a bizonyos distichonokat.

— Az akkor volt: de én azóta a palæstinai vallásra tértem, a mely tiltja a felebarátom leányának az elcsábítását.

— Akkor te is keresztyén vagy! Akkor te fogsz a Plagius tragœdiájában holnap, mint geta fejedelem szerepelni.

— Az nem lehet, Buprestis, mivelhogy nekem még a darab után az epilogot is el kell mondanom; azt pedig halva nem tehetném meg.

E közben egy vendég a másik után ledőlt a lectisteriumról a sok libatioktól ittasan; s a szolgák által a cubiculumokba félrevitetett. Meleager csak úgy hömpölygött, mint egy hordó. Én azonban a magam cubiculumába térve, méceset kértem, hogy még az epilogomnak megadhaszam az ultima limát. Behoztak egy három ágú mécestartót, lobogó kanóczczal, a mely akkora füstöt csinált, hogy alig láttam tőle. Jó szerencse, hogy szobám oldalán és tetején két rácsos lyuk van, melyen szabadon járhat keresztül a fütyülő aquilo, mert különben meg kellett volna fulladnom a lenmagolaj-füsttől. Hanem a fogam úgy megfájdult a légvonattól, hogy alig vártam a reggelt, hogy borbélyt hivathassak, a ki alkalmazásba vegye rajtam a hirhedett forceps pompejanust.

A borbélyra azonban sokkal hamarább lett szükség. Meleagert megsimította a guta.

Nem esoda: maga megevett egy egész menyhalat, egy tál csigát, harmincz tojást, s megivott két korsó Vezuvbort. A borbély eret vágott rajta, de már késő volt. Le kellett szállnia a Styxhez. Charon csónakját féltem nagyon!

Nem sokára lehetett hallani a proficák üvöltését künn az atriumban; a mint hármásával összefogózva tánczoltak a halott maneseinek kiengesztelésére. Meleagert rög-

tön vitték a via sepulchrorumra, elégetni. Hat öl fából raktak neki rogust. A míg perzselték a jámbort, az alatt nem lehetett Pompéjiban megmaradni: a szél átváltozott austerré, a mi leveri a füstöt, s ez olyan buszt* támasztott azokban a szűk utcákban, a nyitott házakban, hogy a fele lakosság (vele magam is), kifutott a tengerre, s addig vissza sem jött, a míg a rogu el nem hamvadt.

Siettem condoleálni a gyászos özvegynek. Ott ült egy szép, pompéji módra zománczolt remek munkájú urna előtt, mely a drága hamvakat rejté. Két felől mellette állt két ancilla, azokkal a hosszúkás üvegcsékkal, a melyekbe a hölgyek könyjeiket gyűjték, hogy azokat is a hamvvederbe tegyék, s a mint egy új könyzapor megeredt a vidua szeméből, siettek az üvegcséket alátartani.

— Látod, Naso? rebegé, a hamvvederre mutatva.

— Érzem: «Naso». Nagyon kozmás volt a megdicsőült.

— Irj a barátod emlékére egy epitaphiumot.

Ez is az én kötelességem.

Megtettem a hivatalos barátságot. S ezt a verset karczoltam az urna szélére:

«Oh Meleagre! Vivens qui implevis multos odore:
Mortuus ast plures compellis non svaveolens.»**

De már erre a döcögős versre csakugyan fel kellett ébrednem.

Ablakom tábláit verte a jégeső. Azt hittem Thraciában vagyunk. Szép nápolyi reggel, mely a jégesővel kezdődik. Kinyitottam az erkélyajtót, az egész sétány fehér volt a jégzárportól; a pálmák kelyheiben, mint valami jégtartó vederben állt vastagon a szirogy. (Ez is dunántúli szó; hullott jeget, zúzt jelent. Lásd ugyanott.)

* Fojtó bűzös lég. Dunántúli szó. L. Tudományos Gyűjtemény 1827. III.

** «Oh Meleagre, ki éltedben de sok illatot osztál,
Holtan még többet szétkergetsz ezzel a buszszal»

Ezért álmodtam én hát annyi bolondot össze-vissza.
«Álom: esős idő.»

Ma nem megyünk kirándulásra.

IX.

AZ AQUARIUM. A RÁKOK COMÉDIÁJA.

Jég esik, villámlik, mennydörög: miként nálunk otthon júliusban. Itt pedig deczember 8-ikát irtunk. «Leányom, már ma nem tehetünk máshová kirándulást Nápolyban, mint a katakombákba.»

Hiszen szép innen az erkélyről elnézni, hogy csapkodnak keresztül a hullámok a Castello d'ovo magas bástyafalain s hogy állanak meg a szamarak az utca közepén, a míg a jég hull, füleiket lefelé konyítva, hogy bele ne hulljon s semmi nógatásra meg nem mozdulnak, a míg a zegernye tart; hanem egész napra ez még sem lesz jó mulatság. — Dolgozni pedig nekem most nem akarózik.

Még az öregemtől hallottam, hogy «a hol legnagyobb a veszedelem, ott legközelebb a segedelem»; ime, midőn már az unalom szörnyetege az életünket kezdé fenyegetni, megszólal egy hang az ajtóban, mely a világ minden zenéjénél szebb (én nekem) — magyar szó — a népek sivatagjában.

— Adjon Isten jó reggelt.

Az én kedves öcsém, a fiatal természettudós, Apáthy, keresett föl bennünket szomorú elhagyatottságunkban.

. . . . Eszembe jut, a mit egyszer Kemény Zsigmond-tól hallottam, hogy a midőn «Forradalom után» című politikai munkáját megírta, melyben erős analysist gyakorol Kossuth ellen, — ugyanazon évben beutazta Svájcot. Egyszer egy hegymászó kirándulásban egész véletlenül összetalálkozik Kossuth-tal: szemközt jöttek. Hogy rohantak egyszerre egymáshoz! Hogy borultak egymás

nyakába! Hogy felejtették el azt, hogy politikai ellenfelek! Még az itthoni ellenfél is kedves egymásnak, az idegen világ nagy kietlenében!

Hát még a jó barát! A balatonfüredi kirándulások társa. Én dilettáns, ő pedig szaktudós az én kedvencz világomban, a csigák országában.

Mikor az őszszel búcsút vettünk egymástól Füreden, akkor sem hittük volna, hogy Nápolyban találkozni fogunk még az idén. Az én ifjú tudósom itt a magyar kormány megbízásából malacologiai és osteologiai tanulmányokban buvárkodik, s én még a nyáron kétkedő fejcsóválással hallgattam, hogyan metszi ő kétszázfelé egy milliméter nagyságú puhánynak a porczikáit, egy öreg késsel.

No hát lássuk azt a hajszálhasogató öreg kést!

Meg is látjuk, csak sétáljunk el az aquariumba.

Az ott van a Castello d'ovo mögött, a szép villa Nazionale sétány közepén; tőlünk egy pár nyíllövésnyire. (Mi szittyák tudvalevőleg ezt használjuk távolságmérőnek.)

A nápolyi aquarium nem csupán a publikum mulatóságára való vizi menageria, hanem az első és egyetlen tudományos intézet Európában, mely a tengervilág csodáit, rejtélyes életét gyakorlati tanulmány tárgyává teszi. Egy magányos tudós, Dohrn Antal építtette a kis palotát saját költségén, tizenöt év előtt, s jelenleg van az intézetnek saját gőzyachtja, gőzbárkája, egész flotillája vitorlás és evezős bárkákból, számos hajós- és halász-személyzete, bűvár-készülékei s kísérleti termeiben Európa minden nemzetének ifjú tudósait ott találjuk analysáló asztalaik előtt, angolt, németet, hollandit, orosz, magyart: csak francziát nem. (Az igazgató burkus.)

Furcsa tudósok ezek! Ezeknek nem csak penészes könyvekben kell buvárkodniok, hanem fel kell öltetniök a bűváröltözetet s leszállni a tenger fenekére s bekalandozni a korallok és hinárok berkeit, aztán meg felülni a tánczó csónakba s neki indulni a hánykodó hullám tetején, tengeri szörnyeket halászni. Mikor egy ilyen fiatal

«tánczos» elbeszéli a legutolsó kalandját, a mi oda alant volt, Bajæ mellett, az elsülyedt városban, hat ölnyi mély tengervíz fenekén: felöltözve szép tengeri tánczruhába, réz-sisakkal a fején, melynek két nagy üvegablaka van; a fejből két tömlő megy fel a csónakig, az egyiken friss levegőt fujtatnak alá, a másikon a romlottat szivattyúzzák vissza s a lábán harmincz fontos ólomtalpú tánczeczipők vannak; s azokkal is akkora szökéseket tesz, hogy azt nem csinálja utána semmi ballettánczos (a vízben nincs az emberi testnek súlya); a bálterem, egy elsülyedt város palotái, gyönyörűen feldíszítve korallokkal, tengeri csillagokkal; a tengerfenék kertjei a kinyilt kagylók, vízi tulipánok, kökörösinek ragyognak a saphirkék világításban, a mit a tenger fölött delelő nap vet rájuk, s az arkádok közül szemközt usznak a belépő vendég elé a csillogó pikkelyű, aranyszemű, tüskés tengerlakók, elsikamlanak mellette a tekergő kigyó alakú csodák; meghátrálnak előle a fertelmes óriási pókok, nyujtogatják feléje a karjaikat a félelmes polypok, körültánczolják a ficzánkoló delphinek; míg a tündéri koral-lugas bozótjában feltalálja, a kit keresett: talán egy új faját a pézsma-sepiának, mely ha megijesztik, színét változtatja, egy perczben rózsaszínű lesz a háta, másokban ércszínű zöld, mint a kolibri-toll: azt el kell fogni ügyesen, hogy prédáját meg ne sértse s a saját széllal bélelt búvárköntösét fel ne hasítsa a korallok élében, mert akkor el van veszve, s ha a távolból közeledik az emberevő czápa sötét alakja, hirtelen jelt adni odafenn a csónakosoknak, hogy huzzák fel. Hát mikor egy ilyen jelenetét elbeszéli az a tengeri tudós, az egy kicsit más hatást tesz, mint mikor a szárazföldi gavallér elhistórizálja a kisasszonyok előtt, hogyan fogatta el a «Cziczkével» a «tapsifülest».

S ez mind valamennyi ilyen legény. Különösen a burkusok athleták. Köztük maga az igazgató, Dohrn, egy Wodán-alak. És a mellett a szivélyesség és előzékenység megtestesülése.

A németek különösen nagy barátsággal fogadtak bennünket a zoologiai intézetben. Dohrn megmutatta azokat a præparatumait, a melyeknek elkészítési módja egyedül az ő titka. Eddigelé a múzeumokban a gyöngédebb puhányokat csak összezsugorodva láthattuk meg; mert a mint a spiritust rátöltik az élő állatra, az behuzódik, s elmállik. Dohrn találmánya szerint még a legfinomabb zoophiták, az állatnövények, (mikben az a mi növényi = kő, a mi állati = kocsonya), azok a pávatoll finomságú puhányok is úgy megmaradnak épen, mint élő korukban.

Az én fiatal magyar tudósom is megmutatta gyakorlatilag, hogy egy nagy, papírvágó forma borotvával el lehet egy milliméternyi nagyságú puhánynak két század részét szelni, s aztán az microscop alá téve, magyarázatot ad a sejtszövetek titkairól.

De hát beszéljünk magáról az aquariumról.

Az a földszint helyiségeit foglalja el, szakaszokat képezve, melyek a nézőtér felé vastag tükörüveggel vannak elzárva, felülről kapják a világosságot s alulról csöveken a megújuló tengervizet.

Kifogyhatatlan élvezet azt elnézni, milyen élet van a vizek alatt? Hogy iparkodnak a vízlakók magukat fentartani és ellenségeiktől megvédelmezni. Virágok, melyek húst esznek; állatok, melyek gyökeret vernek a földbe, s ha nem tetszik a helyük, kihúzzák a gyökereikét, lábbá teszik, tovább mennek; a corallok, ágaik hegyein körfény (aster), kököresin (anemone), szegfű (dianthus) alakú eleven virágokkal, az ezüstszín, rózsza és smaragd minden változataiban. Egy actiniának a kinyílt állatrésze tökéletes pávatoll, alakjában, színeiben. A leggyöngébb érintésre egyszerre behuzódik valamennyi. Közben egy-egy heverő kagyló (pecten) felkerekedik s két teknőjét szárnynak használva, elkezd repülni, mint a pillangó. A talajt képező kavicsos homok egyszer csak megmozdul s tovaúszik egy darab belőle, az a «tengeri nyelv». Jó ízű hal, lapos, mint egy tál, s a háta épen olyan, mint a tengerfenék, homok, ka-

vicsesal hintve, úgy hogy mikor lefekszik a földre, az ellen-
 ségei észre nem veszik. Amott tengeri pókok társaságában
 gunnyaszt az aplisia depilans, a tengeri nyúl, a római
 császárkor hírhedett méregtermesztője; pusztá kézzel meg-
 fogni is nyavalya. Majd egy virágágy olyan növényekből,
 melyek sűrűn egymás mellett, mint idefenn a spenót, dísz-
 lenek bokorban, állatokkal, a mik rajtuk legelnek. Külön
 medenczében a villanyos rája, melyet a kurázsisis látogató-
 nak szabad a kezébe venni: olyan electricus ütést kap
 tőle, mint a legjobb Volta-oszloptól. Két egymásba nyíló
 szakaszból össze-vissza látogatják egymást az ártatlanabb
 hal-fajok, melyek egymást meg nem eszik, igen szép pél-
 dányokban; némelyik olyan, mintha az én köpönyegem
 kezdene el magától úszni, a másik, mintha egy kulacs
 kelne útra; fel-fel ugrik közülök a repülő hal s kirándulást
 tesz a levegőben, mint a madár; helyet szorít magának
 idomtalan testével a tengeri teknőcz, első ideálja a pán-
 czélos hajónak; nagyot bámul ránk a szörnyeteg, a mely
 csupa fejből áll, végig fésű forma pikkely-sertével, meg az
 a másik, köröskörül fogpiszkálókkal tele tűzködve. Van
 közöttük egy tengeri angyal is: emberevő czápa; de ez
 még csak akkora, hogy Borsszem Jankó kellene hozzá,
 hogy nevének megfelelhessen; hanem azért már ott van
 a három sor fog, a hasán levő csunya nagy szájában, a
 mivel hanyat fordulva kapja el a prédáját. Addig mi nem
 élünk, a míg ez elkap bennünket.

Hanem a murænáknak már maguknak kell egy külön
 medencze-rekesz, mert ezek megesznek mindent, a mi hús-
 nak nevezhető. Gyönyörű állatok! Testük, mint a kigyóé,
 és bőrük, mint a legszebb márvány: tarka erezzettel, zöldes-
 barna virágokkal rajzolva. Különös szenvedélyük telik
 benne, hogy ócska edényekbe bujjanak. Korsók, törött
 amphorák vannak a számukra ledobálva. Egy közülük
 csak a fejét dugta bele egy ilyen kancsóba, s az egész
 karcsú teste egyenesen felfelé áll, a farkával kigyószerű
 csavargást mívelve.

Bámulatos szép látvány a quálok szakasza. Ezek olyan puhányok, melyeknek a teste finomabb a csipkénél, átlátszó, mint a cukorfonál; minden hártjánál vékonyabb, nem látszik rajta se szem, se száj, se gyomor; semmi életműszer, alig lehet kitalálni, hol a teste? egyik olyan, mint egy csipkefőkötő, másik mint egy széles szallag. (Venus-öv a neve.) És ezek az átlátszó lények képesek elfogni a halacszkákat s azokat megemészteni; akkor kifordítani a belsejüket s az emésztetlen részt kidobni; az a csipkefőkötő egészen gyomor, némelyik oly mérges marást gyakorol, hogy a ki megfogja, hólyagot kap tőle a kezén. Ezek a medusák, melyek összecsappanás és kitágulás által úsznak kitanulhatatlan mechanikával. A laicus szeme csak a láthatóvá lett semmit bámulja rajtuk; hanem a tudósok görösöve már felfedezte, hogy ezeknek a hártyalényeknek van 4 gyomruk, 4 tüdejük, 16 szívedényük, 8 mirigyük, 64 csápjuk és 8 szivókarjuk. Rettenetes állatok.

Venio nunc ad fortissimum virum. Itt van a polypus maximus barlangja; a Hugo Victor által regényben megörökített igazi hydráé, a ki az eleven embert megfogja, megeszi és megissza.

Hanem ennek egy új fejezetet szentelek; fentartva pièce de resistance-nak «a rákok comédiáját», a minek a megírásával ugyan sietni fogok, nehogy P. Sz. K. barátom elkapja előlem az ideát.

Ott gunnyaszt a tenger mesés szörnye egy külön medenczében. Senki más nem lakik együtt vele; csak két kisebb öcsce. Ő maga, az öreg, derék, kinőtt példány, ha kinyújtja a karjait, másfél métert átér. A szárazföldnek minden szörnyetege együtt nem adná ki azt a rémet, a mit ez egymaga képvisel; csörgőkígyó, lyena, keselyü és madárevő pók, mind szeretetreméltó csecsebecse ehhez képest.

Először csak egy csunya, piszkos barna bőrkötényt látunk; a szörnyeteg alszik s betakarózott a köpönyegébe;

de a mint fölülről hosszú zsinegen lebocsátanak a vízbe egy tengeri pókot, egyszerre megmozdul, a csuklyáját hátraveti s kifordul a feje a nyolcz tekergő karjával, míg a vastag test, a bendő, guggon ül, nagy lomhán. Az egész állat tökéletesen hasonlít ekkor egy sallangos dohányzacskóhoz. A feje olyan, mint egy halálfő, mely nagy papagájcsőrben végződik, a mivel az áldozatát összemorzsolja; két oldalt ülő, ijesztőleg meredt szem egészíti ki igéző tekintetét. S a rémfej körül tekereg nyolcz hosszú, kígyóalakú pányva-kar, mindegyiknek a hasán száz szívó köppöly, két sorban. A mint megragad velök valami élő állatot, embert, a köppölyök egyszerre odacsuppannak a bőréhez s hozzátapadnak erőszakosan, s még e gyilkos eszközein kívül van egy félelmes fegyvere: egy hosszú, szívós nyelv, megrakva szipolyokkal és két sor éles foggal; minden fogának három hegye van s azokat előre hátra tudja mozgatni, ezekkel örli apróra megölt zsákmányát.

Eleinte egész nonchalance-szal, mint valami hitvány ellenséggel szemben a gyakorlott vívó, csak egy szál karját nyújtja ki a libegő tengeri pók felé; hanem aztán, a mint azt a zsinegnél fogva elrántják az orra elől, egyszerre felugrik a helyéből, s mind a nyolcz karját előremereszti; a száját felnyitja, s dühösen rohan a menekülő préda után; egy percz alatt körüle tekerőzik egyik karja, s arra hirtelen befelé göngyölődik valamennyi. A zsákmány el van temetve. Akkor aztán széjjel néz a szörnyeteg s szerteszét terjesztgeti a csápjait, hogy mi volna még? Az étvágy fel van költve.

— Vajjon volna-e kedve belénk kötni? kérdi a laicus néző.

— Próbáljuk meg, mond a mi thüringi tudósunk; menjünk fel a rekesz mögötti karzatra, a honnan közvetlen érintkezhetünk vele.

Hogy ne kapnánk az ilyen ajánlaton? Felmászunk a szűk hágesón a színfalak mögé, a suffiták közé s oda

megyünk a fölül nyitott medenczéhez. A nagy octopus meglátja az emberi alakokat, s barátságosan felemelkedik. Olyan szeretetreméltóan tud mosolyogni ránk.

A fiatal thüringi beledugja a kezét a vízbe; abban a pillanatban elkapta a mutató újját a szörnyeteg s vinné egyenesen a papagáj szájához, ha a másik kezével hirtelen le nem szakítaná róla. Olyat czuppan utána a szívó köppöly, mintha dugót húztak volna ki a palaczkból.

Erre aztán a csalódott polypus durezásan száll vissza a szögletébe, s kifordítja magát, mint a czizmadia a sarut, s ismét elbujik saját magába.

Ez a tragicus előadás.

Most következik a comédia. A «rások comédiája».

Van egy rákfaj a Középtengerben, melyet remeteráknak hívnak; ő ugyan magát «paguri»-nak hívja; de a tudósok inkább nevezik Diogenes-ráknak. Ennek az a sajátos ösztöne, hogy a farkát üres csigahéjakba dugja bele; a természet mostohasága ugyanis nem adott neki e kényes testrészt szilárd takarót, mint a többi rákoknak; azért kénytelen rá csizmát húzni, hogy járás közben meg ne sértse. Leginkább szeretnek a turbókban lakni. Van két erős nagy ollójuk, a melylyel a diót fel tudják törni (felmásznak a kókusz-pálmára, onnan szedik le), s azonkívül minden lábukon van egy kisebb ollócska. Ha üldözik őket, behúzzák magukat a csigahéjba, s csak a kinyújtott két ollóval védelmezik a positiójukat. Egyébkor pedig szépen sétálnak alá s fel a kölesönzött cül de Paris-val a hátulsó részükön. S hogy tökéletesen meg legyen adva a módja a mostani divatnak, a tournurenak használt csiga hátára oda van növe rendesen egy, néha két, három actinia: tengeri kikirics, hasonló egy kinyílt bogáncsvirághoz; a paguri még zsellért is tart a házában. A kettő együtt valóságos közkeresetre alakult consortium: az actinia odacsalogatja a könnyenhívó halacskákat a rák közelébe, a miket az ollóra kerít, s a rák elhordja az actiniát a puhányok és ázalagok közé, a mik annak a «vevői» (Kundschaft). Itt

látjuk őket szép példányokban a tengeri boulevardon parádézni. Ez a három kikirieses ugyan elegáns dáma lehet! A fürgencz tengeri pókok, mint megannyi *gommeux-k*, tánczolnak körülötte; egy-egy kis pók, mint valami kéregető *gamin* szalad a nyomában.

A színpad hátulját és két oldalát tengeri sziklák képezik, buvó lyukakkal, melyekből csak a kinyujtott ollók és csápok látszanak elő. A színpad előterében van felállítva egy *antipathes*-korall, mely fekete színű és hajlós, mint a halcsont, kutyatej-forma ágakkal.

No most esengetnek, kezdődik az előadás.

Egy kis, már élettelen halacskát eresztenek le onnan fölülről a vízbe.

Zsuppsz! Egyszerre ott terem két kisebb tengeri pók; az egyik megkapja a fejét, a másik a farkát: huzakodnak rajta, egyik sem engedi a maga jussát.

Meglátja a *perpatvart* egy *paguri* s odasiet igazságot tenni. Ő itten a békebiró. Az egyik lábával az egyik pókot üti pofon, a másikkal a másikat, a nagy *constabler*-ollójával pedig megragadja a halacskát s megtartja magának.

Az árvák futnak panasza.

S megérkezik a nemesis. — Rák úr még hozzá sem fogott az igazságtalanul elkobzott zsákmány elköltéséhez, a midőn jön nagy furiával rákné ténsasszony, a felesége. Hogy asszonyság, azt világosan lehet látni az előrészen felfűzött gyöngyökből, melyek nem annyira ékszerek, mint inkább tojások: ez az «*ewig weibliche*» a rák-nemzetségnél.

Az asszonyság a rákoknál rendszeren kétszerre nagyobb az uraságnál, s annál fogva erősebb is.

— Hát ön uram, nálam nélkül ebédel? Illik ez? Fördmed rá a hölgy a hímre, s egyuttal olyat kommant a fejére az ollójával, hogy az meghunyászkodva bujik be egyszerre a csigahéjába és elejti a martalékát.

Ekkor rákné nagyasszony szépen neki ül; a négy első kezével az elfoglalt martalékot szájához emelve, a négy

hátsó kezével a feldöntött rák urat tartja hanyatt fekvő állapotban.

Nem lehet annál kecsesebbet képzelni, mint mikor rákné asszonyság diniroz. Milyen ügyesen majszol, hogy billeg a két hosszú bajusza hozzá, mily méltóságos tekintély honol az arcán; a szájáról lelogó csápok mintha tilinkót billegtetnének.

A szegény jámbor rák úr ezalatt többször megkísérli előbujni az ágy alól; de egy gyöngéd legyintés a hitvestárs ollós kacsójától, mindannyiszor visszavonulásra kényszeríti a csigakalodába.

Eközben egy szemtelen tengeri pók (daczára annak, hogy nyolcz szeme van, mégis így kell neveznünk), bizonyosan valami protegált kegyencz, odatolakodik a családi scéna közé, s míg rákné asszonyság fél szemével a kordában tartott majsztramra vigyáz, azalatt ez a vakmerő cicisbeo oda lopózik, felmászik az ölébe s ugyanazt a halat, melynek felső végét rákné asszony majszolja, elkezdi az alsó végén panisálni.

Ez a jelenet a frivol nézőket hangos kaczagásra indítja; de nem ugyan rák urat. A mint meglátja ezt a flagrans meggázolását férfibecsületének, elfelejti, hogy ő hidegvérü állat, felforr ereiben a vér, s mint a természettudósok bizonyítják, a paguri dühös fenevad lesz, ha megharagszik; nem törődik a pofonokkal, kirohan a sámfával a csigaházból s olyat lök a mancsaival az ifjasszonyon, hogy az felfordul csigástól, actiniástól, s akkor aztán a földön henteregve folytatják óllóikkal a hitvesi eszmecserét.

A vitatott pecsenye, a drága hal, e közben a porba esik.

S a perfid udvarló, a tengeri pók (láttuk, hogy csak a vagyonáért tette a szépet!) megragadja az elejtett prédát s tova fut vele.

A rák-házaspár azonban menten észreveszi, hogy a két veszekedő fél között a harmadik örül, s rögtön békét kötve, rohannak bologságuk elrablója után.

De ime, mit gondolt ki a ravasz impostor! Felfutott a prédájával az antipathes-korall tetejébe.

Oda pagurik, a maguk csigaházukkal nem tudtak utána mászni erre a vékony, hajlós ágra, — a nagy pálmára igen, — csak onnan alulról fenyegetik a felemelt ollóikkal, s öklelnék feléje bajuszaikkal; de a mit az arczátlan tengeri pók mind csak gunyosan nevet, szorongatva a karjai közé az egyre fogyó körömfaladékat.

Hát nem derék operette-szöveget lehetne ebből csinálni?

Úgy hiszem, hogy ez a tárgy még nincsen elkoptatva.

Minket legalább nagyon mulattatott ez az előadás; — jobban, mint — — — no de «*exempla sunt odiosa*».

X.

POZZUOLI, A SOLFATARA, SERAPIS TEMPLOMA, BAJAE, A POKOL BEJÁRATA.

Gyönyörű napra virradtunk. Ilyen nálunk otthon a szép tavaszi reggel. A nápolyiak időjósloja, a Vezuv, egyenesen bocsátja fel a füstjét, mely most ragyogó fehér, s most látjuk meg az igazi nápolyi eget, melyről annyit hallottunk beszélni, hogy annak a kéksége egészen más, mint a mi egünké. Valóban az: itthon csak egyszer láttam hasonló színű eget; az 1841-iki teljes napfogyatkozásakor, a midőn reggel 10 órakor a naptányér helyén egy teljesen fekete gömb látszott s a sötétkék égen egyszerre megjelentek a nagyobb csillagok. Mikor a nápolyi égre felnéztem, nem lepett volna meg, ha újra ott láttam volna azokat a csillagokat a nappali égen.

S egész késő estig eltartott ez az arany idő. A napnak minden óráját egy új látvány gyönyörével tölthettük be.

Egy jó landauert fogadtam egész napra. Úton az az elvem, hogy úri módon utazni a legolcsóbb methodus,

takarékoskodni pazarlás; mert itt legdrágább az idő, kivált a jó idő, s a ki takarékoskodik a pénzben, de vesztegeti az időt, az fizeti a legnagyobb uzsorát. Velünk jött az én kedves fiatal tudósom is, ki már Nápoly egész vidékét kitanulta; az ő vezetése mellett egy nap alatt bejárhattuk a vidék annyi minden érdekességeit, a mennyit másként két nap alatt sem!

Maga a Pozzuoliig vezető út is a látványok leggyönyörűbbikét bonyolítja ki; folyvást a tengerparton visz az végig, balról a zöld szigetek, hídoszlopok, melyek merészen benyúlnak a tengerbe: a monda szerint Caligula hídjának a maradványai, melyen Bajæba átvonult diadalmenettel; jobbról a kertekké átalakított hálmok, melyeknek gesztjéből arányos vonalakban emelkednek ki a nagy ernyős mondolafenyők (*pinus pinea*), a szegény népnek kenyértermő fája; magas hegytetőn, erdős lankaság fölött a camalduliak tekintélyes kolostora; egy-egy sziklafal, melyen hangyák nyüzsögnek: kőbánya, dolgozó gályarabokkal (inkább sziklarabokkal) s az örökzöld mosolygó paradicsomon túl a magasban a vakító fehér hóhegyek. Ilyent a mi hazánkban nem lehet látni: nyarat és telet egy képen.

A mint Pozzuoli kapuján behajtunk, egyszerre körülfog a cicerónék egész raja, szolgálatait ajánlva hangosan. Nekem az a fátumom, hogy mindenütt muszkának néznek s annál fogva kétszeres borravaloról ábrándoznak s nem merem nekik megmondani, hogy magyarok vagyunk; mert azoktól még több «bona mano»-t várnak. S hasztalan intünk, beszélünk, hogy nincs rájuk szükségünk, azt ők mind nem értik; hanem mikor Apáthy öcsém a keze megfordított oldalával olyanforma mozdulatot tesz a szakállán végig, mint mikor az ember borotválkozik: akkor egyszerre elmarad valamennyi. «Ez már érti a nyelvünket.»

Van is nekem szükségem itt profánus szövegolvására! Mennyit olvastam, mennyit álmodtam én erről a földről, a melyen most járok! Ismerem már a szikláit, a föld-

rétegeit, a föld alá eltünt, a tenger alá süllyedt, az újra fölemelkedett romemlékeit, a pokol völgyét! Csak viszontlátni jöttem őket élő szemmel.

Legelőször is keressük fel magát a pokol völgyét! a Solfatarát.

Oh dehogy pokol ez! Ihlet szállong a táj felett. Lép-teink döngése, a porond melegsége hirdeti, hogy édes anyánk szívéhez közel járunk: halljuk azt dobogni, érezzük melegíteni az örökfiatal földanya keblét. Itt még él a föld. Köröskörül már meg van dermedve, itt ezen a helyen még mozog, mozdulatai néha gyorsak, erőszakosak, olyankor új hegyeket tol fel a mélységből s városokat elsüllyeszt, máskor századokra felosztott lassú pihegés az, mely alatt a tengerfenék lassan odább huzódik s a tengeralatti templomok napfényre feljönnek, egy másik század hosszú lélekzetvétele az óriás kebelnek megint visszasüllyeszti őket a mélybe, és az alatt a nyitott ajka a nagy alvónak folyvást léleklizik: ez a Solfatara. Hanem földanyánk ajkának csókja után ne vágyják halandó gyermeke.

Egy szűk gyalogút kanyarog fel a városból odáig: gyalog kényelmesebb, mint számárháton.

Az Amphiteatrumot megnézetlen hagyjuk; a római colosseum, a veronai circus, (hát még az ó-budai amphitheatrum?) után nem keresek semmi újat a hajdankori népszínházak falai között; tudom már könyv nélkül: itt volt a császár páholya fekete márványból, itt ezek a lyukak a carcerek: innen eresztették ki a fenevadakat; itt dobták szent Januariust az oroszlánok elé, de azok nem bántották; itt komédiázott Néro császár, magas vendége Tiridates örmény király tiszteletére a porondon; a ki mindezeket elhiszi, fizet egy lirát, a ki nem hiszi, kettőt. — Siessünk ahhoz a kolostorhoz, a mely épen Szent Januarius emlékére lett ideépítve, a kiégett vulkán tetejébe. Nápoly védszentjét itt fejezték le, ezen a helyen.

Egy kiégett vulkánnak a dögöre (crater) az egész Solfatara. Még most is ég csendesen belül; hanem a széleiről

beleomlott föld homorú fenékké tömörült fölötte, s ez a fenék tele van növe cserjével, virággal: nagy fát, melynek a gyökere mélyen jár, nem találni benne.

A monorú (ovál) döbbört magas, likaesos kőfalak veszik körül, a föld mélyéből kihányt salak; a közepét kékes füst borítja, a fák közt átszűrődve: azt a vulkánnak még nyitva levő toroka leheli elő.

Az út, melyen a Solfatarához megyünk, döng a lépéseink alatt, mint üres boltozat, s ha egy nagy követ ledobunk a magasból, az a lábunk alatt visszhangzó dörgést kelt; a finom, szürke homok, mely lábunk alatt ropog, ha kezünkkel bele markolunk, éget; nem lehet kiállni.

S c forró homoknak is van növényzete.

Itten találtam rá egy szintén olyan régi ismerősre, a kiről nagy érdekekkel olvastam, sőt egy regényemben írtam is felőle, de soha sem láttam: annálfogva tökéletlen fogalmam volt róla. Ez a rejtélyes furcsasága a növényvilágnak, az «arbutus unedo».*

Mikor még gyermekkoromban tanultam a botanikát, meglepett a jó Diószeginek ez a följegyzése: az «arbutus

* Van biz annak magyar fűvész neve is: «kukojcza»; de nem merem megkoczkáztatni, hogy ezt írjam oda, mert a fordítóm szentül «kukoriczá»-nak fogja keresztelni, mint a hogy a multkor Caligula leírásánál a «hajas» kecskét «hájás» kecskévé hízaltta ki. Pedig hiszen épen azért haragudott a kopasz Caligula a kecskére, mert «ennek» a «hajából» szokták készíteni a parókát. Ezt én a magam kárán tanultam meg, a midőn egyszer csak elkezdett az állhajám zölddé válni. «Mi a csoda ez? hiszen nem vagyok én tengeri hamis isten, hogy zöld legyen a hajam.» Ekkor világosított fel egy másik perruquier, hogy meg vagyok csalva kecskemódon. Ez adatot ezért jegyeztem föl az utókor számára, hogy mindazon halandó, a ki a fejének külső deficitjét kénytelen idegen kölcsönrel fedezni, a parókáját előbb vesse górcsövi vizsgálat alá, hogy igazi emberi hajból készült-e? mert különben egyszer csak azt veszi észre, hogy elkezdi mekegni. Ezért van tehát a kecskének «haja» és nem «szőre».

unedo virágfürtjei őszszel nyilnak, másik őszszel a gyümölcsei érnek: egyszerre virág és érett gyümölcs az ágon».

Hogy lehet ez? Hát az egyik ősz és a másik ősz között eső telet hogy éli át ez a fa? Ezt sohasem tudtam képzeletemmel kitalálni. Most már látom. Úgy, hogy ott, a hol ez a fa él, nincsen tél. De azért mindig titokteljes tünevény marad az, hogy egy olyan bogyó, mely mind alakjára, mind ízére nézve legjobban hasonlít a mi szamóczánkhoz, hogyan vár egy teljes esztendeig a megérésre, míg az új virág nyilni kezd ugyanazon az ágon; úgy, hogy egy akkora fűrtön, minő egy vadgesztenye bokrétája, ott találjuk legalul a tavalyi érett bogyókat, feljebb a fél-érett sárgákat, azután a zöldeket, s a bokréta hegyén a gyöngyvirágalakú, finom illatú idei virágcsokrot; az egész kis fa olyan gyönyörű egy növény, nem magasabb másfél ölesnél, bőrkemény, örökzöld levelekkel korallpiros ágakkal; minden díszkertnek pompája lehetne: — ha akarna! — De nagy az ő igénye: vulkánt kíván melegháznak; ilyen üzdéhez nagy úr kell. Tehát be kell érnem egy emlékgalylyal, a mit elhozok belőle.

A mint tovább haladunk, egyre kezd törpülni a növényzet, a pázsit ritkul, egész pusztta foltok terjengenek, a melyeket már csak a myrtus szegélyez. De még akad egy-egy vakmerő iringó (eringium), mely sötétkék tuskukoronájával a halál kapujáig elő mer hatolni, sőt találtam egy kövérlevelű zsázsát és valami páfránt, a ki magának a kénvulkán sziklatölcserének a hasadékába merte felütni a tanyáját: az egyik oldalán a sziklának a kengáz rakja le a sárga virágát, a másikat ők takarják zöld leveleikkel.

Egy össze-vissza dőlt kőhalom aljából tódul elő lobogva a világoskék füst; köröskörül nagy darabon, a reszkető légben úgy himbálnak a tárgyak, mint a délibáb rezgő hullámaiban. A Solfatara középgádora, mint egy pinczebejárat, embermagasságnyi, bevakolva aranysárga kén-

csapadékkal. Ott lakik a halál. Egy lélekzetvétel e gádorban egy életnek elég. Hanem lélegzetvétel nélkül bizvást bele lehet szállni; a felszálló kénlég kéjes meleget áraszt el a testen. S azt mondják, hogy fájós szemeket meggyógyít. (Épen úgy, mint a mi «Büdös»-ünk Erdélyben.) Egy darab kénjegeczet letörtünk e halálos barlang faláról s megosztottunk rajta. Már most legalább, ha valaki azt mondja: «eredj a pokolba!» azt mondhatjuk neki: «hiszen önnan jövök!»

Fenn, a füstölgő grotta tetején egy angol család állt, mister, mistress és apróbb-nagyobb missek, körüllegedezve az alvilág gőzeitől. Ez azoknak tetszett. Azt hitték Londonban vannak; annak a drága (mert sok pénz ára) levegőjét szíják.

Mi azonban tovább barangoltunk, myrtusvirágokat keresni a tűzhányó völgyében.

Mi az a Solfatara? A természettudósnak egy kénbarlang, a betegnek, kit köszvény vagy köthártyalob bánt, gyógyhely, a ki őt régóta ismeri, annak egy istenség!

Menjünk a Serapæumba, a hogy újkori barbár latinsággal a Serapis templomát elnevezték. Szűk utczácskán át, alacsony házikón keresztül, a hol a kapusnak fél lirát adunk s azután egy sor kőlépcsőn szállunk le a rejtélyekben gazdag romemlékbe.

A pozzuolii Serapis-templom romjai épen úgy meglepnek nagyszerűségükkel, mint a hogy a Pompejibeli Isis-templom várakozásunkon alul maradt. Három colossalis korinthei oszlop áll még egyenesen a hat közül, melyek a templom homlokzatát emelték, egy negyedik ott fekszik végig ledőlve mögöttük; a roppant négyszögű nyílt csarnokot negyvennyolcz márvány és gránitoszlop emelte s ezeknek a közei ugyanannyi zárt kamrákba vezettek. Azokon át lehetett a valóságos templom udvarára bejutni, mely köralakra volt építve, tizenhat korinthei oszloppal. E templom kupolája alatt hirdeté mysteriumait Serapis, az óriáskigyóval körültekert, koronás isten. Hogy magát az

istenszobrot áttették e helyről a nápolyi muzeumba, az helyes takarékoskodás volt, hanem hogy a korintheta oszlopokat egyik Bourbon király elvitte a maga palotájába, a félreeső Casertába, a hol senki sem látja s csináltatott belőlük színházfoyeret, az már prédapazarlás volt. Most csak az oszloptalapokat látjuk már a körtemplom helyén, rendetlenül odadobált törött oszlopfőkkel és párkányokkal, melyeket nem volt érdemes elvinni, úgy össze-vissza firkálták a lithodomusok.

Ez a lithodomus egy olyan kis kagyló, mint a mi dunai békateknőink: a héja reczés, hófehér. És ez a tehetetlen állat képes úgy keresztül fúrni a márványt, mintha vésővel vágta volna bele lyukat, folyvást dolgozik és lassan, míg akkora lyukat fúr bele, hogy maga elfér benne.

Ezek a kicsiny tengerlakók egy olyan talányt adtak fel a tudósoknak, a mi még ma sincsen megoldva.

Az a három fennálló, tömör, nagy oszlop, egy darab afrikai sziklából kifaragva, a talapja fölött három méternyire, keresztül van lyukgatva ezektől a csigáktól. Sűrűn, mint a darázs-fészek lyukai, vannak egymás mellé fúrva az odvak, sokban még benne találni az odaszorúlt kagylókat, s e lyukacsos öv mintegy két méternyi szélességben látható mind a három fennálló oszlop derekán. Azon alúl és felül megszűnik. E szerint valamikor ennek az egész templomnak odáig kellett elsülyedni a tenger alá, a meddig a csigafúrás felső széle tart és századokon át ott kellett maradnia. De hogyan lehetett az, hogy az alább eső részét, mely még mélyebben merült a víz alá, nem fúrták össze a kagylók?

Örök talány!

De nem kisebb talány az, hogy ugyan mi ütött a rómaiakhoz, hogy a maguk classikus istenségei közé az egyiptomi bálványokat is be engedték költözni, hogy a napvezető Apolló, szűz Minerva, diadalmas Venus és mennydörgő Jupiter ideal alakjai mellé odaállíták imádatuk oltárára a kigyótartó Serapist, a kutyafejű Anubist s a sokemlős Isis asszonyt.

S azoknak a tiszteletére ily nagyszerű templomokat emeltek.

Hátha együtt a két talányt könnyebben kitalálhatnám.

Régi jegyzeteim között találok egy történetet, melynek ez a címe: «Anubis».

Római történet: Tiberius császársága alatt játszik. Rómában a legszebb asszony hírében állt Saturnin neje, Paulina. De a milyen messze szállt a hire a szépségének, együtt járt vele az erényeinek a hire is. Férje Saturnin, Syria volt kormányzója, rengeteg gazdagságot halmozott össze, s azt mind nejére pazarlá. Annak a kegyeit tehát kincsek árán sem lehetett megvásárolni. S ez kétségbeejté a római fiatalságot. A kétségbeesettek között leghalálosabb beteg volt Marcius Mundus, ifjú patricius, a ki már életét, vérét, összes vagyonát felajánlá imádott hölgyének egy édes önfeledkezésért; de mintha csak egy istennő-szobornak hordta volna az áldozatokat. Utoljára arra szánta el magát, hogy meghal éhen. Megszánta ez állapotját fiatal urának hű szabadoncza, Ideus, s azt mondta neki: «ha nem fogadja el az áldozatodat az eleven istennő, add a kőből faragottnak, az elveszi, célt érsz». És elmondta urának a tervét. Mai nap pokoli tervnek neveznök, akkor «elysiuminak» mondták. (Vagy «eleusinak», a két szó nagyon hasonlít egymáshoz, s utoljára is egyre vezet.) Egy napon Isis főpapja, ünnepélyes ornátusban látogatást tett Saturnin nejénél, a mi nagy kitüntetés, mert az egyiptomi istenség főpapjának nem szabad a lábaival a földet érinteni csak a templomban, s a kiválasztottak házában; akár hová akar menni, négy adeptus viszi zsöllesztékben. A főpap előadja Paulinának Isis istennő izenetét. A faragott bálvány consortiumban áll egy eleven bálványnyal, a kinek Anubis a neve. Ez is egyiptomi isten, csakhogy eszik és iszik — és azonkívül mysteriumokat közöl. Hogy minők ezek a mysteriumok? azt senki sem árulja el, a ki megtudta. A főpap előadja Paulinának az örömteljes izenetet, hogy ezúttal az Anubis isten őt választotta ki titok-

teljes sugallatai elfogadjának. Az izenet a férj jelenlétében adatik át; az magánkívül van örömében, hogy az ő házat ilyen kitüntetés éri; még ő biztatja nejét, hogy ez isteni kegyosztást fogadja el; s Paulina áhitatteljesen viteti el magát Isis templomába, a hol Anubistól megtudja a titkok titkát. Másnap azonban meglátogatja őt Marcius Mundus, s diadalmas arczczal beszéli el neki az egész mysteriumot, felfedve a hölgy előtt, hogy Anubis istennek a szerepét ezúttal ő játszotta. Azt hitte az ifjú ember, hogy ezzel a merészséggel egészen hatalmába keríti a nőt, a kit az Isis-pap segélyével törbe ejtett. Hanem nagyon csalatkozott. Paulina felséges haragjában kiűzte a házából imádóját, s elmondta az egész titkot, a mi vele történt, Saturninnak, bosszút követelve meggyalázói ellen. Saturnin szaladt Tiberiushoz; a császár nem érté a tréfát; az Isis főpápját keresztre feszíté, Marcius Mundust száműzte Afrikába, Isis istennő bálványát beledobta a Tiberbe, s egyuttal minden egiptomi istent kitiltott Rómából; árulják másutt a mysteriumaikat».

Ennyit mond az én feljegyzésem.

Már most ebből könnyen levonhatjuk, miért szaporodtak el oly annyira Nápoly környékén az Isis, Oziris, Buziris és Serapis templomok? s miért szerettek azoknak a környékén tanyázni a római főurak, még maga Cicero is, andalító Puteolaneumában?

Az egész part mentét, fel Bajæig, villák, fanumok, templomok fedték, felváltva luxuriosus fürdőktől. Mind a tenger alatt vannak most. Egy egész elsülyedt mesevilág, melynek víz alatti palotáiban az aquarium számára sepiákat fogdosnak.

Egyszer csak azt mondta az az örökké nyitott száj oda-fenn, a Solfatara: «nem vagytok!» S a földkebel egy mozdulatára paloták, templomok, fürdők, kéjlakok lesülyedtek a tenger alá; a Serapis-templom oszlopainak csak a fő czifrázatai maradtak ki a hullámsírból.

S még azt sem elégette meg a Solfatara, hogy elsü-

lyeszté őket, hanem utánuk omlasztotta lávafolyamát, hamuzáporát, s eltemette a templom oszlopait egész odáig, a hol a csigák elkezdették furó munkájukat. És aztán ott hagyta az egész elsülyedt palotasort tovább ezredévnél. Akkor megint eszébe jutott valami: «lássátok meg, hogy élek!» s keblének egy sóhajásával kiemelte ismét a tenger alul magasra az elsülyedt romokat, népek csodájára, s ugyanakkor egy új hegyet tolt fel magasra, a Monte Nuovo, mely még száz év előtt tűzokádó volt; most már begyepesült a katlanja.

Így tud a Solfatara!

S a Serapis-templom száz év óta ismét sülyed alá. Talapköve már a tenger vizében áll, s a szentélye körül sósforrások fakadnak fel; a kuszó rózsza menekülni igyekszik fel a falakra, ki tudja meddig fogják tépni a virágait kíváncsi kéjutazók?

Pozzuolitól Bajæt egy kis tengeröböl választja el; hajdan a hatalmas Róma hajóhadának téli kikötője volt itt, míg a földalatti istenség össze nem kuszálta az emberek terveit. Most már csak a régészek találgatják: mi volt ez a rom itt? összekötő csatorna három öböl között: az egyik öböl már eltűnt, a másiktól elkerített tó lett, hidoszlopok a víz alá merültek, nagyszerű dűledék boltívei alatt sétaút visz el, nem tudni, mi volt az? templom, kéjlak, vagy víztartó medence, nagy úri fürdő-palotához. Mindenütt fürdők romjai. A földkebel ingyen adja a forró vizet. Gőzölgő patakok futnak a homokos sziklákon végig, s kietlen sziklászakadékokba zuhannak alá, a moha süpped, a szikla kong a láb alatt, s ha a pálczáinkat leszúrjuk a földbe, a fűrt lyukon át párát lehell ki a föld. Kinek volt bátorsága erre a földre annyi romnak született palotát építeni? S még hadi kikötőket! (Az öreg Plinius itt parancsnokolt 79-ben, mikor a Vezuv kitörésénél őt is agyonütötte a gályán egy hulló szikladarab.)

Szinte megnyugszunk, mikor erről az «élő» földről a jó, csendes, nyugodt tengerre átköltözhetünk. Csónakon

kelünk át Pozzuoliból Bajæba. Előbb azonban egy kis vargabetűt csináltat velünk az orosz barátság. Tudniillik, hogy Bajæ és Pozzuoli között van egy hires vendéglő, «Hôtel de la Russie», a hol irott betűk és szájhagyomány szerint igen jól főznek, míg Bajæban, a mióta Lucullus úr meghalt (a kinek a palotája ott fekszik romban) igen rosszul tractálnak. Tehát az oroszokhoz eveztünk, ki is kötöttünk szerencsésen. Szép vendégfogadó, azt el kell ismerni; hanem egy lélek sem volt benne, be volt zárva. Tehát csak mégis Bajæba kellett mennünk ebédre; a «Hôteldella Reginá»-ba. A királyné hôtele semmi tekintetben sem áll a háta mögött nálunk a «Kis pipának», kivéve az egy étkezést. Olasz konyha divik. Holmi ideális emberek ugyan jól lakhatnak fölséges kilátással, mohfedte omladékok ábrándos panoramájával, megláthatják Agrippina sírját, Julius Cæsar palotáját, Néro labirintját a száz földalatti szobával és Hortensius híres szónok halasztavát, melyben drága murænáit eleven rabszolgák húsával hizlalta. Úgy látszik, hogy akkoriban a honatyákat jobban corrupálták, mint most. Nekem, mai korbeli, gyengén corrupált Hortensiusnak csak egy branzinóra telik. Azt is, de sokáig hozzák!

Utazónak (notabene a ki egy ritka deczemberi nyári napot fel akart használni) ennél a kirándulásnál már előre meg kell állapítania a programját, s nem állni meg mindenütt, ahol valami érdekeset lát; hanem kiválogatni a gazdag szellemi étlapból, a mit szeret. Ebéd után, Bajæet körülnézve, siettünk a classicus Avernus tavát meglátogatni. Virgilius Maro nagyapánk idejében itt volt a pokolba való bejárás — ingyen; — most már belépti díj mellett. Csinos kerek tavacska: nagyságra hasonlít a csorbai tóhoz a Kárpátok közt, vagy a Szent Anna tavához Erdélyben; — csak hogy gyümölcserdős dombok közé van szorulva: — nem lehet érteni, hogy miért kötötték a rómaiak ehez a helyhez félelmeik rémképeit? Csakugyan van ott egy hosszú alagút, a sziklaoldalba vágva; melyet

a köznép a pokol barlangjának, az előkelő világ a Sybilla grottájának nevez, csak hogy ez emberi kéz munkája; belemenni azonban csak úgy lehet, ha az ember a vezetőnek a hátára felül: mert a locsogó meleg víz folydogál benne alul-felül s az ember bőrig ázva kerül vissza belőle. Ezen az áron nincs kedve az embernek pokolba menni. Mondjunk le róla: inkább keressünk a gyönyörű zöld erdőben virágot, cyclameneket, a miknek most van itt a tavasza. Igazán tavasz van; a pokol tava partjain kis kertecskék vannak, s azokban a jövő esztendei zöld borsó már szépen tele van hüvelyekkel.

Még egy rövid (de senkinek nem ajánlandó) látogatást említek fel a mai kirándulásokból a Neró fürdőjéhez; mely természettudósra nézve igen érdekes lehet. Egy óriási tufa-szikla oldalában tátong egy barlang, meredek feljárással. Mikor belépünk, már megüt bennünket a meleg légáramlat. Az előpitvarban köszvényes nyomorékok tanyáznak; nem minden igény nélkül a látogatók alalmaznáira. Tovább haladva, egy jobb oldalú alagúton, pokoli hőségnek megyünk neki, mely köszönetet szavaztat velünk a vezetőnknek a további fáradozásáért; ekkor azután megtanuljuk, hogy ez az alagút kör alakban járja meg a sziklát, ilyen meleg az egész hegy, mint itt. Próbátételül aztán egy finakot hoznak elő hideg vízzel, abba egy friss tojást tesznek bele, s akkor egy kis tiz éves fiut, a ki övig meztelenre van vetkőzve, előszólítanak, a sajtárt annak a kezébe adják, a másik kezébe meg egy fáklyát s azzal útnak eresztik.

Mi pedig visszatérünk s a barlangpitvar ellenkező oldalán levő szadához állva, várjuk, hogy a kis fiú visszatérjen a kerülőn át. Jó tizenkét perczig állunk ott, a midőn sötétségben megjelenik az a veres csillag, a fáklya fénye, s a mint közeledik, hallani lehet a kis fiucska nehéz, ziháló lihegését, a mint sebesen fut az öldöklő forróságú alagúton végig, mire odaér hozzánk, a fiu nem veres, hanem halottsápadt, s a finakban levő tojás keményre meg van

főve; a víz fel van forrva. Szegény fiu, megérdemli azt az egy lirát a látogatóktól, — a mit bizonyosan elvesz tőle a cicerone.

Szép este volt, mire Nápolyba visszatértünk. Azért, hogy itt a nap meleg, mint nyáron, de mégis rövid, mint nálunk télen.

A table d'hôte ismét visszavarázsolt a szép Hungáriába: — nem a hazámba, hanem a grand hôtélbe. Épen az az étékfogás.

Csak egy különbség van bēnne: az, hogy itt Bunkó helyett népénekesek mulattatják a vendégsereget. Bunkónak ezek is elég «bunkók», mert olyan infámisul fujják, czibálják és pengetik azokat a nápolyi coupletteket; a primásuk énekel, gitározik és tánczol hozzá; utóbb aztán a többi urak és hölgyek (művészek) szintén tánczolnak, hegedülnek, gitároznak és énekelnek. Ebéd végeztével átmegy az úri társaság (nagyobb részt angol mylordok és myladyk), a márvánnyal padlózott nagy előcsarnokba, s elhelyezkedik a hintaszékekbe. A népénekesek elkezdenek polkát, walzert virginálni, s az angol lordok, és myladyk, a kik az asztalnál oly feszesen ültek, mintha az úrvacsoráját költenék el s villahegyre szúrva hámozták a körtét: most elkezdenek a népénekesek dalára, a vendéglő előcsarnokában con amore walzert, polkát tanczolni. Már most nem tudom, nápolyi szokás-e az, vagy nagybrittaniai?

Mi menekültünk fel a szobáinkba, a hól nyitva van minden ablak éjszakára.

Az eső szitál, permetez, — hanem az utczáról is énekhang zendül fel.

Itt már csak olyan alsóbbrendű énekes-trupp produkálja magát, melynek tagjai, ruhájuk és czipőik megviselt állapotja miatt, a vendéglők gázvilágított csarnokaiba be nem bocsáthatók; csupán a nyílt utczán, az erkélyek alatt sziveltetnek meg: ha tudniilik a vendégutazók eltávolításukat nem követelik.

A «Traviatá»-ból énekeltek. Hárman voltak: egy nő,

egy férfi, meg egy liegedűjátzó : nő és férfi énekelt és lantozott.

A nő hangján megéreztem, hogy az beteg már; de azért az valami oly megkapó, rokonszenves hang volt, mély timberü mezzosopran; és oly tökéletesen iskolázott modor, hogy én már régóta hallottam híres színpadokon ilyen szívhez szóló éneket.

Azután elkezdte a «Santa Lucia» nápolyi népdal gyönyörű áriáját énekelni; majd megint a «Trovatoré»-ból egy mesteri énekrészt; oly bájjal és lélekteljesen, hogy mi, leánnyommal együtt bámulva hallgattuk az erkélyről a sötétben éneklőket; a kiknek dalához a kopogó esőcseppek adták az orchestrumot; s valamennyi rézpénzünk mind hozzájuk vándorolt. Arczaikat, alakjaikat nem lehetett kivenni.

De hát «ki» lehetett az a nő valaha? A kinek ilyen varázserejű bájos hangja van; a ki így kitanulta a művészet technicáját, a ki csak úgy játszik a legnehezebb operai részekkel s a ki most itt énekel utczaszegleten, esőben, sárban, egy pár, ablakon kínező utas számára, a kik tíz krajczárokat dobálnak le a lábaihoz, s azért ő hálából újra kezdi a »Santa Luciát» . . .

Minő tragœdia lehet a szerencsétlen teremtés mögött?

A ki Nápolyt igazán élvezni akarja, jól teszi, ha előbb a környékét járja be: s mikor a kedélye át van ittasulva a felséges természeti szépségektől, a multak gondolatébresztő emlékeitől, akkor kezd hozzá, hogy Nápolyt keresztül barangolja; mert különben a Verona, Florencz remekeitől, classicus műízlésétől (hát még a hasonlíthatatlan Róma nagyszerűségeitől) elkényeztetett idegen, Nápolyba csak a criticust hozza el magával. Nápolyban lakik a prosa. De ez meg aztán olyan nagy dimenziókban, oly tökéletes, egyetemes kifejlődésben, a hol már a prosa is ideállá válik.

Pénzt keresni és enni: ez a két jelszó.

A mostani Nápolyban aligha ismernének rá a régire

hajdani leirói. Nincsenek már lazzaronik, félmeztelen emberek, a kik kifeküsznek a tengerpartra, s pihennek és koplálnak. Most minden ember dologban van. A lazzaronik beálltak kocsisoknak, teherhordóknak. Egy pár négyszögölnyi kamrácskákban ember hátán ember dolgozik késő estig, varr, fon, fúr-farag, ráspolyoz, vagy az utcán jár és árul valamit torkaszakadásig, lovat, öszvért, szamarat hajt: ácsorgót nem látni.

Magá az a tengerpart is, a hol azelőtt nyüzsgött a hirhedett paradicsomi néposztály, át van alakítva, a Villa Nazionale sétánya, mely azelőtt közvetlen a tengerpartig terjedt, most a széles Riviera di Chiaja által van a tenger-től elválasztva, melynek gránit bástyafalain, erős siroconál, túlcsapkodnak a hullámok.

A sétányt csupa örökzöld fák képezik: telelő tölgyek, óriási magyalfák (ilex), finom apró levelű borsfák, fürtös gyümölcseikkel, közülök egynehány fejedelmi pálma tolja előre levélkoronáját, dereka alul vékony, mentől feljebb, annál vastagabb; következik egy egész sugárút pálmákból, melyek azonban még csak évtizedeket számlálnak. Szerteszét márványszobrok, melyeket a műértő ugyan csupa utánzatoknak ismer fel, s a felső olaszországi remekek után fitymálva mellőz; de az én szobortalan hazámban bár csak ilyenek volnának. A sétány közepén áll Virgilius Maronak (az itt születettnek) kis temploma, a költő márvány-szobrával s még Thalbergnek, a zongoraművésznak is jutott egy márványszobor a halhatatlanok társaságában. Itt van az aquarium is.

A legelső látogatói a Chiajának korán reggel a halászok, ott látjuk őket tizenkettesével a kőpart nyulványán a hálót húzni, lábszárig feltürközve; azután jönnek a katonák. Itt tanítják be az ujonczokat a hadi művészet titkaiba, a hogy azt az újabb kor követeli: nagyot lépni, kinyújtott lábbal megállni, leguggolni, felugrani, szaladni, miközben minden katona egyszerre utána kiálltja a vezénylő tiszt által kimondott parancsszót: jobbra nézz! balra nézz! s

menet közben hangosan számlálja: «un, duo!» A gyakorló századot körülállják a kucseberek, narancsos kosaraikkal, s kínálgatják a katonákat, s azok kedélyesen hámozzák a hesperidák almáit az egzeczerőzés közben. Minthogy pedig a Chiaja a főközlekedési vonala a városnak, egyre hajtának keresztül a gyakorlótéren az equipage-ok, vetturinok, corricolok, szamaras laptikák, s nem igen kerülgetnek, hanem keresztül törnek a hadsoron; — az okosabb enged; — míg végre a vezénylő tiszt megsokalja a dolgot, s futást recomendál: arra aztán neki iramodik az egész kompánia, ki előbb, ki hátrább, a hogy a temperamentuma hozza magával s szalad a kőgátig, futásközben kiki az egyik kezével fogja a kalapját, hogy le ne fujja a szél a fejeről, azzal a sok kakastollal. Délfelé aztán előjön nyolcz gyalog trombitás s vidám allegrettót harsogtatva, összegyűjti s hazaviszi az egész dandárt. Jó, hogy az olaszokkal barátságban vagyunk; mert ha ellenségeik volnánk, ettől a tábori muzsikától csakugyan elszaladnánk. — Két órakor a katonai zenekar mulattatja a sétálókat, s három órakor Nápoly egész előkelő világa ide jön bemutatni az előfogatait és divatöltözeteit, a széles Chiaján egyik hintó a másikat kergeti, három négy sorban, míg beesteledik.

E sétányon innen és mögötte kezdődik az új Nápoly, mai korhoz idomított építészetével; itt már a házaknak teteje is van. A meredek hegyoldalba a Mergellinán néhol az épülethez való helyet is oda kellett építeni. Az igaz, hogy olcsó és könnyen kezelhető a falnak való anyag; a tuff-kő, a melyből az itteni házakat építik, valami közép lény a kő és a vályog között. Ez újkori négyemeletes házak, egész a kupolájáig eltakarják a nevezetes Sannazaro templomot, mely nem csak azért híres, mert egy költő építette, de még inkább azért az oltárképért, a melyen a sátán, kit Mihály arkangyal legyőz, egy bájos hölgy képében van ábrázolva, eszményi keblekkel. Kénytelen vagyok e képnél siestát tartani, hogy igazságot szolgáltatassak egy súlyosan elvádolt püspöknek. Az úti kalauzok, könyvek és

eleven vezetők ugyanis azt híresztelik minden látogatónak, hogy ezt a képet Caraffa Diomedes, arianoi püspök festeté vala, s hogy az a deli hölgy, a ki az ördögöt képviseli rajta, nem más, mint egy hirhedt szépség, a kibe a püspök halálosan szerelmes volt; s mert ennek a részéről viszonzást nem talált, boszúból festeté őt ide a sátán képviselőjéül. Hát ez mind rágalom. — Én ugyan nem vagyok hivatva a püspököket védelmezni; azonban az igazságszeretetem nem engedi, hogy a mit e történetről saját adataim szólnak, e helyütt elhallgassam.

Tehát, a hogy én tudom, épen ellenkezőleg a szép hölgy volt megszállva bűnös szenvedély gerjedelmei által az avernoi püspök iránt, s a csáb minden varázsát alkalmazásba vette, hogy a felkent férfiut a gonosz útra eltántorítsa. Egy napon a püspök ráált, hogy a szép bűnöst elkísérje posilipoi kéjlakába. Útközben a Santa Maria del Porto temploma mellett elhaladva, a püspök fölszólítá a signorát, hogy térjen be egy pillanatra vele a templomba, mert most érkezett meg Leonardo da Pittoja remek oltárképe, melyet a püspök rendelt meg. Még senki sem látta azt, a szép hölgy legyen az első, a ki előtt azt leleplezik. A délnő bement a püspökkel a templomba; a főpap egy intésére leránták a leplet az oltárképről s ott látta a vétkes nő saját magát élethíven eltalálva, s legázolva az arkangyal lába alá, a kiben viszont magát Caraffa Diomedest ismeré föl. E meglepő látvány egyszerre megtéríté a rossz úton tévelygőt; követte bűnbánó Magdolnát, s azontúl tartózkodott felszentelt férfiak elcsábításától. A kép azonban most is ott van, ez aláírással «Fecit victoriam», a mit csak az érthet meg teljesen, a kinek tudomása van felőle, hogy a csábos szépség neve volt: «Victoria d'Avalos».

Fölöttébb örülök, hogy a helyreigazító adatot köztudomásra hozhattam.

Virgilius sírja, a posilipoi alagút, a kilátás a st.-elmoi várból, mind méltó a megemlítésre; de a miben Nápoly-nak a lelke van, az életereinek lüktetése, ha szabad volna

anatomiai műszavakat használni, az útér és a viszér: ez a két nevezetes utcája, a Toledo-utcza és a húspiacz.

Az utóbbit elég egyszer végig utaznunk, hogy feledhetlenül emlékünkből maradjon; az elsőt azonban tanulmányozni kell, s nemcsak a kocsin, de gyalog is bejárni, mert itt van Nápoly, a maga valóságában.

A Toledo-utcza (ma már Strada di Roma) folytatásával a Capodimonte-utczával lehet olyan hosszú, mint Budapesten az Andrássy-út s épen úgy büszkesége Dél-Olaszország fővárosának, mint ez a magyarokénak. Nem olyan széles, s a Capodimonte felé erősen emelkedő.

Kedvező napunk van: épen hetivásár Nápolyban és azonfelül deczember 16-ika.

Ez a nap egyike a három nevezetes évfordulóknak, a melyeken szent Januarius vére cseppfolyóvá lesz, s e csoda, a mint a szent kápolnában a nép láttára végbe megy, a főutczákon végig hordoztatik.

Tehát ezzel is találkozni fogunk.

Ne higye ám senki, hogy itt most helytelen gúnyt fogunk üzni a nép hitéből. Szép is volna: ugyanabban a könyvben, a hol az olvasónak az öngyilkosok meddő gyümölcsfáiról beszéltünk s követeltük, hogy azt mindenki elhigye: tamáskodni szent Januarius vérének megolvadásában! Mindenkit a saját hite üdvözít.

A Toledo-utcza kezdődik a piazza del plebiscitonál; elébb azonban a míg a tengerparttól odáig jutunk, szűk, tekervényes utczákon keresztül kell bandukolnunk, a hol egymás tőszomszédságában található művész-atelier, kovácsműhely, süteményes bolt, pénzváltó és tehénistálló, melyben azonban most csak a reményteljes csemeték vannak otthon; mamáik reggeli sétáikat végzik. Valahogy csak rátalálunk a piazza dei martyrira, melynek közepét a négy forradalom martyrjaira emlékeztető szobor foglalja el. A művész, a ki komponálta, maga is megérdemli, hogy a martyrok közé soroltassék.

Hanem itten azután elkezdődik Nápoly élete és pom-

pája. Ez egy darab Európa. Bécs Grabenc, Ringstrasséja, Kärntnerstrasséja, Budapest Andrassy-útja, vácsi- és Drottya utczája összevéve nem mutatja fel egy sorozatban oly szakadatlan tárlatát az ipar kincseinek, mint az egy Toledo-utcza Nápolyban. S a mi legnevezetesebb benne, az, hogy mind «otthoni» czikk. Itt semmi külföldit nem árulnak. A legfényesebb likőrös boltban, a hol francia cognacot kerestem, azt felelték: nem tudják micsoda állat az? tessék, ha kell, olasz aqua vitæ. Becsülöm őket érte! És a confectiós boltok (vulgó «szabók»), a porcellán, majolika, a selyem és csipke, a gyönyörű üvegárúk, az ékszerek, az antikok és azoknak remek utánzatai, a butorok, az aczéleszközök, márvány, elefántcsont és fafaragványok, kirakott famozaikok, (intarsiaturák), a korallók és faragott csigák; és a pazarló fényüzés czikkeitől kezdve a mindennapi élet, a kényelem és viselet tárgyaig mindent maga Nápoly állít elő. És árúczikkeik jók, solidak, szépek, kitünő ízléssel készítvék és olcsók. A három lirás nápolyi keztyű túltesz az ötforintos angol keztyűn. A mi pedig a csecsebecsét, a színes népalakok szobraiit illeti, ezeknek az ára a tréfával határos és a mellett milyen műízléssel, mennyi humorral alkotva! A kapuk aljait pedig virágárusok foglalják el, fantasztikus alakzatú bokkrétákat, kosarakat kínálgatva, tele rózsákkal: ára csak két lira; most van a rózsának a legjobb évadja: deczember közepén; némely furcsa virágnak a nevét sem ismerem, a mi itt egymásra halmozva, csodálatos illattal hívogat.

Ez a Toledo-utczának a fényes oldala. Most következik a kifordított oldala. Hetivásár alkalmával, a milyen hosszú ez a sugárút, olyan hosszan végig van rakva két oldalt a gyalogjáró zsibárus-sátorokkal, s a mily hosszú vonalban sorakoznak egymás mellé a fény és pompa kirakatai a boltokban, épen olyan szakadatlan lánczolatot képez a népies olcsó czikkek ponyva-bazárja.

A csipkés bolttal szemben árulják a gyapotharisnyákat, a drága quincailerie kirakatával szemben a tíz krajczáros

gyermekjátékokat, a briliántos ékszerek farkasszemet néznek az üveggyöngyök árúbódéjával; a gazdag pénzváltó küszöbén letelepedve közvetíti a pénzforgalmat a kormány által szabadalmazott pénzkofa, a ki csak rézpénzt vált, s az elegáns confectioner kiakasztott mantilljainak árnyékában dolgozik a foltozó varga egy szétnyilt talpú sarún; itt gyufa, amott kefe, odább szappan, szita, bádog-edény, cseréptányér, repülő könyvárús ponyvairatokkal, ujság-szatócs, viaszbabok, czifra gyertyák, bicsakok, fűrészek, tamburinok, csörgetyüs dobok, a száz lirás porcellántányérral vis à vis ugyanannak az utánzata papier machéből, 50 centesimo; rengeteg mennyisége a sétatálczáknak és esernyőknek, szent képek, olcsó korállfüzérék, utánzott borostyánkő, lávaművészet, viselt ruhák, közben perezces, süteményes asztalok, laczikonyhák, a hol sült halat, kolbászt osztogatnak; kincstárai az aszalt gyümölcsnek, Kaliforniái a talmi aranynak, kifogyhatatlan forrása a citromvíznek, mely szökőkútként csorgatja illatos sugarát, dinnye, makaroni, osztriga-vendéglők, s ennek az árusai mind fennhangon kiabálják a járó-kelőknek — nem az árúk nevét, azt úgy is látja, a kinek szeme van, hogy micsodák? hanem az árát: «mezzali!» hangzik legsűrűbben; ez azt teszi, hogy fél lira (mezza lira): a szó végét a nápolyi el szokta harapni; vannak, a kik nem érik be a kiáltozással, hanem utána szaladnak a hintónak s úgy kínálják a kocsiban ülőnek, a mit kinéznek belőle, hogy kedve lesz megvenni: egy eleven kirakat pedig előre-hátra jár a sokaság közt; egy vándor ékszerész tele aggatta a kabátját elől-hátul násfákkal, függőkkel, melltükkkel, a nyakában, a derekán nyaklánczok, óralánczok, rivièrek, a kalapja tele boglárokkal. «Omnia mea mecum porto!» És semmit sem lopnak el tőle. Pedig tudják, hogy talmiból van. «Mezzali!» s még hagy belőle lealkudni. Még jobban megbámulni méltó az a magas szál legény, a ki aranyhalakat árul. Három öblös üvegcsobolygó egymás fölé helyezve, tele vízben ficzkándozó aranyhalakkal: ezeket ő a feje tetején egyensúlyozza

s úgy jár büszkén, fölemelt fővel a sok tolongó nép között. Ha valaki vásárol tőle, térdre bocsátkozik s úgy emeli le a fejről akrobatai ügyességgel az ingó alkotmányt.

Az utca közepén pedig jár szakadatlan kettős kigyóvonásban a hintók végtelen láncolata; a kocsisok durrogatnak ostoraikkal. Közben egy-egy szekeret látunk, melyen a kocsinak háttal fordulva, ül egy dudás. Ez italokat árul, s a dudaszó arravaló, hogy a szomjuhozó közönség figyelmét odavonja. A hintókon elegáns úrhölgyek, kíváncsi idegen arczok szemüvegeznek a hemzsegő népcsoportot, melyből alig látunk előtűnni egy-egy katonai egyenruhát, annál több kokett abbéet, a ki köpönyegét félvállán átcsapva, valóságos dandy-léptekkel méri végig az utcát, hódító tekintettel az emberiség szebbik felét, megvetéssel a szembejövő kapuczinust.

Ad vocem: «szebbik fél». Nem csak nekem, de minden idegennek feltűnik az, hogy a nápolyi köznép között milyen ritkaság a szép női arcz. A budapestiek és a bécsiek különösen el lévén e tekintetben kényeztetve. — Ah de itt látok egyet szembejönni: ez valódi typusa az olasz szépségnek. Tojásdad arcz, félhold szemöldök, nagy fekete szemek, csigabiga száj. Kár, hogy apácza. Azért mégis a szemébe nézünk. Elismerem, hogy biz ez bűn. A biblia szerint a szemeinkkel is lehet vétkeznünk. Ámde nyomban követi a bűnt a büntetés («Scelestum pœna, pede claudo.») Csakugyan sánta. Egy öreg, tiszteletgerjesztő, ránczos képű apácza biczeg a fiatal háta mögött, a ki észrevéve fenytést érdemlő szempillantásomat, rögtön odalibben elém s kiránt a scapulárája alól — no — nem egy tört, hogy a szivembe üsse; hanem egy perselyt, s azt megzörgeti az arczom előtt; s rögtön megveszi rajtam bűnöm zsoldját. Fél lirám bánta meg e tiltott tekintetet. Ez igen jó methodus. Elöl bocsátani egy szép deli hölgyet s a ki arra ránéz, rögtön megfizettetni. A budapesti jótékony hölgyek átvehetnék ezt az üdvös nápolyi szo-

kást; micsoda bő jövedelemforrást nyithatnának vele emberbaráti intézeteik számára! Hüh!

Most egyszerre fennakad a közlekedés: a jobb oldali hintók kénytelenek megállni és szünetet tartani. Nincs semmi baj. — Csak az a rendes állapot fordul elő, hogy végig a fényes toledói sugárúton hajt egy öreg ember két riska tehenet, egy kis leány pedig kilencz anyakecskét. A férfi kezében van egy kolomp: azzal ő minden kapú előtt beharangoz. Ez azt jelenti, hogy itt van a tejes ember. A tejet itt a házhoz szállítják, még pedig igen elmés módon. Egy ablak a harmadik emeleten megnyílik s egy főkötős arcz kibukkan rajta és lekiált valamit. Erre a kis leány beteregi az udvarra a kecskéket. Azok egymástól el nem maradnak; felsétálnak szépen mind a kilenczen a lépcsőkön a harmadik emeletre; a hol azután a szorgalmas házi asszony kiválasztja közülök tetszés szerint, a melyiktől a tejet ki akarja sajátítani. Azután megint visszakopognak a kecskék a lépcsőkön.

A két riskának ez alatt odalenn az utcán szintén akadt valami üzlete. Egy úri ember a járó-kezők közül odajön egy pohárral s odaguggolva a tehen alá, sajátkezüleg fej magának annyi tejet, a mennyi egy reggelinek és két soldi értékének megfelel. — Hát biz addig, míg az megtörténik, várni kell az egész hintósornak. Ez már csak természetes.

Mi azalatt ráérünk egy ponyvasátor alatt szemle alá venni a hosszú sorban kirakott régi könyveket. Ez egy vándor antiquar-üzlet, melyben valóságos kincsek vannak felhalmozva. De sok pénzt el tudnék itt vesztegetni: ha volna. Hisz itt a legritkább régi könyveket úgy árulják, mint a szalámit, font számra. S ilyen antiquarius sátorot hatot találtam itt-amott a furcsa sokadalomban, a melyekben mind meglepő sok érdekes munka volt közszemlére kirakva. Hogy kerültek ilyen becses könyvtárak a zsibvásárra?

Ah! Most csengetyűszó hangzik.

Ráismerünk: ez az inclangorium. Valami ajtatos menet jön.

Az utcza közepén hoz egy ministrans egy zászlót, mellette egy másik a csengetyűt, azok mögött jön két clericus rúdlámpákkal a kezében; nyomukban két skarlátveres talárba öltözött papi személy, azok vontatnak egy kicsiny két kerekű hintót, a hintó aranyos, abban ül egy főpap, teljes ornátusban, s két kezében fog egy szentségtartót, melynek meghajtásával jobbra-balra osztogatja az áldást a népnek: ebben van szent Januarius folyóvá lett vére. A hintó háta mögött járúl még egynehány egyházi személy, különféle rendviseletekben: egyéb senki.

A hol e díszes menet elvonúl, a gyalogjárón néhányan letérdepelnek, többen leemelik a kalapjukat, néhány perczig hangzik az ajtatos ima szavainak csendes morgása; a mint az aranyos hintót a veres ruhás egyháziak tovább vontatják, ismét felhangzik az elébbi zaj: «mezzali! mezzali!»

XI.

LA COCUMELLA.

Ha valaha vissza kellene vonulnom a világtól, ha valaha számüzetném a hazámból, ide jönnék napjaim utóhadát számlálni a La Cocumellába.

Bolond szép világ! Gyümölcstermő tavasz, virágos ősz, hűs nyár, meleg tél, életújító levegő, gyönyörűséges tenger, fölséges sziklák, becsületes jó emberek, olcsó korcsmárosok.* — Aztán ez a szent magányosság — a

* Hálából jegyzem az árakat. A La Cocumellában egy igen kényelmes, első emeleti szoba, terrace-szal, reggeli, választás szerint, délben villás lakoma, hat órakor bőséges, jó ízű ebéd, mind együtt 2 frt 50 kr.

világjárás közepett. Egy futamodásnyira (nem távgyaloglót, de asthmaticusét véve) fekszik Sorrento, egymás hegyébe, hátába épített hat emeletes pompás hótelekkel, a melyek mindig csordultig vannak angol és muszka hercegekkel, toilette-verseny, nyelvbábel, fényűzés, pazarlás: a La Cocumellába pedig nem vetődik más, mint egy-egy német regényíró, s másféle tudós, a ki a világot nem akarja látni.

Pedig ennek az egy vendéglőnek a neve külön fel van írva minden térképen; maga a falú, a melyhez tartozik (Sant-Agniello), az nincs a mappán.

Olyan szűk utcán lehet hozzá jutni, csupa kertfalak között, hogy még a szembe jövő gyalog ember is a kapu alá kénytelen menekülni a koci elöl. Meglepő tisztaság, kényelem, tágas szobák, jól fülő kandallók, jószívű cselédség, a mi első beléptünknel kellemessé teszi az ide szállást, s aztán napról-napra jobban megszereti az ember ezt a helyet. A kinek tudniillik nem az a célja utazás közben, hogy minden nap háromszor mutassa be az új tolettjét. Itt ugyan nincs kinek. Az átfutó vendégeken kívül három állandó törzstelepese van a Cocumellának, a kik évről-évre itt töltik a telet. Egy berlini német regényíró, H** a nővérével, és a nagynénjével, a ki szintén festőművésznő, és a mellett drámaíró. Jelenleg is három darabon dolgozik: két vígjátékon és egy tragédián. Daczára ennek igen jószívű és kellemes delnő, Loreley ezüst fűrtökkel. Természetes, hogy a collegialis viszonynál fogva rögtön barátságot kötöttünk. Csakhogy a mi törzsvendégeink nem vállalkoznak a szobából kimenetelre soha. Mi pedig úgy éreztük itt magunkat, mint a ki egyszerre háromfelé szeretne szaladni. Minden szobánknak az ajtaja egy közös terracera nyílik, a mely nyáron verandául szolgál; oldalain magas oszlopsorok vannak, azokra feszítik ki a vászonernyőt. És erről a terracerról odalátni a Vezuvra, melynek most a háta mögött vagyunk (úgy számítva, hogy Nápoly felé van fordítva

az arcza). Oldalvást a magas, hófedte monte Angelo, és alattunk köröskörül mindenütt narancs- és citromligetek — nem ligetek! erdők! megrakva aranyzöld, sárga és bronzpiros gyümölcsesel. Narancsnak, citromnak annyiféle válfaját látjuk itt, mint otthon az almának, körtének, a már javában érő apró, lapos mandarintól kezdve, egész azokig a kobaknagyságú óriásokig, a miket mózeshitű polgártársaink valami nagy ünnepük alkalmára hozatnak távol Levantéból. És ezek nem olyan díszfácskák, a minőkkel itthon urasági díszkertekben szoktunk találkozni. Hanem nagy terebély törzsek, a mikre gyönyörűség felmászni, hogy az ember a tetejében levő érett gyümölcsöt kiválaszsa. Teljes szabadalma van rá minden vendégnek. A fák oly sűrűn vannak egymás mellé ültetve, hogy a koronáik összeborulnak, s még azonkívül nagy hosszú cseresznyefák nyúlnak ki közülük, a miknek derekán kigyómódra tekergőzik fel a szőlővenyige, s több ölnyi magasra emeli fel a koronáját a kertek szélében egy-egy százados mandulafenyő, melynek tobozai akkorák mint egy kokuszdió. Azokat megszokták sütni parázson, s akkor a felpattogó pikkelyek alul kiszedhetők a jóízű mandulák. Az olasz köznépnek ez ebéd és mulatság: mire jól lakik vele az ember, akkorra megéhezik. — De különösen meglepett a cocumellai narancsligetben a narancsfák gondozásának módja: minden fának épen akkora tála van kerítve a mekkora a koronája s a föld sánczmagasra feltöltve körülötte. Aztán az a föld is olyan fajta, a minőt minálunk cameliaföld cím alatt árulnak kiló számra. Ezek a mély tálak arra valók, hogy az esővizet megtartsák. Ezt a rendszert magam is megpróbálom otthon a Svábhegyen a gyümölcsfáimmal; mert egészen észszerűnek találom. Azért nincsen is itt olyan esztendő, a mikor rossz termés volna; itt a gyümölcsfák nem tartanak ugar-évet.

A mig nekem a horticulturalis élvezet volt az első gondom, az alatt a leányom lefutotta tengerhez, magában.

Utána kellett sietnem, hogy jól kizsémbelem. De hát lehet is a tenger színe előtt perlekedni! Aztán kell is a Cocumellában vezető, vagy garde des dames! Egyenesen a vendéglő kertjéből visz alá az út a tengerhez. Harmincz öl magas sziklafal oldalában, kő-mellvéddel párkányozva, majd tágas barlangokon keresztül vezetve. Nagyjában természetből, részben emberi kéztől vájt tágas folyosók, melyekből kapu nagyságú szádák nyílnak a szabadba, festői képét mutatva a tengernek és virányos partjainak. Az egyik sziklaboltív magasából hosszú füzérekben csügg alá a kőlakó szaka-virág, míg a boltozat padmalyáról sűrű sugarakban hull alá a sziklaforrás zápora; úgy hogy az ember, mintha egy ezüst hárfa húrjain keresztül látná maga előtt e távoli vidék képét. Ennél szebb valamit költő és festő együtt nem gondolhatna ki.

A sziklasikátorokon át kényelmesen lehet lejutni egész a tengerpartig. Valahára egy igazi tengerpart, a hol nem zárja el mesterséges védgát a felséges nagy urat a földtől. Amott, hol a nehéz molókról nézzük a tengert: mindig haragszik ránk, harsog, tombol, felénk köpköd, arcunkba csap; itten látjuk meg, hogy milyen kedélyes; játszik az emberrel. Az óriás meredek sziklafolt lábától, melyet fenn a paloták, kertek koronáznak, terül csendes hajlásban egy széles fővényöböl, valódi arena, melyet két oldalt kirugó sziklacsompók zárnak el; az egyiknek a tetején egy váromhoz hasonló szürke faltömeg, jobbról is, balról is, mind a kettőbe mély barlangok nyílásai vezetnek. A fővény sík növénytelen, síma, beterítve azzal a puha tengerfővénynyel, mely olyan fekete, mint a vaspor: közte csigahéjak, égszínkék sæpiák teknőcskéi. Csak a közepén van egy roppant nagy kődarab: erkélyszék a nézők számára.

A tenger nagyon kedélyes ma; egyik hullámsáncz a másikat követi: a mint a part közelébe ér, egyszerre felágaskodik magasra, mint a gátugró paripa, felborzolja a tajték-sörényét, átlátszó lesz s aztán keresztül bukik maga magán s azzal előre lódítja messzire a hófehér habot,

végig a fővénysíkon, egész odáig, a hol mi állunk, s megint visszaszalad.

Egy hallható zizergés, s a következő perczben a fővény elitta a kilökött hullámot, s olyan száraz, mint előbb volt.

Ez a zizergés a tenger zenéje. Ha egy vízbuborék elpattan, ennek a hangja semmi; de ha trillió vízbuborék elpattan egyszerre, annak a hangja: zene. Oh, mint szeretem én a természetnek ezeket a halhatatlan zenéit megfigyelni. Mikor csendes őszi estén a lombtalan jegenyefához támaszkodom, s hirtelen végig fuvall a szél a levélárva ágakon, az olyan valami túlföldi zenét támaszt, a minőnek az æolhárfaét hiszszük, vagy a Memnon-szobrokét.

Elkezdünk komázni a kedélyes istenséggel. Ingerkedve mondjuk: «Hát nem tudsz tovább kijönni?» s ő felveszi a tréfát; megfelel a kötekedésre s egyszerre olyan habot zudít felénk, mely túlfut rajtunk, elborítja a lábainkat. Hogy nevetnek rajtunk a kis buborékok! Percz mulva ismét száraz a fővény. Esernyőnk végével beleírjuk a neveinket jó mély vonásokkal. Pillanat mulva ismét ott van a hab, s a másik perczben már nincs ott a nevünk. Mintha csak a népszerűség volna!

Aztán sorba látogatjuk a barlangokat. Azok a páholyok: magasabb uraságok számára. Már tudniillik a kik elég magasak felhágni a szikla-erkélyszékekre. A tenger ide is bejár, gyönyörű nagy boltozaton keresztül s terítve tartja a barlang fenekét fővénynyel. El kell lesni az időt, mikor kisebb hullámot vet, s hirtelen befutni, kifutni előle. Hanem azért megteszi azt a tréfát, hogy a szikla-széken ülőket egyszer csak megkereszteli egy hatalmas habtorlattal. Az sem árt meg, csak mulatság.

Oh, mily jó volna gondtalan időkig így eltréfálkozni a semmivel. Nem gondolkozni semmiről, nem dolgozni semmit, nem beszélni senkivel, nem tudni a világról semmit és nem kívánni semmit. Úgy hívnának bennünket, hogy «a tenger lunaticusai».

Hanem valami próza mégis van a tenger mellett is: az, hogy megéhezünk. Az éhség nálam ritka vendég; pedig de szeretek vele egy asztalnál ülni. Csak akkor tudok enni, ha azt látom, hogy más is eszik. Ha magamban vagyok és belemerültem a dolgomba, azt hiszem, hogy már ebéd után vagyok. Különösen ezek a hat órai ebédek rám nézve valóságos robot tárgyai. Hiszen déltől hatig megéhezik ám a favágó, a zergevadász, meg a masirozó katona; de nem az íróasztal rabszolgája.

Hanem a tenger azt is meghozza: az éhséget. Értem már, hogyan lehet hat órakor ebédelni? A Cocumella csengetyűje («remete harangja siketes vadonban!») véget vet az ábrándozásoknak. Szaladunk fel az ismerős sziklaúton, hogy jókor érkezzünk, míg el nem hül a leves.

Megismerkedünk kedélyes német szomszédjainkkal s társaságukban elköltünk egy jóízű, nem hôteles, hanem igazi házias ebédet; beszélünk egy kicsit Bismarckról, meg az asszuszölőnek itteni módon szőlőlevelekbe takar-gatva eltartási módjáról s elmondjuk egymásnak az úti tapasztalatainkat, beszélünk elragadtatással a barlangi kilátásról, melynek varázsát a felülről lehulló forrás víz-húrjai növelik. Német barátaink és barátnőink bámulva mondják, hogy ők soha sem látták ezt, pedig két esztendő óta laknak itt egész télen. — Hát persze, hogy nem látták.

Másnap már nem volt ott a forrásnak se híre, se hamva (!) Csak a mi gyönyörűségünkre mutatta azt be a felséges természet egy napra. (Valószínűleg minden nagy eső után visszatér.)

Estére is gyönyörű látványunk volt. Tiszta, derült idő-nél a Vezuv apó szokatlan barátságosnak mutatkozott; meg-megvilágítá fellobbanó tűzével gomolygó füstfellegeit s az oldalán vérvörös nyakláncz gyanánt világítottak a még mult évről emlékezetes legújabb lávapatakjai. Még most is lágy az ércztömeg; a kalauzok soldidarabokat

dugnak bele s lávástul együtt ajándékozzák a látogatóknak — egy frankért.

— — — — —
Éjszakára olajfával tüzeltünk a pompás kandallónkban.

XII.

EGY KIS RÉGI MESE. CSÓNAKÚT A TENGEREN ÁT.

Másnap át akartunk menni a regényes Amalfiba. Hanem hát «ember tervez: — a magas kormány végez». Most épen az oda vezető utat csináltatják: kocsival nem lehet rajta járni. Tehát tegyünk másfelé egy kis kirándulást: a «Deserto»-hoz. Ez egy magas, kopár hegycsúcs, melynek tetejét egy régi kolostor koronázza; jelenleg elzüllött gyermekek számára menhely. Hír szerint nagy-szerű kilátás esik róla a vidékre. Nem mehettünk tovább a Santa Agatánál, az eső úgy előfogott: ez elrontott minden kilátást.

Az idáig vezető út is nagyon érdekes, hatalmas, hegyoldalba épített kő-mellvédeivel, mély völgyeket áthidaló útsarnokaival (viaduct); a hegyoldalban elterülő kertek jelzik az emelkedő talajjal együtt változó climát növényzeteikben. San Agniellohoz közel még folytatják a kertek a narancsfa-tenyészetet; de már a gyümölcssterhes fák be vannak takarva gyékényekkel, fölül és az északi oldalakon, a mi olyan izetlenné teszi a tájképet, mintha egy didergő szép asszony vállára egy rongyos szűrt dobnak; feljebb már elmarad a narancsfa; de még mindig kedvez az ég az olajfának és szentjánoskenyérnek; egész olivapagonyok fedik a hegyoldalt ezüstzöld lombjaikkal; azután felváltja az olajfát a szelíd gesztenye, most már hullófélben levő sárga lombbal; feljebb az is vegyül az ilexszel, míg utoljára átengedi a tért az árvafenyőnek; — hanem magasra felfuttatott szőlő, az van mindenütt: ez minden

magas faderéknak elválhatatlan társa. Még Olaszországban nem ismerik a phylloxerát.

Tehát csak vissza kell térnünk ismét a barátságos Cocumellába. A míg az ebéd ideje eljön, gyönyörködünk a mi közös ideálunkban, a tengerben, — odalenn a szikla-barlangoknál.

Ah, ezúttal mások is vannak rajtunk kívül, a kik a tengert érdekesnek találják: csakhogy egészen más szempontból. Halászok húzzák a hálót a két barlang közötti öbölben. Tízen vannak: kettő a bárkában ül, mely a hullámokon tánczol, orrával, farával fel- és lehánykódva, nyolczan a két hosszú kötelet vontatják kifelé. Izmos, festői alakok valamennyien. Nézzük el, mit fognak?

A bárka még jó messze jár; idő fog bele telni, a míg a hálót a zsákmánynyal a partra teremtik; az alatt mi leülhetünk ide a sziklára, vagy akár a puha fövénybe. Időtöltésképen neveket írhatunk a homoktáblára: — nem a magunkéit, hanem híres nagy emberek neveit, a kiket megörökített a hazai népdal (már a míg a népdal maga is meg nem halt). — Vajjon ezeket inkább tiszteletben fogja-e tartani a mindent nivelláló hullám? — Biz azokat is csak úgy elsimította az egy nyaldosással, mint a vezeték-név nélküli «Rózá»-kat.

«Hát hallgass ide, kedves leányom: hadd mondok neked valami mesét, a míg a halászok kihúzzák a hálót.

Régen . . . nagyon régen . . . huszonöt éve már! tehát emberemlékezetet kifárasztó idők előtt, ugyanazon a vidéken, a hol mi most járunk, széltében hangzott a vidám magyar dal, a körmönfont erős mondások, a miket az idegen csak eltanulni szeret tőlünk; de le nem fordíthat a maga nyelvére. Itt a közelben, Nocerában, volt a főhadi szállásuk a magyar vitézeknek, a kik kijöttek idegen földre, hogy egy számüzött zászló-körül csoportosúljanak. Magyar vezérük volt s az parancsolt az egész Capitanatoban. Amott a hófedte hegyek mögött gyakorolta kegyetlen hatalmát Crocco, a félelmes rablóvezér, czimborája a re-

actionak, a sötétség hatalmának hőse, pusztítva, égetve, gyilkolva a szabadságért lelkesülő olasz népet. Nápoly minden katonája nem bírta öt éveken át sziklaoduiból kipusztítani. Ekkor ide küldték ellene azokat a magyar vitézeket s azok elkészültek a hírhedett rabló-hadakkal két hét alatt. Olyan tiszta lett előttük, utánuk az Abruzzok hegysége, mint a színház előadás után. — Hej, de volt is becsülete a magyar fiúknak, innen is túl is Appenninákön! Még Calabriából is jöttek hozzájuk küldöttségek, könyörögni, hogy csak «egy szál» magyar legionáriust küldjenek a falujukba: az jobban meg fogja azt védelmezni, mint egy egész csapat nápolyi sbirró. S a hová bevonultak, minden faluban, városban «éljen»-nel kevert «evivva» rivallás fogadta őket, szép leányok törülgették le homlokukról a verítéket; az öreg emberek fiaiknak hitták őket, az olasz vendégszerető lett a megérkezésükre. Nocerában mindennap eljátszották a színházban a Rákóczi-indulót, meg a Kossuth nótáját, meg azt a Klapka-rohanót s a szinpadon, díszelőadásban Pannonia nemtőjének öltözött művésznő fűzte a koszorút ama bizonyos négy fehér folyó és három zöld halom címere körül. S aztán ha jött egy magyar e halmok, e folyók országából, nem kellett annak sehol bilétet váltani, vendéglőt keresni, azt ingyen szállítá minden olasz vasút és gálya, nem kellett neki más, mint egy magyar vezérnek az útlevele; kapott érte szállást, bő ellátást, még ölelést is szivesen. S mikor bevonult ez a hősök legiója harsogó dob-, trombitaszóval a büszke Nápolyba, még a vén bolond Vezuv is úgy kijött a lomha nyugalmából, hogy azon az estén a holdvilágig dobálta fel a tüzes köveit, az ő üdvözlésükre, s bevilágította éjjel az útjukat fölséges lángoszlopaival . . . Épen most huszonöt esztendeje annak! . . . 1861 deczember havában . . . Tenger idő! . . .

S mai napság azt kérdezik tőlünk itt ezen a vidéken, mikor meghallják; hogy magyarul beszélünk, hogy «ugyebár, ti muszkák vagytok?»

Mit is írtunk erre a fővénylapra az imént? Kinek a neve volt?

Ez alatt kivontatták a halászok a nagy, hosszú hálót. Nem volt benne semmi. Csak itt-ott csüggött a bogok közé akadva egy-egy kis, újjnyi hosszúságú bökle, a melyből tíz megy egy garasra. — Hát még a tenger is tud megcsalni!

De sok ilyen üres hálót láttam én már — ekkora emberszakasztó munkával — kihúzatni a tengerből!

Föltettük a fejünkben, hogy másnap reggel átkelünk Capriba csónakon. Annyira lehet a Cocumellához, mint Siófok Füredhez — kétszer.

Lehetett volna ugyan kényelmesebb utat is választanunk; visszakocsizni Nápolyba, s onnan korán reggel a Santa-Luciából induló gőzössel átlapátolni Capriba; de hát nekünk kellett ez a mulatság: — csónakút a tengeren.

Este (az ebédnél) még egy pár utazóval megszaporodott a társaságunk: azok is németek voltak. Barátságos, szívélyes emberek.

Az egyik épen most jött át Capriról, a postavitorláson. (Az is csak olyan evezős bárka.) Mondta, hogy kemény útja volt: nagy volt a szél, magasan jártak a hullámok. Hátha a német meg merte tenni, mi ne tennők meg? Csak az a különbség, hogy a németnek a hátába fújt a szél, nekünk meg szemközt fog fújni; ha csak reggelig meg nem fordul.

Új asztaltársunk biztatott bennünket, hogy ha jó gyomrunk van s a tengeri betegségtől nem félünk, nyugodtan rábízhatjuk magunkat az itteni hajósokra; mert ez a nép, a milyen bátor a tengeren, olyan gyáva a szárazon: ha azt látja az időjárásból (melyet jól ismer tapasztalatból), hogy nehéz vihar készül: akkor nincs annyi arany a világon, a mennyiért vállalkoznék, hogy innen átvigyen

valakit Capriba ; ha már elvisz bennünket, akkor helybe is állít. Hanem a tengeri betegség ellen nincsen recept.

Mit nekem a tengeri nyavalya? a ki jártam már négy viharban a mi Quarneronkon (a kinek onnan jön a neve, hogy «Carnivoro» húsevő, ember-elnyelő), majd az égbe dobálta a hullám a kis propelleres Syrénünket ; fel se vettem. Hát még a «magyar tenger», a mi Balatonunk ! De nem kell azon nevetni. Jártam én már azon olyan viharban, hogy a Kisfaludy-gőzös födelén nem csak az utasok, de még a kutyák is mind tengeri betegséget kaptak, s egy jámbor kereskedő, mikor a tó közepén jártunk, hanyattfeküdt a födéleten, szétvetve a kezét-lábát: «Herr Capitän! ich fahr nicht weiter! Setzen's mich ans Land!» «Hát arra emlékszel-e, kedves leányom, mikor olyan kicsike voltál, hogy az ölemben vittelek a dereglyébe, mely a gőzökre szállított, milyen hullámokat vetett a Balaton? még a gőzhajó kapitánya maga is beleesett a hajóról a vízbe. Egy derék kanonok is velünk jött a dereglyén, melyet előre-hátra forgatott a rendetlen járású torlat. «Szent atyám ! kiálték ; most mindjárt a paradicsomban leszünk!» — «Quod Deus avertat!» Erre te, piczi kis leányom, kiejtéd a játékbábut a két kezedből s összetetted azokat imádkozásra, s elkezdéd rebegni: «miatyánk, ki vagy a mennyekben . . .», aztán a közepén megakadtál, s kétségbeesve fordítád felém az arczodat: «hogyan van ! jaj nem tudom tovább.» Én aztán megmondtam. Mennyire megtetszett ez a te kis imádságod annak a jó papnak ; de meg a jó Istennek is: mikor a dereglyéből feladtalak a gőzhajó párkányán álló kapitánynak, hogy kiáltottad a kezeiddel tapsolva: «jó a dolog! jó a dolog!» No hát? Mi ehhez a Földközi tenger?

Megrendeltük másnap reggelre a négyvezős bárkát.

Reggelre azonban nem hogy megenyhült, vagy megfordult volna a szél, hanem még erősebb lett s egészen keletinek nyilatkozott. Az a jó azonban volt benne, hogy az esőfelhőket mind elverte az égről, a hegyek mögé.

Valami csodahatású világításban volt a táj; a hegyek felé futó felhőket megaranyozta a felkelő nap, a felhők visszasugározták az aranyfényt a hegyoldalra, a hegy átadta a völgynek; olyan volt az, mint egy aranyba mártott világ: aranyossá vált hóhegyekkel.

Hanem a tenger haragos zöld volt.

Ma nehéz útunk lesz rajta.

Azért még is hozzá készültünk. A vendéglős (itthoni szokás szerint) utravaló collatiót csomagoltatott a számunkra, a mire nagy szükség lehet ilyen nagy expedíciónál. Egy szép tízesztendős fiacskája gyönyörű rózsacsokrothozott búcsú-ajándékul a leányomnak, s valamennyi zsebünket megtömték narancscsal. Ellenben a cognacös üveget sem feledtem el a zsebembe tenni. Így felkészülve neki indulánk az útnak, le a sziklabarlangokon keresztül, a fvényöbölíg.

Innen nyúlik be messze a tengerbe egy czölöpökre vert híd, melynél a bárkák is ki szoktak kötni.

Ezuttal a tenger túlesapkodott a hidon. Bárkánk a három hajóslegénynyel ott tánczolt a híd közelében: szó sem volt róla, hogy itt ki tudjon kötni. A negyedik matróz, a ki a czókmókunkat hozta, annyit meg tudott tenni nagy mesterséggel, hogy köpönyeget, táskát, kosarat egyenkint áthajigált a bárkába; de már mindent nem tudott áthajigálni. «Tempo inverno» dörmögé fejcsóválva. Derék, barnapiros arcú legény volt, igazi délolasz típus.

— Már most mit csináljunk, hogy a tenger ő felségénél tiszteletünket telessük? — Ma nem ád audientiát?

— Dehogyanem ád. Megyünk a «piccola mariná»-ba.

Újra fel kellett mennünk a sziklapartra s aztán végig a narancskertek között Sorrentoba. Futólag üdvözölve Tasso márvány-szobrát s a házat, melyben utolsó menedékét lelte, letértünk a meredek lépcsőzeten a sorrentoi kikötőhöz. A bárkánk már akkor régen ott várt ránk, megelőzve bennünket a tengeren. Itt igen jól, széltől

védett kőgát van, melyről a kisebb csónakokba szoktak szállani. A nagy kikötő a gőzösök és halászbarkák számára odább van a nyugati öbölben.

Volt egy derék jó bárkánk, kényelmes és tiszta, vitorlával és négy evezőssel. Beszálltunk s elindultunk Isten hírével.

Különösnek tűnt fel előttem, hogy itt az evezősök nem húzzák a lapátot, mint másutt, hanem tolják szemben állva, és nem háttal ülve a csónak orrával. Ezért aztán nincs is kormányosuk: az evezés módjával adják meg az irányt.

Minő fölséges kép bontakozott ki nemsokára előttünk! Sorrento képe, a tenger felől, beválik álomlátásnak. Egy kővé vált phantasmagoria. Azok a palotasorok, melyek egyenesen a tengerből látszanak felemelkedni; mind-egyikből zegzúgos lépcsőtornácok vezetnek le egész e fővénypartig; udvaraik csupa Samiramis-kertek, némelyiknek a fundamentuma egész a tengerbe kiépítve, toronymagas bástyafalra könyökölő rotundával; s az őssziklában a természet alkotta barlangok. A mint a csónakunk végig haladt a part mentében, a mélyen átlátszó víz fenekén ott látjuk heverni a hajdani paloták ledőlt oszlopait. Beszédesé vált evezősünk azt mondja, hogy ez ott alant Torquato Tasso palotája volt, mely sziklaalapjával együtt ledőlt a tengerbe. Festői szép romok koronázzák a sziklákat itt amott: istenek templomai, fényűző kéjenczek palotái hajdan; oszlopfejeiket szépen megőrizte a tengerfenék, a hová lekiváncsoztak. «Pollius Felix», — «Neptunus», «Hercules» háza volt talán? Végteől végig az egész kinyuló sziklanyelv, mely hosszú partot képez, egy mythosnak a kővé vált elenchusa. A bemélyedő barlangokba bejár a tenger: az egyiket a népajk Johanna királynő fürdőjének nevezi.

S a sziklaparton végtől végig harsog a háborgó tenger hatalmas orgonája: a hullámok négy ölnyi magasan csapkodnak fel a sima sziklákra.

Idáig csupa gyönyörűség volt a tengeri csónakút; a bárka himbálása olyan volt, mint a bölcsőringatás. Hanem aztán a mint elhagytuk az előfokot, s elkerültük a sirének szikláinak nevezett bérchezsigetet, s kijutottunk a nyílt vízegyetemre, ott tudtuk azután meg, hogy mi az a tenger?

Fölséges egy látvány. Egy élő istenség, a maga országában.

A legelső érzés, a mi előveszi az embert, mikor ezt a láthatártalan világot látja maga előtt, a saját semmiségének az érzete. A tengeren nincs nagy ember. Hiába mondtad azt te, világ ura: «Cæsarem vehis!» azért a te arczod is olyan sápatag volt, mint a rabszolgádé.

Mikor látod magad felé jönni azt a hatalmas élő hegyormot, mely amint közelebb jön, eltakarja előtted a kilátást, átlátszóvá lesz, mint egy üveghegy: nincs előtte menekülés, csak az a védelem, hogy azt a te dióhéj-járművedet az orrával kell a hullám dereka felé fordítani. Pillanat mulva már ott ülsz a nyergében a Leviathánnak, felkapott sebesen, s azután látsz magad előtt megnyílni egy homorú völgyet, mély, sötétkék örvényt, csónakod lesikamlík a fenekére gyorsan, s akkor egyszerre eltűnik előled a világ: börtönben vagy, melynek a fala víz. Aztán megint fel a magasba. Ez még csak a fia volt a hullámnak, de amott jön az anyja! Héj, milyen fodrot tett a kontyára! Ez már nem vízhegy, hanem hegyláncz, tajtékból a gerinczsompói: a nagy fekete fehér sirályok víjjongva repkednek előtte. Ez már nem csak felhajít bennünket, de ágaskodtában fényes, zöld boltozatot emel a fejünk fölé, s keresztül csap rajtunk.

Hahaha! Ez jól esett. A sirályok visszakaczagnak.

S így jön egyik torlat a másik után.

Hát mikor egy felhő támad fel a láthatáron! Az olyan, mintha a tenger mélyéből szállna fel, s jönne felénk, hogy mint két malomkő, a két elem szörnye összemorzsoljon bennünket.

A hajósok teljes erejükkel neki feküsznek a lapátnak s

nyomják, törik a hullámot, egymást biztatva, meg az utasokat: «Corragio per voi, macaroni con formagio per me!» («Bátorság nektek, sajtos makaroni nekem!»)

Hát hiszen meg lesz az a makaroni con formaggio, csak a corragio kitartson odáig.

Hanem hát, szó a mi szó, mégis csak előveszi az embert lassankint valami szokatlan megszontyolodás, mikor az a hullám hátán való táncz huzamosb ideig kezd tartani. Csak még sem Balaton ez.

Egyszer csak elkezd az embernek a gyomra gondolkodni.

De mi a patvar szüksége van a gyomornak arra, hogy ő gondolkozzék? Az ő dolga az, hogy emészszen, a fej dolga a gondolkozás. Lássuk, hogy tudják-e capacitálni egymást?

Már közel három órája volt, hogy a tengeren eveztünk, folyvást szél ellenében. Capri oldalvást északnak esett, s még olyan távol volt, hogy a kék silhouttejéből a házakat nem lehetett kivenni. Egész odáig fel kellett eveznünk, a milyen magasan a sziget áll; a mikor aztán a hajósok abba hagyták az evezést, kifeszítették a vitorlát; a legvénebb beállította a csónak farába a kormányt, s akkor aztán oldalt fogva el a szelet, vitorlával haladt a sajkánk felfelé, Caprinak. A hullámok aztán most már oldalt tánczoltatták a hajónkat. Ez még alávalóbb mulatság. Meggyőződésem szerint a tengeri betegségnek a bacillusa a félelem. A mint megijed valaki, már benne van! Tehát nem félni, ez a prophylacticum.

De hát hogy is lehetne félni a tengeren? Mitől? A haláltól? Hát nem vagyunk-e philosophok? A minek meg kell történni, az megtörténik. Ha így volt prædestinálva abban a nagy könyvben, abban meg kell nyugodni.

A haláltól félni! Hát nem vagyunk-e költők? Hányszor magasztaltuk fel a halál dicsőséges ábrázatát; s most mikor magunk előtt megjelen, megrettenünk-e tőle?

Egy perczre használt a philosophia és poézis: az idegek elesendesültek. Hanem aztán később már a fej is kezdett kóvályogni.

A tatárba is! Hát elhagyott bennünket a humorunk? Nem tudunk-e tréfálni ilyen helyen? Hát mit mond a magyar közmondás: «a cigány nem hal a vízbe» (nem lesz belőle hal) s hát mi nem tartozunk-e a dicső bohème-hez? Megálljatok! Egy adoma jutott eszembe épen most. Ezelőtt negyven esztendővel történt az, hogy a budapesti lánczíd oszlopaira felhúzták a tartó lánczokat Széchenyi István jelenlétében. Tömérdek nép nézte e látványt a két partról. Még akkor a pesti oldalon sem volt a mai kő-rakpart, hanem szemétlerakó dombok. Ezeknek az egyikén állt Csernus, később 1849-ben a debreczeni képviselő-ház jegyzője. Egyszer csak egy nagy roppanás hangzik; a vontató gép kereke eltörött, mikor már a nagy emelő-láncz egészen fel volt vontatva a középoszlop magasságáig, s akkor ez az egész roppant ércztömeg egyszerre alázuhant a Dunába: s ez által oly óriási hullámcsapást idézett elő, hogy a kétfelé csapó folyam lesodorta a medrébe a parthoz közel álló nézőket; többeket úgy kellett mentőcsónakokkal kiszabadítani. Ezek közt volt Csernus is. Mikor partra húzták, tréfára vette a dolgot, idézve a latin mondást: «Quem dii pendere jubent, non mergitur aquis» («A kit az Isten akasztani szánt, nem fullad a vízbe!») Minő végzetes profetia volt ez! Hát nekem elévült-e ez a prærogatívám?

No ez az anecdota nem volt épen alkalmas arra, hogy a gyomor nyugtalanságát megszüntesse.

Éreztem, hogy az orrom, meg a fülem kezd hideg lenni.

No hát mi ez? Félelem talán? Soha sem ismertem azt (az élet miatt). Hát nem vagyunk-e keresztyének? Nem hiszszük-e a túlvilágot? Nem tartjuk-e szépnek, kívánatosnak? Lám, most csak egy átlátszó ablak választ el tőle. Egy perczig tart csak a hullámsírban lefelé s azontúl föl-felé az égbe! Hát nem derék dolog volna az: «Utána» sietni; «lásd, itt vagyok már; nem maradtam el sokáig!»

Aztán a fölséges nemzetemnek is megtakarítanék egy

temetési pompát; az én utolsó járatomnál nem taposnák le a lovas rendőrök a tisztelt publicum tyúkszemeit.

Olyan szép sír a hullám . . .

No ezzel ugyan megkönnyebbítettem a szívemet; hanem egyuttal a gyomrom is vágyott a megkönnyebbülésre.

Kezdtém az eget sárgának látni, a tengert pedig veresnek.

De azért sém hagyom magam legyőzni.

Ha nem használt appellálni a philosophiára, a poézisre, a humorra, a hitre, még van egy erősség.

Mit? Hát nem vagyunk-e magyarok? Hát ezek az idegenek ne vessenek én rajtam, hogy gyöngének láttak!

Egyszer hallottam egy öreg huszárőrnagytól azt az adomát, hogy a francia háborúban egy magyar huszár összeakadt a viadalban egy francia lovas chasseurrel. Keményen attackirozott a huszár, de a francia is vitézül ellenállt; nem bírta legyőzni; ekkor végső nekitürközéssel elkeríti a huszár nagy czifrán: «tarka kutya kurta karikára kunkorodott farka!» De már ezt nem tudta a francia parirozni sehogy: capitulált, átadta a kardját.

No hát nem tudom-e én is azt a huszár-tempót?

Tarrrika! etcætera.

Probavi et successit.

A chauvinismus használt. Azzal, hogy nemzeti becsületkérdést csináltam a dologból, csakugyan szerencsésen elvertem magamtól a tengeri betegséget.

Ajánlhatom ezt a receptet mindenkinek, a ki hasonló helyzetbe jut. Csak «azt» a fentebbi huszármondást kell jó erősen elkeríteni. Azonban hozzá teszem, a mit a falusi kuruzsló feljegyzett a hideglelés-gyógyító töltött káposztáról: hogy ez «kovácsnak: orvosság, szabónak: halál».

Éppen delet harangoztak Anacapriban, mikor a Capri-sziget kikötőjében partra segítettem a leányomat. No úgy-e, hogy «jó a dolog, jó a dolog!»

XIII.

CAPRI, — TIBERIUS PALOTÁJA, — TACZETTÁK, — AZ ÉN SZIVÁRVÁNYOM.

Itt vagyunk, a hol a világ központja volt valaha. A római császárok korát látjuk magunk előtt. Regény, világtörténet és mesemondás! Egy nehéz álom, melyre irattekercsek és faragott kövek esküsznek, hogy igaz volt. Itt ezen a kis magányos szigeten üzték egymást a víziói.

A világ ura, Tiberius cæsar, tizenkét palotával ékesíté fel e kis szigetmagányt, mindegyik egy isten nevét viselte. A középső volt az atya istené, Jupiteré. Abban ő maga lakott: a földi isten. «*Divisum imperium cum Jove cæsar habet.* (Osztva az országlás, a császár és Jupiter közt.) Volt módja benne istennek lenni. Diadalmas seregei a világ minden népét behódították: a mi arany a három világrészben termett, az mind ő hozzá sietett, hogy az ő arczképét viselve térjen vissza a népek közé. S tudott az arannyal bánni isten módra; inséges népnek szórta telekézzezzel, ha földrengés, tűzvész, árviz elpusztított egy várost három világrészre terjedő birodalmában, maga felépítteté újra; ha éhínség s a vele együtt járó pellagra miserorum sanyargatá a népet, hozatta számára gazdag Egyiptomból hajóteherrel a gabonát s osztotta ingyen. Katónáinak sisakján, mellvértjén ragyogott az arany és ezüst; s a merre a kezét kinyujtá, áldás hullott s a hová a lábát letette, paradicsom támadt. Halála után négyszáz millió forintnyi kincset hagyott utódaira. És mégis átkozott lesz a neve, a míg csak ember emlékezete tart.

Leírni nem lehet, suttogva elmondani csak bizalmas embereknek, négy szem között, a rémjeleneteket, miket Róma császársa Capriban végig álmodott.

S a rossz álmoknak még rosszabb való volt a szülője.

A császár megosztá a hatalmát (nem Jupiterrel ! annak csak «jut, ha marad») Sejanussal : nevében ez uralkodott a világ fölött. Maga is egy epopœia hőse : egy mythosi dalia, a ki egyszer, midőn a földrengés ott lepte a cæsart egy összeomló porticus alatt, két sámsoni karjával fel tudta tartani a dülő oszlopot, hogy a cæsar fejére ne zuhanjon. Ezt a daliát megszerette Tiberius fiának, Drususnak, a neje, a Venustól minden bájjakkal felékesített Livilla. Drusus a világbirodalom leendő örököse nem tûrte, hogy a felesége koronázza meg elébb, s a szép asszony szeme előtt ütötte arczul Sejanust. A herculesi hős eltûrte a cæsar fiától a pofont ; de megfizetett érte Livilla : görög orvosával lassan elsorvasztó mérget adatott férjének, s a cæsar fia éveken át kinlódott, míg kiköhögte a lelkét. A szép Livilla aztán szerethette Sejanust. S még voltak Rómában, a kiknek ez nem tetszett. Főurak, a kik még tartották a hajdani erkölcsöt. Ezeknek mind pusztulniok kellett. Árulkodás, titkos és nyílt bevádolás hurczolta vérpadra az ország legnemesebb fiait. Sejanus haragja elöl csak az öngyilkosság adott menedéket. Tiberiusnak egész nap az volt a gyönyörúsége, hogy halál-ítéleteket írjon alá. A szabadelvű írók megégették a munkájával együtt. Tiberiust körülvette a hizelkedő gyűlölet, a lábsókoló árulás ; mindenki félt tőle, és ő mindenkitől. Szomjúzta a vért, és undorodott tőle. Kivánta és utálta a kéjt, és a mámort.

Ez a kiváltságos betegsége a hatalmasoknak : az életunalom, a világgyűlölet, a tehetetlen vágy hozta őt ide Capriba. Mennyi hihetlent, a fényűzés, a pompa, a förtelem és vérengzés milyen mesebeli változatait regélik el kortársai, minők ez elefántcsonttal és drágakövekkel kirakott csarnokokban éjjel-nappal váltogatták egymást. A Trimalchio által leírt dobzódó lakomák, a szakácsművészetnek nem remekei, de szörnyetegei, miknek végén a terem boltozatairól illatár permetezett alá a lakmározókra. Mindennap új virág hervadt el : nevezték rózsának

vagy szép leánynak: s mikor vége volt a lakomának, ledobták a legmagasabb szikláról, a virágot is, meg a leányt is. Csak egy ember volt az élete felől biztos Capraëában, a csillagjós, a kinek a számára a cæsar egy holdboszantó magas csillagvizsgáló tornyot építtetett; és még egy állat: egy szelidített óriáskigyó, melyet minden nap maga etetett, s ezzel kísértette magát sétáiban. Másnak a hűségében nem bízott.

És Sejanus még itt is halálítéleteket íratott vele alá. A zugolódók fajtája kifogyhatatlan. Jó időtöltés volt, új nemeit a kivégzésnek találni ki a számukra. Tiberius még mindig nem adta meg az engedélyt fia özvegyének, Livillának, hogy Sejanushoz nőül mehessen egész nyiltan. Pedig már annyit megöletett, a ki útjában állt! Végre kitalálta, hogy ki a legfőbb akadály: Agrippina (nem az a szebbik, hanem a jobbik), Germanicus szigorú erkölcsű özvegye. Ezt vádolá be a Capri sziget ura előtt, hogy a cæsar életére tör. Tanú volt rá elég: aranyért lehetett kapni. Tiberius száműzé a nemes római nőt egy pusztaszigetre: a nyomorult lictor, a ki hajóra vitte, a hőslelkű matronának a dulakodás közhen kiütötte az egyik szemét. Szégyenében és keservében Agrippina éhséggel ölte el magát. Ekkor aztán célhoz jutott Sejanus; régi nejét eltaszíthatá magától s Livillát elvehette feleségül. S épen ezzel futott a nemesis boszuló karja közé. Az eltaszított nő felkereste Capraëában a cæsart s elárulá előtte, hogy Livilla volt az, a ki a fiát megmérgezteté a Sejanusnak adott pofon miatt, és még annál rosszabbat is, hogy Sejanus magát a cæsart is meg akarja buktatni, s magát kiáltatni ki a prætorianusok által uralkodónak. Ez jól talált. A capraëai Jupiternek még mennykövei is voltak. Egy reggel Sejanus, midőn a tanácsba lépett, a cæsar megbizottját, Macro, találta maga előtt: a ki az új consul, Regulus által felolvastatá előtte a halálítéletét, melyet Tiberius adott ki kegyencze, hatalmának osztályosa ellen. A lictorok Macro hívei voltak, s a tegnap még minden-

ható zsarnok, ma mindenkitől elhagyva, megkötözve hurczoltatott végig Róma piaczaín, s láthatá a börtönig tartó diadalutjában, hogy döntik le az életében emelt szobrait az állványaikról. Gyors pere volt. Még az nap megfojtották a börtönében s aztán kidobták a testét a piacra; ott hevert három nap, megrugdálva, megcsúfolva attól a néptől, mely nem rég porban csúszott előtte. Livillát elküldték az anyjához, s a szigorú római nő a lányát (annyi vérontásnak okozóját) éhhalállal ölte meg.

Ekkor aztán megfordult a koczka. Az üldözöttekből lettek üldözők. A kiknek a családja gyászt tartott a Sejanus párthívei által megöletett tagja miatt, boszút állt a bukott ellenség hozzátartozóin, s újra kezdődött a bevádolás, árulkodás, az öngyilkosságok és kivégzések szakadatlan sora. És a capræai uralkodónak ismét mindennapi foglalkozása volt a halálítéletek aláírása. Volt egy napja, a mikor csoportostul írta alá a kivégzéseket: egyszerre husz ember számára. Ez már igazán ünnepnap lehetett. És közben folytak a természetcsufoló orgiák.

Egy napon aztán az történt, hogy a nagy csillagvizsgáló torony magától, minden ok nélkül összedőlt, maga alá temetve az astrologust is. «Gonosz omen!» — Még gonoszabb ennél, hogy a cæsar egyetlen hü barátját, az óriás kigyót halva találta a kerti úton: a holt állat száján ki s be jártak a nagy veres hangyák, melyek máskor a cæsar mulattatására kikötözött rabnőket szoktak halálra marni.

A cæsar megrettent, érzé, hogy halála órája közelget, futott a rém elől márványbörtönébe: fél úton öszszeroskadt. Nem használt már neki semmi csodaszer; sem baziliszka szeme, sem czethal ambrája, sem szűz leány teje; meg kellett ismerkednie a Styxszel.

Hívei, köztük Macro, összegyűltek halálos ágya körül s várták, míg átadja lelkét az alvilági kalauzoknak. Nehezen akart ráállni.

Mikor már meg volt halva, még egyszer fölnyitotta

a szemeit s elkezdett kiabálni : «nondum moriar !» («Nem halok még meg !»)

— De bizony csak meghalsz ! — mondá rá hű szolgája, Macro, s letakarva a száját vánkossal, segített neki jobb létre szenderülni.

Aztán a szájába dugta az obolust, a mivel kifizetheti Charont.

Jupiter villájában most a tehenek bögnék. Tiberius palotájának a csarnoka istálló. A hol a világ ura egykor a legnemesebb vért pazarolta, most egy tehenész köpüli a vaját.

Itt állok a magas szikla ormán, melyet a népajk ma is Tiberius «szökellőjének»^{*} nevez. Innen taszitották alá a megúnt kegyencznőket. Még a későbbi császárok alatt is egy-egy szép vétkező, ki a római aranyos fiatalságot (és a gyémántos öreg trottyokat) botránys módon csábítá gonosz életre, ide lett küldve a Salto di Tiberiora.

Alant, ezer láb mélységben, a tenger hullámfodrai jönnek és múlnak. Ha egy követ lehajítunk, egy sapphicust lehet utána elmondani, míg csattanása felhangzik. Sapphicust ? Miért jut eszembe épen Sappho ? őt is így csábította a tenger, mikor a szédítő meredélyről alátekintett.

Ez a szédülés a magasban, valami emberfölötti érzés. Nekem elkezd az agyam égni s a szívemet valami kéjteljes fájdalom csiklandja ilyenkor.

Egyszer, nagyon fiatal koromban történt az, hogy komáromi hitsorsosaim egy roppant magas tornyot építettek, óriási réztetővel. Ekkora kálvinista torony nincs a világon sehol ; még Debreczenben sem. Hanem mikor a három öreg harangot feltették a haranglábakra, s elkezdték a harangot meghúzni, akkor vette észre mindenki nagy rémülettel, hogy a torony csóválja a fejét. Alulról, az utczáról lehetett látni, hogy bókol a tetején levő arany-

* Nagybányai szó : «Pintye Gregor' szökellője» : meredély, a melyről aláugrott

gombos csillag majd délnek, majd északnak. mint valami sugár jegenye a szélben.* Azt mondták, hogy az valami csodálatos érzés, olyankor fenn lenni a mozgó toronyban. Hogy ne lopóztam volna hát fel én is, hogy megismerkedjem vele. De ez az érzés valami leírhatatlan. Mikor a harangok zugó bimm-bammja mellett elkezdi az alattunk levő szilárd kőalap, mint perczinga, jobbra-balra himbálni; az alant levő házak előre-hátra mozogni látszanak. Két érzés vesz erőt az emberi idegeken egyszerre. Rettegünk az égtől s vágyódunk a földre. Elfeledünk mindent, a mi a világhoz köt bennünket. Nem tudunk semmit s szeretnénk tudni mindent. Azt hiszszük, hogy szárnyaink vannak s valami úgy biztat, hogy repüljünk. Egy kimondhatatlan vágy, valami ismeretlen gyönyör után, állja el minden érzékeinket s úrrá lesz felettünk. Jó szerencse, ha valaki megragadja a kezünket.

«Szálljon már le onnan, apus, nézze milyen szép tazettákat szedtem.»

«Igazán szép tazették, leányom. Narcissus Tazetta, Linné szerint. Nálunk áprilisban nyílnak, Capriban már mostan.»

. Itt voltatok mind a heten ?

. Még nem megyek. Hátha még veszik valami hasznomat ide alant. — De bizony mondom, nem jó lett volna ezt az utazást Caprinál kezdenem.

Elhagyom a sziget leírását; a mit az enyimnél avatottabb tollak annyiszor és oly szépen lerajzoltak. Hiszen előre megmondtam, hogy csak magamról fogok beszélni.

Még a «grotta d'azura», a tündérszép kék barlangról sem szólok. Különben is úgy jártam vele, mint Hody ur, a külföldet bejárt magyar énekes-társaság derék bassis-

* Megnyugtatóul mondhatom, hogy nem soká tartott ez az ingadozás. Valami okos ember kitalálta, hogy meg kell fordítani a haranglábakat, szemben a templom homlokfalával, s arra megszünt a veszedelem.

tája a velencei doge palotájával. Mikor művészi körútjukban a lagunák városát meglátogatták, őt is felhívták társai, hogy menjen velük a hirhedett doge-palotát megsemlélni: «Nem mék biz én!» — mondá Hody úr — «láttam én azt már panorámában.»

Egészen épen így nem történt velem a dolog; mert ámbátor én is láttam már a kék barlangot panorámában, azért még is elmentem volna bele, hogy színről-szinre lássam; de nem lehetett, a tenger nem engedte; mikor a hullám ilyen magasan jár, nem lehet csónakkal belemenni. S eként nekem is, a gőzhajóval jött nápolyi angolokkal, muszkákkal együtt, kékbarlang-látatlan kellett visszatérnem.

A kékbarlangot különben nagy veszedelem fenyegeti. A fölötte levő telek és azon épült villa egy amerikaié. A yankee azt tartja, hogy e jognál fogva az a darab föld egész le a föld központjáig mind az övé, annálfogva a kék barlang is az. Capri városa ellenben a saját tulajdonának vallja a barlangot. E fölött per folyik. Már most az amerikai azzal fenyegetőzik, hogy ha a bíróság ő ellene dönti el a pert: ő a maga telkéről egy nagy lyukat fúrat le a barlangig; s a mint abba a világosság felülről behatol, vége van minden kék dicsőségnek. Megteszi, a mennyi esze van!

No de ha nem láthattuk meg a kék barlangot, kaptunk helyette valami szebb és ritkább látványt: egy szivárványt a tengeren; ilyenről nincs fogalma szárazföldi embernek.

Mikor a nápolyi gőzhajóval visszatértünk (a csolnakot üresen eresztettük vissza Sorrentóba: szép volt az, de nem kérek belőle másodsor), Sorrentón túl utólért bennünket egy hatalmas zápor, mely Capri felől jött; azonban nem sokára elvonult a Monte Angelo felé, s ekkor kitűzött a bajæi hegyek mögül a leáldozó nap. Erre az egész égboltot áthidalta egy ragyogó szivárvány, a minőhöz hasonlót én nem láttam soha. Valóságos «istenek hídja». Nem hét, de hetvenhét szín ragyogott abban, és olyan lánggal, hogy

a belenéző emberek arczába vizsugárt vetett s a hol az egyik szivárvány elvégződött, megfordított színsávjaival kezdődött a második, és így fel, fel az ég végtelen magassáig, egyik fénykör a másikat felváltva; s aztán ez az egész csodatünemény visszatükrözött a tenger felszínén; úgy, hogy egy egész teljes «kör» ragyogott előttünk, lánggal égő minden szín pompában: s e körnek a belső szérüje olyan volt, mint a megolvadt arany, melynek háttéréből a sorrentói házak, kertek zománczszínekben tünedeztek elé. A tenger lecsendesült volt s egész raja a vitorlás halászbarkáknak repdesett fölötte, s a hogy e vitorlák a szivárvány egyes színein keresztül lebegtek, kékre, zöldre, pirosra lettek festve; a csodavilágítástól beragyogott arcok úgy tüntek fel, mint egy más világ lakói.

Ime az én lehetetlen álmom!

Csak «ő» hiányzott belőle. — Hátha még az is megjön.

Soha életemben ennél szebbét nem láttam. És ezzel bezárom.

Most már vágyom haza.

Vágyom az íróasztalom mellé.

Ha ezt a dolgot megírtam: a kéziratot oda teszem annak a siremléknek a fundamentumába, a melyet megrendeltem a számára: ez talán tetszeni fog Neki. — Az irói díjat pedig, a mit a kiadómtól kapok érte, felosztom azon jótékony nőegyletek között, melyeknek ő oly hű tagja volt; ez, bizonyosan tudom, hogy tetszeni fog Neki.

TARTALOM.

	Lap
Levente	1
Utazás egy sírdomb körül.....	169

